

ÅSA ARPING

Att
göra klass

Nedslag i svensk samtidsprosa

MAKADAM

ATT GÖRA KLASS

Att göra klass

Nedslag i svensk samtidsprosa

ÅSA ARPING

MAKADAM

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

Publicering har möjliggjorts genom stöd från
Riksbankens Jubileumsfond
Magn. Bergvalls stiftelse
Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur
Sven och Dagmar Saléns stiftelse
Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnaade ändamål

Denna bok är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via hemsidan www.kriterium.se.

ISSN: 2002-2131 Kriterium (Online)
<https://doi.org/10.22188/kriterium.37>

Att göra klass. Nedslag i svensk samtidsprosa
© Åsa Arping 2022
Omslagsbild Banksy, ”Sweep It Under The Carpet”, 2006,
Anna Schoenborn/Shutterstock
ISBN 978-91-7061-880-2 (pdf)

Innehåll

Tack 7

Inledning 11

1. Att göra skillnad: Uppväxt och klassresa i tre folkhemsskildringar från 00-talet 35
2. "Så här berättar vi om oss själva": Arbetarerfarenhet, *life writing* och självvetnografi hos Susanna Alakoski 60
3. Arbetarlitteraturens döda vinkel: Hemarbete och klassmedvetande i Kristina Sandbergs trilogi om Maj 83
4. Att vara eller inte vara arbetare: Unga vuxna, tillfälliga anställningar och prekariatets tänkesätt 103
5. Att sätta medelklassens problem under debatt: Samtidspolitik, etik och klassmedvetenhet i Sara Kadefors *Fågelbovägen 32* 128
6. Prekärt universitetsliv i postvälfärden: Tid, plats och identitet i Isabelle Ståhls *Just nu är jag här* 147
7. Mellan privilegium och sårbarhet: Fluktuerande känslöekonomier i Negar Nasehs *De fördrivna* 164

8. Att konsumera svenskhet: Unga kvinnor, klass och glitter	184
Att göra klass: Avslutande reflektioner	209
Noter	213
Litteratur	249
Personregister	270

Tack

Den här studien tog på sätt och vis sin början en vårdag i Lund 2010, då en grupp forskare strålade samman för att diskutera svensk och nordisk arbetarlitteratur. Miljön var då ganska liten vid de enskilda lärosätena men under det dryga decennium som gått har nätverket utökats och symposierna fortsatt, i Lund, Karlskrona, Göteborg, Bergen, Uppsala/Stockholm, Köpenhamn (fast då via datorskärmarna) och snart i Karlstad. Jag vill rikta ett varmt tack till Nordiskt nätverk för arbetarlitteraturforskning (Nordarb) för konstruktiva och kamratliga diskussioner, särskilt till den samlande kraften Magnus Nilsson. Jag vill också nämna min kollega Beata Agrell: tack för alla diskussioner genom åren, och för din generositet och ditt engagemang.

Genom ett projektbidrag i form av en RJ Sabbatical från Riksbankens Jubileumsfond har jag haft möjlighet att utvidga och sammanställa den här monografin. Tack till AnnaLena Hållner från RJ som svarat snabbt och tydligt på de snåriga frågor som dykt upp inte minst under pandemin. Jag vill även rikta ett tack till Eva Högberg, Pernilla Josefson och Katarina Wignell vid min heminstitution i Göteborg för bistånd med projektbudget, redovisning och bokning (och avbokning) av resor. Tack också till Katarina Leppänen och Håkan Möller för ert stöd vid ansökningskrivandet.

RJ-bidraget erbjöd en forskningsvistelse i den internationella

programmiljön ”Uses of Literature: The Social Dimensions of Literature” vid Syddansk universitet i Odense under 2020–21, vilket gett mig en rad värdefulla impulser. Trots att coronapandemin omöjliggjorde fysiska träffar har jag fått möjlighet att delta i en hel räckta digitala seminarier med forskare från en rad olika länder och ämnesområden. Ett särskilt tack till Anne-Marie Mai och Peter Simonsen som bjöd in mig. Tack också till Rita Felski, Jon Helt Haarder, Camilla Schwartz, Emily Hogg, Elin Abrahamsson och Mathies Græsborg Aarhus för konstruktiva diskussioner, samt till Pernille Hasselsteen för hjälp med det praktiska kring gästforskar-tillvaron. Jag ser fram emot fortsatta samarbeten!

Jag vill också rikta ett tack till de stiftelser som bidragit till arbetet med och tryckning av boken. Ett stipendium från Åke Wibergs stiftelse har gjort det möjligt att sträcka ut forskningstiden. Tryckbidrag har förutom från RJ erhållits från Magn. Bergvalls stiftelse, Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Sven och Dagmar Saléns stiftelse samt Stiftelsen Karl Staaffs fond för frisinnade ändamål.

Till sist vill jag tacka Makadam förlag för gott samarbete och Kriteriums anonyma sakkunniggranskare för värdefulla förslag till förbättringar. Ett varmt tack till Anders Öhman som varit vetenskapligt ansvarig för granskningen. De brister som kvarstår bär jag förstås själv ansvar för.

*

Flera av kapitlen i denna bok har publicerats i tidigare versioner. Delar av kapitel 1, 2 och 3 har presenterats på det nordiska nätverkets symposier och publicerats i dess konferensvolym.¹ Delar av kapitel 1 har också tryckts i en festskrift och i ett läromedel om genusvetenskaplig litteraturforskning.² Kapitel 5 och 7 har i tidigare varianter publicerats i *Tidskrift för litteraturvetenskap*.³ Kapitel 6 har publicerats på engelska i ett temanummer av *Scandinavica*.⁴ Kapitel 4 har publicerats på engelska i bokserien Palgrave Studies in Literature, Culture and Economics.⁵ Samtliga delar har sedermera omarbetats och utvidgats.

Jag tillägnar den här boken mina morföräldrar Harry Andersson (1911–2000) och Anna-Greta Andersson (f. Lundqvist, 1919–2000). Som ung arbetade morfar som dräng och tegelarbetare innan han blev kyrkvaktmästare. Mormor var en idogt fejande och bakande hemmafru som uppfostrade fyra barn och nästan aldrig tog av sig förklädet. De gjorde klass på ungefär samma sätt som hundratusentals andra i det framväxande Välfärdssverige.

Västra Bodarne våren 2022

Åsa Arping

Inledning

Varför en bok om klass i svensk samtidslitteratur, och varför nu? Med tanke på hur snabbt uppfattningar om arbete, identitet och välfärd har förändrats under de senaste decennierna är det rimligt att fråga sig om klass fortfarande är gripbart – förmår skönlitteraturen skildra det på sätt som står att känna igen? Jag vill undersöka vad samtidslitteraturen har att säga om erfarenheter av att leva i dagens Sverige. Hur skildras känslor och tankar kopplade till klass, och hur har det förändrats? Den här studien riktar frågorna till ett tjugotal prosaverk utgivna under de senaste tjugo åren. Bokens åtta kapitel prövar olika sätt att läsa klass: i enskilda motiv, i berättarperspektivet och framför allt genom karaktärernas agerande, tankar och känslor. Syftet är fördjupad kunskap om litteraturens roll i en paradoxal tid, när klassbegreppet tycks bli allt otydligare i takt med att ojämlikheten ökar.¹ Genom att sätta litteratur och nutidssamhälle i dialog med varandra hoppas jag kunna uttröna mer om båda.²

I den här inledningen förklarar jag min syn på klass, på samtidslitteraturens samhälleliga roll och varför just svenskspråkig prosa utgiven i Sverige står i fokus. Jag kommer att precisera mitt tillvägagångssätt och beröra några återkommande begrepp innan jag avslutningsvis går igenom studiens upplägg.

*

Vad kan en städande hemmafru i Örnköldsvik, några tillbaka-blickande klassresande sextioalister, tre unga vuxna med tillfälliga anställningar, en högpresterande gynekolog i välbeställd villaförort och några tjejer i "Orten" ha gemensamt? Som protagonister i de senaste tjugo årens prosautgivning utgör de exempel på hur livet i dagens svenska klassamhälle ser ut i skönlitterär form.

Varför ska vi bry oss om det? Vad kan samtidslitteraturen och de karaktärer som bebor den säga oss om klasserfarenhet som vi inte redan vet? Kanske är svaret att litteraturen gör något annat med läsaren än hårda fakta, siffror och rapporter. Den berör, väcker frågor, fascinerar och provocerar. Även om litteraturvetenskapen ända sedan nykritikens intåg för snart hundra år sedan gärna fjärrat sig från verkligheten säger litteraturen också någonting väsentligt om den. Samtidslitteraturen formulerar aspekter av nutiden som ännu inte blivit allmängods, i gestaltningar som aktiverar såväl intellekt som känsloliv, fantasi och kanske även ett politiskt medvetande.

Min ingång i de verk jag behandlar rymmer ett antal grundantaganden. Ett är att erfarenheter av klass är något alla bär med sig, vare sig de fäster vikt vid dem eller inte. Vi *gör* alla klass på olika sätt, varje dag. Vi bär spåren av det på våra kroppar, i hur vi klär oss, agerar, tänker och känner.³ Klass finns i vår familjehistoria; villkor och attityder kan gå i arv men också förändras. Ett annat antagande är att klass i litterära berättelser framför allt skildras *performativt*, alltså i form av handlingar, någonting som *görs*, ofta med en mer eller mindre uttalad medelklassnorm i bakgrunden.⁴ En tredje utgångspunkt är att människors identiteter är komplexa; klass fångar inte allt vi är eller gör. Därför kan skillnader grundade i klass inte ensamt förklara olikheter och ojämlikhet.

"Hur kommer man in i ett klassrum och berättar att man känner folk som blivit skjutna? Eller att ens kompisars föräldrar jobbar dag- och nattskift. Städar lokaler i hela Stockholm."⁵ Den namnlösa jagberättarens frågor i Evin Ahmads *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* (2017) fångar komplexiteten i att befinna sig i kolliderande världar och värdesystem. När hennes förortsbakgrund möter scenskolas privilegierade vita medelklassmiljö uppstår smärtsamma konfrontationer, som handlar om klass men också om genus

och rasifiering. Många skönlitterära berättelser från senare tid gestaltar just den här typen av flerskiktade, ofta såriga erfarenheter.

I dag kan ingen oreflekterat förutsätta stabila subjekt eller fasta identiteter och värden. Här delar forskningen om klass samma problem som genusvetenskaplig och raskritisk forskning: att tala om *skillnader* och hur de upprättas och reproduceras, utan att därigenom cementera dem. De senaste decenniernas makt- och identitetspolitiska analys har haft samma fokus just på marginalisering – hur den uppstår men också motarbetas.⁶ På samma sätt som genusforskningen i många fall förbisett klass och rasifiering, har forskare inriktade mot klass ofta varit blinda för andra asymmetrier. Det är med andra ord hög tid för ett flerriktat fokus.

Kultursociologen Pierre Bourdieu framhöll redan i *La Distinction* (1979) vikten av att varje undersökning av grupper, exempelvis de studenter vid franska elitutbildningar som han själv intresserade sig för, tar hänsyn även till andra variabler än de som utgör huvudfokus.⁷ Erik Olin Wright, amerikansk sociolog som ägnade decennier åt att uppdatera Marx klassbegrepp, hävdade i *Understanding Class* (2015) att klass framför allt erbjuder ett sätt att tala om sambanden mellan människors olika ”attribut” och deras materiella livsvillkor.⁸ Wrights pragmatiska syn på hur analysen av klass behöver anpassas efter syfte och sammanhang är värd att upprepa:

For some problems the causal processes cannot be properly studied without specifying a range of fine-grained differentiations and divisions within classes on the basis of such things as sector, status, gender, and race. For other purposes, however, it is appropriate to use a much more abstract, simplified class concept, revolving around the central polarized class relation of capitalism: capitalists and workers.⁹

Även filosofen Judith Butler, vars subjektskritiska klassiker *Gender Trouble* (1990) ofta beskyllts för att vilja ”avskaffa” kvinnan, har påpekat att den som ”är” kvinna på samma gång är en massa annat, eftersom ”gender intersects with racial, class, ethnic, sexual,

and regional modalities of discursively constituted identities”.¹⁰ Ur ett postkolonialt perspektiv har Homi K. Bhabha sett samma rörelse – från enskilda analyskategorier till ett intresse för överlappningar och förskjutningar. Detta har, hävdar han, lett till en större uppmärksamhet på subjektsskapande som något som sker mellan eller kanske snarare bortom summan av de ingående delarna.¹¹

Den här studien vill alltså även pröva hur klass skildras i relation till, och inflettad i, andra kategorier. Det kräver en intersektionell uppmärksamhet, även om min undersökning inte är systematisk i det avseendet.¹² Genus, ålder, etnicitet och rasifiering ingår som fasetter i det prisma som jag vänder och vrider på, och även om jag dröjer särskilt vid klass, skiftar tonvikten i de olika kapitlen. För att ett fenomen som klass ska kunna pekas ut som specifikt i litteraturen krävs ett särskilt perspektiv, en viss optik.¹³ En genomgående ambition har varit att låta texterna, berättelserna, styra min uppmärksamhet. Vad säger de, vilka olika versioner av klasserfarenhet i det nutida Sverige framträder i dem, och hur?

Studien har inga ambitioner att vara heltäckande, syftet är snarare att genom nedslag visa på bredden i hur klassrelationer och -erfarenheter gestaltas i samtidsprosan, med ett sammanhållande fokus på själva *görandet*, klass som gestaltad, performativ praktik. Jag har fördjupat mig i ett tjugotal verk i den reguljära utgivningen på de större svenska förlagen. Flertalet har fått förhållandevis stor uppmärksamhet i form av recensioner och i vissa fall även litterära priser. Samtliga är publicerade under de senaste tjugo åren och skrivna ur ett samtidsperspektiv, även om några skildrar skeenden som ligger längre tillbaka i tiden. Jag har valt dem för att de illustrerar hur klass *gestaltas*, *görs* och *känns* i svensk litteratur, och för att de kretsar kring några av de senaste decenniernas stora samhällsfrågor – ökade klyftor, ett arbetsliv i förändring, växande etiska krav på medelklassen och polariseringen kring kontroversiella frågor om bland annat genus, rasism, konsumtion, och i någon mening även klimat. Betraktade tillsammans visar de hur diskussionen om klass blivit alltmer mångfacetterad i takt med att samhället förändras.

I analyserna av de olika verken växlar jag mellan att hålla diskussionen nära texterna och att zooma ut, för att sätta dem i dia-

log både med större samtida samhällsmönster och olika typer av forskning och teoretiska begrepp, många från sociologin men några även från andra områden. Forskning som berör studiens övergripande frågor tar jag upp här i inledningen, men huvuddelen av tidigare relevant forskning återopas i de enskilda kapitlen.

Klassbegrepp i förändring

Vad innebär då klass? Handlar det i första hand om ojämn fördelning av resurser eller om skillnad när det gäller identitet, livsstil, status, hierarkier och självkänsla? Är klass på väg att försvinna som analysbegrepp, eller är det snarare mer aktuellt än någonsin? Svaren är, som så ofta, beroende av perspektiv. Särskilt sociologin har genom åren bidragit med en rad olika ingångar. Klass kan betraktas i termer av ekonomisk ojämlikhet och konflikt mellan grupper eller skillnader i status och livschanser, som hos Karl Marx respektive Max Weber. Det kan, som hos Wright, handla om inflytande, om att vara den som bestämmer på en arbetsplats eller den som snarare påverkas av andras beslut. Men klass kan också, som hos Bourdieu, yttra sig i andra kapitalformer än ekonomiska, och i distinktioner och smak. Klass visar sig tydligast i människors sökande efter respektabilitet, hävdar Beverley Skeggs. Jag kommer att få anledning att anknyta till alla dessa ingångar, och ytterligare några.

Snarare än att utgå från en fast definition av vad klass *är* vill jag alltså undersöka hur klass *görs* i de skönlitterära texterna. Men det kräver samtidigt en uppmärksamhet på hur den politiska diskussionen i stort har sett ut. Vad innebär det till exempel att klasskampen i allt högre grad har ersatts av identitetspolitiken som fokuspunkt och förändringsmotor, och hur yttrar sig det i litteraturen? Filosofen Nancy Fraser hävdade redan 1997 att det politiska tänkandet befinner sig i ett *postsocialistiskt tillstånd*, där den politiska vänstern efter murens fall inte har lyckats samla övergripande progressiva visioner. Det handlar både om att den framväxande identitetspolitiken flyttat fokus från ekonomi till "kultur" – eller *från omfördelning till erkännande* – och att kraven på jämlikhet tappat kraft i ljuset av aggressiv marknadisering och snabbt växande klyf-

tor.¹⁴ Även om Fraser uttrycker oro över hur kampen för jämlikhet mattats till förmån för olika gruppers krav på just *sina* rättigheter, framhåller hon att även kulturellt grundade kamper kan vara både rimliga och förankrade i ekonomisk ojämlikhet.¹⁵ Därför bör en postsocialistisk analys integrera identitetspolitiken i stället för att förkasta den: "Properly conceived, struggles for recognition can aid the redistribution of power and wealth and can promote interaction and cooperation across gulfs of difference."¹⁶ Men att nå dit kräver en omformulering av erkännande. I stället för en gruppsspecifik identitet bör det handla om en *samhällelig status*, som tillerkänns alla genom lagar, policyer eller informella praktiker. Frasers poäng är att ekonomi och kultur är tätt sammanflätade i samtidens kapitalistiska samhällen och att en analys av ojämlikhet måste utgå från det.¹⁷ Därför föreslår hon en vad hon kallar *bivalent* kritisk ingång som sammanför det samhälleliga och det kulturella, det ekonomiska och det diskursiva, klass och identitet. Jag tar fasta på den här dubbelblicken i mina läsningar, även om tyngdpunkten växlar i de olika analyserna. Studiens bivalenta uppmärksamhet öppnar för nya och mer inkluderande sätt att resonera kring klass som del i politiska och estetiska processer där även andra kategorier har betydelse och olika erfarenheter, tillhörigheter och funktioner påverkar varandra.

Själva klassbegreppet har länge varit omdiskuterat, och har till och med dödförklarats.¹⁸ Men dess alltmer mångskiftande karaktär har också frammanat nya angreppssätt. Det senaste decenniets mest uppmärksammade omtag är ekonomen Guy Standings användning av begreppet *prekariatet* (*the precariat*). Det beskriver en klass i vardande, som uppstått genom kapitalets globalisering och den nyliberala nedmonteringen av välfärdssystemen.¹⁹ Betraktad som klass är prekariatet splittrat, individualiserat och ofta i avsaknad av klassmedvetande. Det utgör därmed inte en *klass för sig*, enligt Marx definition, det vill säga en klass som både är medveten om sin existens och som kämpar politiskt för sina gemensamma intressen.²⁰ Oförmågan att organisera sig som en grupp kan göra prekariatet farligt, hävdar Standing, eftersom bristen på samhörighet ökar känsligheten för populistiska strömningar: Trump, Putin, Orbán, Marine Le Pen, Brexit och Lega är alla delar av det "po-

litiska monster” som göds av den här osäkerheten.²¹ Prekariatets kanske viktigaste kännetecken, dess sårbarhet på grund av oföretsägbara och osäkra arbets- och levnadsvillkor, rymmer i förlängningen också en marginalisering i relation till staten, i takt med att social rättvisa i allt högre grad underordnas marknadslogiken.²²

Det jag framför allt tar med mig är hur Standing uppdaterar 1900-talets syn på arbete. Fabriken som norm, med fasta anställningar och arbetstider, är giltig för allt färre.²³ Prekära livsvillkor drabbar inte heller enbart de lägst betalda, utan även dem som riskerar att hamna utanför arbetsmarknaden och trygghetssystemen, som ungdomar, immigranter, tillfälligt anställda eller fattigpensionärer. Standings perspektiv har gjort mig nyfiken på hur klass skildras även i miljöer som inte brukar uppmärksammas i litteraturforskning om klass, som på universitetet eller i välmående villakvarter. Ytterligare en aspekt som jag får anledning att återknyta till är Standings iakttagelse att tillvaron i prekariatet, i takt med den ökade digitaliseringen, fört med sig ett förändrat tänkesätt – en mer kortsiktig livssyn där den identitet och trygghet som tidigare kopplades till arbetet måste sökas någon annanstans. Bland andra sociologerna Bourdieu, Anthony Giddens och Zygmunt Bauman har tidigare lyft fram liknande tendenser, som jag kommer att beröra framför allt i kapitel 4 och 6.

Kritiker har hävdat att Standing inte bidrar med något väsentligt nytt och att prekariatet inte utgör en klass i egen rätt.²⁴ Men som litteraturvetaren Emily Hogg påpekar i inledningen till antologin *Precurity in Contemporary Literature and Culture* (2021) har prekariatsbegreppet haft en avgörande inverkan på kunskapsproduktionen under senare år, just för att det fått forskare från en rad olika fält att arbeta vidare med hur nya typer av ojämlikhet och sårbarhet fungerar i dagens nyliberala samhällen.²⁵

Ett annan viktig röst i diskussionen om klass är den tidigare nämnda Beverley Skeggs och hennes uppdatering av begreppet *respektabilitet*, som framför allt fångar arbetarklassens försök att ”passera”, genom att på olika sätt ”härma” medelklassens livsstil.²⁶ Skeggs anknuter till historikern Lynette Finch, som i *The Classing Gaze* (1993) visat hur kategorin *arbetarklass* under 1800-talet uppstod ur medelklassens försök att skapa distans till definierbara ”an-

dra” – i så måtto var det framför allt fråga om en *moralisk* kategori, där särskilt kvinnor observerades och bedömdes, i hur de skötte sig som hustrur och mödrar, tog ansvar för sina barn och behärskade sin sexualitet.²⁷ Genom att definiera och klassificera arbetarklass utifrån sina egna behov, med familjelivet som centrum, formulerade medelklassen också sig själv.

En utgångspunkt i marxistisk klassanalys som Skeggs anknyter till är att arbetar- och medelklass (eller bourgeoisie) inte bara står emot varandra, utan också är ömsesidigt *beroende*. Hur gestaltas den här relationen i svensk samtidslitteratur? Det får jag anledning att återkomma till bland annat i kapitel 1, 3, 4 och 5. Med utgångspunkt i Bourdieus tankar kring symboliskt kapital betonar Skeggs att olika former av kapital har olika värde för kvinnor och män, infödda och immigranter, och att dessa värden har en tendens att föras vidare till nästkommande generation. Ett sådant perspektiv öppnar både för intersektionella och historiska analyser, där samhällets mångfacetterade produktion av makt och status studeras relationellt och utifrån flera variabler samtidigt. I likhet med Skeggs utgår jag från att klass är något som ständigt skapas i samtiden.²⁸

Samhällsvetenskapen erbjuder som synes en solid empirisk och begreppslig grund i studiet av klass. Men hur väl stämmer den in på de skönlitterära berättelserna? Här får spåren av klass framför allt sökas i gestaltningen av specifika händelser och praktiker, ett pågående görande av klass som sker inom textens universum, och som präglas av dess grundton och ideologi.

Klass i ett förändrat Sverige

Mitt intresse för klass i litteraturen har alltså en stark koppling till de senaste decenniernas samhällsutveckling, där ökad globalisering av arbetsmarknaden och det nyliberala genombrottet satt djupa spår, inte bara i Sverige utan i hela västvärlden.²⁹ Konsumtion och kultur styr samhället i allt högre grad och i samma takt minskar förvärvsarbetets betydelse för människors sociala identiteter. Traditionellt manliga industrijobb krymper, medan kvinnligt kodade

arbeten inom vård, omsorg och service växer. Samhällets mellanskikt ökar och individualismen breder ut sig på bekostnad av kollektivismen. Arbetar- och fackföreningsrörelsen försvagas, klassröstningen minskar, samtidigt som nya sociala rörelser växer fram.

I Sverige ökar ojämlikheten snabbast i den utvecklade världen, hävdar redaktörerna för den omfattande rapportsamlingen *Klass i Sverige* (2021), som jag får anledning att referera till vid flera tillfällen i den här inledningen.³⁰ Klass handlar, menar de, om *skilda världar*, i fråga om inkomst, kapital och förmögenheter. Minskat skatteuttag och ökad privatisering har gröpt ur välfärden, vilket skapat nya typer av utanförskap. Skiftet från industri till service har inneburit både en feminisering och en etnifiering av arbetsmarknaden.³¹

Även om nästan hälften av den förvärvsarbetande befolkningen tillhör arbetarklassen³² identifierar sig inte alla inom traditionella arbetaryrken som just arbetare. Det gäller särskilt dem som är verksamma inom den offentliga sektorn.³³ En växande andel inom traditionella arbetaryrken har också lämnat arbetarrörelsen. Bland manliga LO-väljare har Sverigedemokraterna i flera av SCB:s mätningar av partisympatier under senare år hamnat högst.³⁴ Tendensen att välbeställd, intellektuell och välutbildad medelklass politiskt gått till vänster medan delar av arbetarkollektivet rört sig mot det socialkonservativa och högerpopulistiska syns i stora delar av västvärlden.³⁵

I kapitel 1, 2, 3, 4 och 8 uppehåller jag mig vid olika skildringar av arbetartillvaron – uppväxtskildringar i 1960-talets välfärdsstat, författardagböcker om fattigdom och anhörighet, folkhemmets hemmafru som blind fläck i klassdiskussionen, unga vuxna på mer eller mindre tillfälliga besök inom typiska arbetaryrken och tre unga kvinnor i det *mellanförskap* – känslan av att befinna sig mellan olika kulturer – som en icke-svensk bakgrund i dagens Sverige innebär. Karaktärerna delar det otydlighetens problem som handlar om svårigheter att nagla fast och förstå vad det innebär att vara arbetare i dag. Hur kan arbetarerfarenhet beskrivas, hur påverkas den av en klassresa och varför är det så svårt för ungdomar, kvinnor och rasifierade att passa in i eller känna sig hemma i gängse definitioner?

Medan klassforskningen riktat stor uppmärksamhet mot arbetarklassen, eller *proletariatet*, har det varit ganska tyst om samhällets mellanskikt. Sociologerna Rune Sakslind, Ove Skarpenes och Roger Hestholm, som i en antologi från 2018 undersökt vad de kallar för *medelklasskulturen* i det samtida Norge, menar att ointresset för denna heterogena grupp i Marx tvåklassmodell skapat en social *restkategori*.³⁶ De efterlyser fler nationellt och lokalt förankrade empiriska studier för att validera om vedertagna klassbegrepp är fortsatt applicerbara.³⁷ Frånvaron av uppmärksamhet på medelklasspositionen i forskningen om litteratur och klass uppmärksammar jag i kapitel 5, där även skönlitteraturens gestaltning av medelklassen som i någon mening klassmedveten och medansvarig tas upp. Privilegierade svenskars växande dåliga samvete för hur deras välstånd sker på andra gruppers bekostnad behandlar jag djupare i kapitel 7.

Medelklassen utgör självfallet inte heller någon statisk kategori, utan präglas ofta, som Erik Olin Wright påpekat, av ”motsägelsefulla klasspositioner”.³⁸ Stora grupper, bland annat lärare, sjuksköterskor och poliser, kan sägas ha proletariserats sedan 00-talet.³⁹ Från relativt stor självständighet har deras arbetsvardag fått allt fler inslag av styrning och kontroll, i och med att företagsekonomiska styrmodeller som *new public management* gjort sitt intåg inom offentlig sektor. Medelklassen betraktas heller inte som ett löntagarkollektiv, vilket har försvårat samlad facklig kamp. Även studenter, tidigare sedda som en grupp på väg in i samhällseliten, har fått se levnadsstandard och status sjunka i takt med den högre utbildningens marknadsisering. Jag får anledning att återknyta till detta i kapitel 6.

Gränserna mellan medelklassen i vid bemärkelse och arbetarklassen har med andra ord blivit alltmer otydliga under senare decennier.⁴⁰ Vilken klass tillhör exempelvis en frilansande journalist eller kulturarbetare? Även om arbetets innehåll signalerar medelklass säger de otrygga anställningsvillkoren och osäkra inkomstnivåerna något annat. Den uppdelning i manuellt och intellektuellt arbete som brukar definiera människors klassposition passar inte riktigt in i den moderna tjänsteekonomin.⁴¹ Prekära arbetsvillkor skär över traditionella klassgränser.

Klass i relation: genus, rasifiering, ålder och identitet

De övriga kategorier som jag återkommande sätter klass i dialog med i den här studien är framför allt genus, rasifiering och ålder. De delar samma dynamik, där ett grundläggande skillnadstänkande upprättar normer och utpekar avvikelser som får reell betydelse för människor i deras dagliga liv. Med kön avser jag den kategori som används när en person definieras eller definierar sig själv som kvinna eller man – i samhället och som fiktiva karaktärer i berättelser. Begreppet kön är inte heller statistiskt. Bara under de senaste två decennierna har det både dekonstruerats och återuppstått i ny-materialistisk form, och de senaste årens transdebatt har ytterligare ruckat på tidigare försanthållanden.⁴² Sverige brukar lyftas fram som ett av världens mest jämställda länder, men könsmaktsordningen innebär alltjämt att gruppen män är överordnad gruppen kvinnor, både när det gäller inflytande och inkomst. Genus rör den diskursiva nivån, alltså *konstruktionen* av könsskillnad, av vad som betraktas som kvinnligt och manligt beteende i olika typer av yttranden. Jag utgår från Judith Butlers förståelse av genus som någonting som ständigt *görs* genom imitation och upprepning, utifrån en heterosexuell norm.⁴³

Etnicitet handlar om människors tillhörighet i en viss grupp i fråga om språk, kultur, religion och tradition, antingen genom egen identifikation eller kategorisering gjord av andra.⁴⁴ Som bland andra sociologen Catrin Lundström och ras- och vithetsforskaren Tobias Hübinette lyft fram räcker inte begreppet för att förklara hur icke-vita betraktas, behandlas och benämns i nutidssamhällen som likt det svenska präglas och normeras av vithet.⁴⁵ Samtidigt är begreppet *ras* problematiskt och belastat, eftersom det bygger på förmodade essentiella biologiska skillnader mellan olika grupper inom den mänskliga arten. Jag intresserar mig även här snarare för det *görande* av skillnad som i själva verket föregår det som särskiljs och som inte är statistiskt utan föränderligt och relationellt. Denna praktik brukar kallas för *rasifiering*, en i grunden rasistisk konstruktion som främst bygger på hudfärg men även andra synliga fysiska särdrag.⁴⁶ Jag kommer omväxlande att använda mig av begreppen etnicitet och/eller rasifiering, beroende på sammanhang. När jag

påpekar att en karaktär är svart eller vit handlar det om hudfärg, när jag generaliserar och talar om exempelvis vit medelklass syftar jag på en norm som har sin grund i rasifiering.

Ålder spelar också en viktig roll i min undersökning. Vårt samhälle präglas av en åldersmaktsordning, där framför allt barn men även äldre har svårt att hävda sina intressen.⁴⁷ Den rådande ålderismen har inte minst blivit tydlig under coronakrisen. I västvärlden står barn och äldre numer i allmänhet utanför arbetsmarknaden, men det betyder inte att de saknar upplevelser av eller minnen förknippade med klass. När det gäller skönlitterära skildringar i arbetarmiljö är det slående hur ofta de handlar om unga, medan medelklassberättelser oftare kretsar kring karaktärer i medelåldern. I den här studien står framför allt barndom och ungdom (eller vuxenblivande) i centrum i flera av kapitlen, särskilt i 1, 4, 6 och 8, medan framför allt kapitel 5 och 7 kretsar kring romankaraktärer i medelåldern.

Klass är, som nämnts tidigare, en position i social struktur men rymmer och yttrar sig också i människors agerande. I skönlitteraturen är det, menar jag, framför allt i gestaltningen av olika handlingar, tankar och känslor som klass blir synligt. I de undersökta verken framträder klass påfallande ofta som en avgörande aspekt i identitetsskapande sammanhang. ”Vi gör vårt jobb men också vår identitet”, hävdar sociologen Mikael Stigendal, som hör till dem som menar att klass är både strukturellt och kulturellt.⁴⁸ Identitet är något som *görs* och *uppnås*, snarare än att vara någonting medfött eller statiskt. Men processen sker inte isolerat eller enbart i form av individuella ”val”, utan ingår i en samhällelig, kollektiv process. Huvudfrågan är inte vilka vi är, utan hur vi *skapar* identitet, under vilka begränsningar och i vilka sammanhang.⁴⁹

Att känna klass

Om studiens övergripande fråga rör hur klass *görs* i svensk samtidsprosa inbegriper det också skildringar av hur klass *känns*. En fråga jag återkommer till är emotioner kopplade till klass och prekära livssituationer. Känslor har fått ny aktualitet i forskningen

under senare år, men det finns också många trådar bakåt. Redan på 1960-talet började exempelvis kulturteoretikern Raymond Williams formulera tankar kring en klassbunden och historiskt specifik känslöstruktur, *structure of feeling*. Begreppet ingick i ett mångårigt försök att historisera samtiden och fånga en rådande samhällsanda, där upplevelsen av klass formades såväl av ideologi och makt som av erfarenheter, emotioner och estetik.⁵⁰

Hur känslor på olika sätt speglar den tid vi lever i diskuterar även Sara Ahmed i *The Cultural Politics of Emotion* (2004), där hon följer hur olika emotioner materialiseras i brännande samtidsdebatter om internationell terrorism, immigration och försoning efter nationella folkmord.⁵¹ Ahmed lyfter fram särskilda *känslöekonomier* som kännetecknas av ett meningsbärande, ackumulerande och cirkulerande kluster av känslor som likt ett klister förbinder kroppar och retoriska uttryck i en viss tid med varandra.⁵² Vissa sammanhang blir just ”klistriga” eller mättade av känslor för att de fungerar som samlingsplatser för spänningar både på personlig och samhällelig nivå. Dessa känslökluster handlar med andra ord inte bara om enskilda individers inre liv, utan påverkar och formar också själva tidsandan – ”emotions are the very ‘flesh’ of time”, hävdar Ahmed.⁵³

Beverly Skeggs talar i sin tur om en *emotionell klasspolitik*, där känslor av ”otrygghet, tvivel, indignation och harm” men även ”lust och vanvördnad” håller framför allt arbetarklassens kvinnor på plats genom att de både bevakar sig själva och samtidigt öppnar sig för andras kritiska granskning, vilket leder till ständig osäkerhet.⁵⁴ Begreppet känslöekonomi i relation till klass och samtidsdebatt används återkommande i den här studien och aktualiseras särskilt i kapitel 7.

Känslor har också fått en allt större betydelse i arbetslivet. I takt med att servicesektorn växer och allt fler verksamheter ständigt utvärderas och betygsätts, ökar också förväntningar på arbetstagarare att vara tillmötesgående och socialt ”smidiga”, det som Arlie Hochschild redan på 80-talet fångade i begreppet *emotional labor*.⁵⁵ Det räcker inte att utföra själva arbetsuppgifterna, den anställda ska också vara trevlig, le och helst kunna anpassa känslöläge efter omständigheterna.⁵⁶ Guy Standing lyfter fram fyra specifika känslö-

lölagen som han kopplar till prekariatet: ilska, anomi (känsla av normlöshet och förlorad samhörighet), ångest och alienation – alla reaktioner på att tvingas leva i konstant osäkerhet.⁵⁷ Jag anknyter till detta i kapitel 4.

Medan litteraturforskningen gärna har omhuldat ”aktiva” känslor som vrede, rädsla och passion, har ”oheroiska” eller icke-katharsiska känslor som bitterhet, oro, apati eller likgiltighet inte på samma sätt kopplats till klassfrågor och politik. Med hjälp av estetikforskaren Sianne Ngais begrepp *ugly feelings* vill jag argumentera för att även sådana emotioner kan vara kritiskt produktiva, just för att de går emot samtidens allt strängare krav på en viss typ av agens och strävan efter framgång och självförverkligande. I likhet med Ahmed påpekar Ngai att känslor som skildras i litteraturen handlar om samhället i stort. Dessutom påverkar de själva berättandet. Genom att formulera erfarenheter som inte riktigt passar in i ett kapitalistiskt, marknadsdrivet samhälle kan litteraturen bidra med att inte bara spegla dessa ambivalenser utan också ifrågasätta förväntningar på konsten att komma med ”lösningar” eller ge tröst och lindring.⁵⁸

Flera av de verk jag undersöker arbetar med just den här typen av icke-katharsiska känslor, vilket väcker en rad frågor om hur samtidslitteraturen förhåller sig till politiskt brännande ämnen och hur forskning som intresserar sig för klass ska kunna hantera även verk som inte har en uttalat emancipatorisk agenda.

Klass och nation: svensk litteratur i en globaliserad värld

Som tidigare nämnts betraktar jag klass som relationellt och inkluderar därför även litteratur som utspelar sig i medelklassmiljöer. I svenskt och nordiskt sammanhang finns annars en stark tradition att diskutera klass knutet framför allt till arbetarlitteraturen, vilket i sin tur kan kopplas till dess starka position under långa perioder av socialdemokratiskt välfärdsbygge. Det talas med jämna mellanrum om arbetarlitteraturens återkomst, senast i en bok av litteraturkritikern Rasmus Landström från 2020 som bär just den

titeln.⁵⁹ Men det triumfatoriska i deklARATIONEN om en återkomst bär också på sin motsats, i form av frånvaro. Det har funnits perioder när skönlitteratur med arbetartematik inte omhulldats av de större förlagen eller uppmärksammats av kritiker och forskare. Men betyder det att den litteratur som publicerats och lästs under motsvarande tid inte har handlat om klass? Det outtalade antagandet att klasstematik enbart finns i arbetarlitteratur är inte bara onödigt snävt. Det leder också lätt till tron att annan (borgerlig) litteratur, som så att säga alltid finns, behandlar större, mer allmängiltiga frågor.⁶⁰ Den medelklasskildring som i själva verket dominerar bokutgivningen har förblivit anmärkningsvärt osynlig inom litterära klassanalyser. Kanske är medelklassperspektivet så naturaliserat, bland såväl författare och förläggare som kritiker och forskare, att det helt enkelt inte uppfattas som klassspecifikt. Därför behövs undersökningar av hur klass görs även i den här typen av skildringar.

Även om olika sätt att göra klass som brukar förknippas med överklassen skymtar i den här studien, särskilt i kapitel 7, har jag valt att inte behandla överklassen som en egen kategori. Den traditionella överklassen i Sverige, det vill säga adeln, har sedan 2003 inte längre några officiella privilegier.⁶¹ Riskkapitalister, företagsledare eller karriärpolitiker, den grupp som sociologen Göran Therborn kallar ”nyliberal överhet”⁶², är alltför brokig att nagla fast som skönlitterär entitet. Litteratur som kretsar kring lyx och flärd, brott eller relationer i överklassmiljöer saknas självfallet inte, men förankringen i nutidssamhällets realiteter är i allmänhet svag och frågor som rör klass på ett djupare plan är sällsynta. Bilden av ”den andra” eller nedåtgående klassresor i skönlitterära överklasskildringar är exempel på ingångar som kunde vara fruktbara, men jag har inte funnit några intressanta prov på detta inom den tjuugoårsperiod som står i fokus här. Däremot ger jag i kapitel 8 exempel på hur dyra märkesvaror kan innebära en särskild lockelse för mindre bemedlade att försöka ”köpa sig” till högre status.

Om klassproblematiker kan urskiljas i all litteratur finns den väl i alla nationella litteraturer – varför då ägna sig åt just svensk, eller snarare rikssvensk och storsvensk, litteratur?⁶³ De senaste decenniernas accelererande globalisering, av kapital, varor, produktion

och arbetskraft, men också av litteraturteoretiska perspektiv som ”världslitteratur”, kan det synas apart att behandla samtidsprosa och klass som just en nationell angelägenhet. Under de senaste åren har komparativa ingångar också blivit vanligare, vilket lärt oss mer om hur svenska klasskildringar liknar eller skiljer sig från andra länders.⁶⁴ Samtidigt finns en rad historiska specificiteter – från den politiska utvecklingen, arbets- och familjerättslagstiftning, fackföreningarnas inflytande på den litterära traditionen, bokmarknaden och kulturlivet i stort – som gör att nationella undersökningar fortfarande behövs, även om de måste ställas i ett transnationellt ljus.⁶⁵ Inte minst Sveriges dalande rykte som global välfärdsförebild gör en granskning av hur skiftande uppfattningar om klass framträder i svensk samtidslitteratur relevant.⁶⁶

Flera av de verk jag undersöker har också tentakler ut i världen, om än i de flesta fall i medierad form. I Susanna Alakoskis *Oktober i Fattigsverige* (2012) och *April i Anhörigsverige* (2015) återkommer det politiska världsläget i författarens vardagliga mediekonsumtion. I Isabelle Ståhls *Just nu är jag här* (2017) nämner jaget en notis i mobilen om drunknade flyktingar på Medelhavet. Längre fram fastnar hon framför tv:n efter Parisattackerna och den ekonomiska krisen i Grekland dyker upp i hennes dystopiska bild av framtidens penningvärde. Protagonisterna i Evin Ahmads, Wanda Bendjellouls och Donia Salehs romaner kan genom sitt sin position mellan svenskt och icke-svenskt också avslöja hur själva normen kring svenskhet konstrueras. I Bendjellouls *Dalenglitter* (2020) reser jagberättaren dessutom till slakten i Polen, och möter ett ännu tydligare klassamhälle än hemma. Negar Nasehs *De fördrivna* (2016), som i huvudsak utspelar sig utanför Sverige, är starkt präglad just av svenska förhållanden. Här blir också det svenska i världen – inte minst mötet mellan politiskt medveten, privilegierad medelklass och den globala flyktingproblematiken – utsatt för en särskild granskning. Även om den realistiska samtidslitteraturen, inte minst den som rör klass, påfallande ofta handlar om tillståndet i den egna nationen, gör sig världen som just globaliserad ständigt påmind.

Litteratur och samtid: här och nu, eller där och då?

Studiens fokus på samtidsprosa är inte heller okomplicerat. Hur kan forskningen säga någonting substantiellt om företeelser och skeenden som vi befinner oss mitt uppe i? Fungerar samtid i sammanhanget som ett i första hand historiskt, ontologiskt eller tematiskt begrepp? Samtiden brukar först och främst betraktas synkront, som något som existerar och pågår samtidigt. Samtiden rymmer också en föreställning om en specifik identitet knuten till själva utsägelset; den handlar, som litteraturvetaren Eirik Vassenden uttryckt det i en artikel om begreppet samtidslitteratur, om ”oss”, här och nu.⁶⁷ Men samtiden kan också ses diakront, som någonting utsträckt i tid, en del i ett historiskt skeende.

Så, hur långt tillbaka sträcker sig samtiden? Jag har velat studera prosa utgiven under de senaste tjugo åren, en knapp generation, för att kunna fånga upp återkommande motiv kopplade till nutidens specifika problem, men också uppmärksamma pågående förändringar. Perioden 2000–2020 har inneburit en rad omvälvande globala skiften när det gäller klimat, hälsa, migration, politik, ekonomi, teknologi och arbetsmarknad, som gjort stora avtryck även på nationell nivå. Synen på den gemensamma välfärden, villkoren i arbetslivet, internationell solidaritet och individens ansvar har förskjutits avsevärt. Ett fenomen som klass är med andra ord beroende av sitt specifika historiska sammanhang. I sin klassiska studie *The Making of the English Working Class* (1963) lyfter historikern E. P. Thompson fram klass som någonting som pågår, som *händer* i mellanmänniska relationer, och som därmed också kan spåras bakåt.⁶⁸

Sverige har på drygt 150 år gått från ståndssamhälle via socialdemokratisk välfärdstat till en spelare i den globala spekulationsökonomi. Den här positionsförflyttningen har på avgörande sätt förändrat vår vardag.⁶⁹ Vilka skönlitterära spår sätter det? Samtidslitteraturen har alltid befunnit sig nära samhällsutvecklingen, vardagen och de grundläggande livsfrågorna. Den lyckas pejla och problematisera pågående norm- och mentalitetsförändringar på ett annat plan än vad den offentliga och mediala diskussionen är

mäktig. Jag intresserar mig för hur berättelsen om klass i det nutida Sverige förblir sig lik, men också hur den förändras.

Realistisk samtidsprosa

Varför inriktar sig en undersökning som denna just på prosa, och särskilt romanlitteratur? Med tanke på den starka våg av ”prosaiserad” politisk poesi som präglar inte minst svensk arbetarlitteratur av i dag, med författare som Emil Boss, Johan Jönson, Helene Rådberg, David Väyrynen och Jenny Wrangborg, är valet inte självklart. Flera av dessa poeter upprättar dessutom tydliga kopplingar till sin samtid och deras dikter pendlar mellan realism och språkmaterialism. Det viktigaste skälet till att jag koncentrerar mig på prosa, företrädesvis romaner, är just att de rymmer *berättelser* med ett handlingsförlopp, början, mitt och slut. De har berättarröster, karaktärer och utspelar sig i allmänhet på en viss plats och vid en bestämd tidpunkt.⁷⁰

Samtidsskildringar, inte minst de med en klasstematik, följer ofta en realistisk repertoar. Redan Ian Watt påpekade i sin klassiska studie över den brittiska 1700-talsromanens framväxt från 1957 att verken präglades av en särskild *individualisering* och *partikularisering*.⁷¹ Här uppstod konventioner vi numer tar för självklara, som att det tydligt framgår var och när berättelserna utspelar sig och att protagonisterna är vanliga människor (inte mytiska gestalter eller övermänskliga hjältar) skildrade i sitt vardagliga liv. Watt hävdade också att den moderna romanen växte fram som en specifikt *borgerlig* genre; den är en produkt av en framväxande medelklass och ingår som en central del i att skapa ett borgerligt självmedvetande. Hans nutida litteraturvetarkollega Lawrence Driscoll hävdar utifrån brittiska förhållanden att den realistiska romanen bär upp hela den litterära institutionen, och att den genom sin förmåga att överrösta alla andra former – modernism, magisk realism och olika typer av experiment – också fortsätter att fungera som ett redskap för medelklassideologin.⁷²

I ett svenskt sammanhang är detta endast delvis sant, eftersom samma realistiska tradition också har banat väg för en stark ar-

betarprosa som sedan åtskilliga decennier publicerats på de stora förlagen.⁷³ I dag är den realistiska prosaformen så etablerad att dess repertoar ligger öppen för författare från, och skildringar av, olika samhällsskikt. Samtidigt handlar arbetarlitteraturens höga status i Sverige inte bara om estetiska kvaliteter eller möjligheten till identifikation. Till viss del rör sig intresset också om en nyfikenhet på ”hur andra har det”. Det som signalerar verklighet för någon kan som bekant lika gärna vara en smula exotiskt för någon annan.

Även om den realistiska samtidslitteraturen i någon mening eftersträvar representativitet och autenticitet *producerar* den också ”verklighet”, genom att använda sig av vissa konventioner. Ibland avviker den även från det etablerade: leker, experimenterar eller saboterar och etablerar i förlängningen nya koder och formspråk. Den kan fördjupa en diskussion, men också förenkla, renodla. Forskningen kan å sin sida synliggöra hur klass framträder i berättelser och undersöka hur litteraturen bearbetar och omförhandlar sociala villkor. Det kräver en öppenhet för hur pågående samhällsförändringar kan visa sig i tidigare oprövade estetiska uttryck.

*

Kapitlen i den här studien riktar alltså in sig på klass som någonting litterära gestalter *gör* snarare än *är*. Samtidigt upprätthålls tanken på klass som en specifik typ av erfarenhet, som både präglas av generella samhällsvillkor och individers sökande efter respektabilitet. Klass utgör huvudperspektivet, men eftersom utgångspunkten är att klass fungerar relationellt kommer jag, utifrån den bivalenta ingång som jag nämnt tidigare, att uppmärksamma hur klass fungerar i dialog med kultur och andra kategorier, framför allt genus, ålder och rasifiering. De komplexa sambanden mellan klass och andra positioner, identiteter eller erfarenheter blir också alltmer tongivande ju längre in i studien vi kommer. I det avslutande analyskapitlet väcks så frågan om hur synen på klass i ett alltmer mångkulturellt Sverige också behöver kopplas till uppfattningar om svenskhet.

Bokens olika delar går i dialog med en rad olika tankar och begrepp, några av de återkommande har jag redan varit inne på.

Flera är hämtade från sociologin, andra kommer från genusforskning, etnografi, postkolonial teori, vithetskritik, affektstudier och moralfilosofi. Dessa olika ingångar bidrar med möjliga svar på grundläggande frågor som: Hur kan upplevelser av klass skildras även om berättelsen är smärtsam och saknar såväl tradition som ett etablerat språk? Vilka erfarenheter, kroppsliga såväl som känslomässiga, är kopplade till klass i de aktuella verken?

Mina läsningar växlar mellan närsynta och överblickande, sympatiska och kritiska. De berör motiv och berättarperspektiv, men fokuserar framför allt på berättelsernas karaktärer – deras handlingar, tankar och känslor. I studien *Character: Three Inquiries in Literary Studies* (2019) ifrågasätter litteraturforskarna Amanda Anderson, Rita Felski och Toril Moi den seglivade formalistiska norm som begränsar litterära karaktärer endast till en funktion i texten.⁷⁴ De vill bryta tabut mot att behandla karaktärer som om de vore verkliga personer och på så sätt öppna för läsarreaktioner även bortom ideologi och socioekonomi. Det moraliska och känslomässiga gensvar som skönlitteraturen kan väcka har litteraturvetenskapen länge överlåtit åt andra discipliner. Under senare år har inte minst den så kallade affektiva vändningen öppnat för nya möjliga kopplingar mellan litteratur och samhälle. Jag kommer att behandla romankaraktärerna som textinterna element men framför allt som personer i fiktiva världar som bär stora likheter med vår egen.

I centrum för kapitel 1 står tre uppmärksammade prosaverk från åren efter millennieskiftet: Torbjörn Flygts roman *Underdog* (2001), Susanna Alakoskis roman *Svinalängorna* (2006) och Åsa Linderborgs självbiografiska skildring *Mig äger ingen* (2007). Tre versioner av uppväxt under rekordåren, med *skillnad* som återkommande referenspunkt. I spänningsfältet mellan arbetarlitterär repertoire, känsløkonomier och karaktärernas jakt på respektabilitet söker jag efter de praktiker, motiv och temperament som klasserfarenheten gestaltas genom. Även om samhällsstrukturerna på olika sätt är närvarande visar jag hur historien om klass framför allt utspelar sig i familjesammanhanget, i hem och skola, och kommuniceras genom karaktärernas individuella upplevelser. Klasskillnad framträder inte minst genom barnets jämförelser med andra och

i den vuxnas minnesbilder. Hur var det egentligen att växa upp i det folkhem där fattigdom och ojämlikhet påstods vara utrotade?

Frågan dröjer sig kvar i kapitel 2, som utifrån Susanna Alakoskis båda dagboksverk *Oktober i Fattigsverige* (2012) och *April i Anhörigsverige* (2015) undersöker om och hur såriga klasserfarenheter kan gestaltas: Går det att berätta om livet på det svenska samhällets botten, och i så fall hur? I dagböckerna framträder en författare som med tomrummen som utgångspunkt framställer en ”motvillig” biografi över en splittrad och tystad arbetaridentitet i välfärdssamhällets skugga, med fattigdom, missbruk och anhörighet som centrala noder. Jag diskuterar hur dagboksberättaren, av tvång snarare än lust, intar positionen som *vittne*, och hur den självpåtagna uppgiften att synliggöra klass- och anhörigproblematik präglas av såväl (post)traumatiska upplevelser som vissheten om att vara den enda som kan berätta. Görandet av klass blir här ett både individuellt och kollektivt minnesarbete som handlar om att navigera i traditionslöshet och kunskapsteoretiska tomrum. Vilka redskap krävs för att skriva liv i fattigdomens och missbrukets kölvatten?

Avsaknaden av röst och bristen på arenor att uttrycka arbetarfarenheten präglar även kapitel 3, som undersöker Kristina Sandbergs brett lästa och prisade romansvit om hemmafrun Maj Berglund i Örnsköldsvik, utgiven mellan 2010 och 2014. Dessa verk skildrar, utifrån en nutidsram och med starkt fokus på detaljen, historien om kvinnan och hemarbetet i det svenska välfärdssamhället, från sent 1930-tal till 1970-tal. Även om Maj inte uttrycker ett tydligt klassmedvetande hävdar jag att hon i högsta grad *gör* och *tänker* klass. Bakom det evinnerliga städandet och de återkommande känslorna av skam och oro framträder hemmafrun som en komplex och marginaliserad figur som varken ekonomiska kalkyler eller feministisk analys har kunnat greppa. Kanske är det först i ljuset av samtidens prioriteringar som hennes roll i det svenska folkhemsbygget blir synlig?

Även kapitel 4 riktar uppmärksamheten på hur litterära karakterer gör, tänker och känner klass, genom att följa tre unga protagonisters komplicerade möten med ett arbetsliv i förändring. Vad innebär det att fungera som en kugge i den nya serviceekonomin,

och att ständigt förväntas vara förändringsbenägen och anpassningsbar? Frågorna ställs till tre verk från 00- och 10-talen: Sara Beischers *Jag ska egentligen inte jobba här* (2012), Jack Hildéns *Vi, vi vaktmästare* (2014) och Måns Wadensjös *Monopolet* (2019). Med hjälp av Guy Standings föreställning om prekariatets tänkesätt fokuserar jag på en återkommande konflikt i berättelserna, mellan att å ena sidan anamma nya ideal om flexibilitet och oberoende och å den andra låta sig bli involverad och engagerad i arbetsplatsen. Dilemmat tvingar romankaraktärerna att reflektera över sin identitet, i och utanför jobbet, och över sina livsval: Vill de vara arbetare, och vad innebär det i så fall?

Efter de första kapitlens fokus på arbetarsammanhang väcker jag i kapitel 5 frågan om varför det varit så tyst om medelklassen i samtidens litterära klassanalys, trots att mellanskiktets livsstil länge dominerat kulturutbudet både i seriös och populär tappning och en väsentlig del av dagens prosautgivning kan kategoriseras som urbana sedeskildringar. Det är hög tid att uppmärksamma den politiska och sociala dimensionen även i den här litteraturen. Vad säger den om klass, genus och rasifiering i ett samtida Sverige? Sara Kadefors roman *Fågelbovägen 32* (2006), med den högpresterande gynekologen Karin i centrum, fungerar som exempel på hur 00-talets breda samtidsskildring gestaltar de etiska och existentiella val och motstridiga krav som nutidens ”medvetna” mellanskikt allt oftare ställs inför. Kapitlet följer Karins strävan efter att vara och betraktas som en god människa, och lyfter fram hur det skiftande berättarperspektivet synliggör hennes ojämna kamp med de egna fördomarna. Karins vilja att ”hjälpa”, inte minst den papperslösa migrantarbetaren Katerina, kan ses som ett uttryck för medelklassens svårigheter att hantera sin egen roll i ett ojämnt samhälle.

Som något av en motbild till den engagerade Karin i Kadefors roman fungerar protagonisten Elise i Isabelle Ståhls *Just nu är jag här* (2017) som står i fokus i kapitel 6. Hon närmar sig 30 men är långt ifrån etablerad, och romanen skildrar hennes planlösa irrfärder genom dagens urbana, nyliberala verklighet, där tillvaron styrs av mobiltelefonens jobb- och dejtingappar. Även om klass är ständigt närvarande blir dess betydelse sällan klart uttalad. Uti-

från Zygmunt Baumanns begrepp *flytande modernitet* diskuterar kapitlet hur detta kan kopplas till Elises flyktiga intryck av världen och hennes ovilja eller oförmåga att anta en specifik identitet eller livsstil. Hennes sätt att göra klass handlar nämligen lika mycket om vad hon *inte* gör och blir framför allt synligt i sättet att iakttas och avkoda sin omgivning. Hur kan den här typen av till synes opolitiska och känslomässigt ”stumma” skildringar hanteras av forskning som intresserar sig för dagens komplexa dialog mellan litteratur och samhälle?

De ökande krav på självinsikt och samhällsengagemang som riktas mot medelklassen utvecklas ytterligare i kapitel 7, som utifrån Negar Nasehs roman *De fördrivna* (2016) undersöker motstridiga upplevelser av privilegium och sårbarhet hos ett par i global, kreativ övre medelklass. Protagonisterna Miriam och Filip, hon läkare och han konstnär, har med sin lilla dotter lämnat Stockholm för ett stenhus på den sicilianska landsbygden – avskilt men ändå inte långt från Medelhavets flyktingströmmar. Kapitlet följer Miriams ”utveckling” i berättelsen, från inledande distans och ointresse, till ett brinnande engagemang i migrationsfrågan. Hur handlar detta om klass? Utifrån Sianne Ngais begrepp *ugly feelings* och Sven Anders Johanssons tankar om nutidens *cyniska tillstånd* kopplar jag Miriams transformation till en allt tydligare förväntan på privilegierade individer att erkänna medansvar, ta ställning och *agera* i samtidens brännande samhällsfrågor.

Det avslutande kapitel 8 undersöker tre berättelser med förorten, eller snarare föreställningen om den, som fond. De unga kvinnliga jagberättarna i Evin Ahmads *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* (2017), Wanda Bendjellouls *Dalenglitter* (2020) och Donia Salehs *Ya Leila* (2020) navigerar i ett nutidssamhälle präglad av sammanlänkade hierarkier av klass, genus och rasifiering. Vilken bild av svenskhet uppstår här? I skildringarna av studier, arbete, familj och vänskap utmejslas protagonisternas sökande efter tillhörighet, där konsumtion blir ett viktigt redskap i försöken att passa in. Jakten på pengar rymmer en strävan efter högre status och en bättre framtid, samtidigt som begäret efter lyx blottar drömmen om något till synes ouppnåeligt – samma typ av ”svenskhet” som den omgivande vita medelklassen utstrålar. Men som jag visar,

bland annat med hjälp av begreppet *postmigration*, rymmer historierna också en tydlig motberättelse. Karaktärerna returnerar den främmandegörande blicken och avvisar därmed det utanförskap och den marginalisering som den dominerande samhällsdiskursen försöker placera dem i.

1. Att göra skillnad: Uppväxt och klassresa i tre folkhemsskildringar från 00-talet

Åse bodde i trappen bredvid oss, på första våningen och vägg i vägg med mig. Våra balkonger satt ihop som siamesiska tvillingar. Jag satt kvar i sandlådan och tittade på hennes fönster. Hennes mamma hade jättesnygga blommiga gardiner. Och de hade likadana finkrukor till alla sina blommor, vi hade inga sådana krukor, bara kaffekoppstallrikar under blommorna. Jag jämförde våra fönster en stund, Åses var mycket mycket snyggare. De hade prydnadssaker också i fönstret, vi hade ingenting, förutom blommorna och en ljusstake.¹

Passagen ur Susanna Alakoskis *Svinalängorna* från 2006 är ett vittnesmål från romanens jagberättare och huvudperson, Leena Moilanen. Sex år gammal och nyinflyttad från Finland har hon just träffat sin första svenska lekkamrat, grannflickan Åse. Det är sent 1960-tal i en nybyggd hyreslänga i utkanten av Ystad, och den *värderande* blicken upp mot fönstren sätter igång någonting. Här börjar Leena se och inse att det finns en skillnad mellan hennes egen familj och andras.

Åsa Linderborgs självbiografiska berättelse *Mig äger ingen* från 2007 skildrar Åsas uppväxt med pappa Leif i en arbetarstadsdel i 1970-talets Västerås. Även här finns en avgörande fönsterpassage:

Pappa sa att vårt fönster var som lucka 24 i en adventskalender. Han drömde om att folk gick förbi huset, tittade upp mot vår lägenhet och tänkte att där måste det bo ett duktigt fruntimmer.

– Jävlar vad förvånade dom blev, kärringarna, om dom fick höra att här bor inget fruntimmer, här bor härardmästare Leif Andersson!²

Leif växlar mellan megalomani och mindervärdeskomplex – unnar sig taxi vid löning men vågar aldrig beställa vid charkdisken. Tvättar sig sällan, men har städdille. I det egna vardagsrummet är han kung, *här* ska han slå världen med häpnad. Åsas kamrater tittar storögt på ”gardinerna, kristalllamporna och prydnadskuddarna” men undrar också över uteblivna handdukar i badrummet, och de intorkade spyorna i diskhon.³

Även i Torbjörn Flygts *Underdog* från 2001 finns gott om den här typen av ingående avkodningar av hemmiljöer. Jagberättaren, klassresenären Johan Kraft, ser som vuxen tillbaka på sin 1970-talsuppväxt i norra Malmö. Minnet av ett julfirande hos kusin Bernt och hans bättre bemedlade familj i Uddevalla utmynnar i en ironisk detaljgranskning av inredningen. Den sociala laddningen går inte att ta miste på:

Allt bärs ut till det bord som här heter sideboard, i matsalen, nya begrepp att navigera efter ja matsalen, som utgör diamanten i detta verkmästarhem. Under en kolossal kristallkrona har mahognybordet draperats med linneduk. Kandelabrar, slipade kristallglas, lövtunt porslin, handmålat, bestick av silver. En diskret namnlapp vid varje kuvert.⁴

Det är det moderna klassamhället, i hela dess komplexitet, som talar genom dessa fönsterrutor och möblemang. Här ekar den klassiska arbetarskildringens blandning av stolthet och avund, självhävdelse och skam. Men någonting läggs också till: folkhemmets allt striktare skötsamhetsetetik. Konsumtionssamhällets alltmer finkalibrerade standardhöjningar. Åsa har visserligen ett dockskåp, men väninnornas har *belysning*. Det ryms en hel omvärldsanalys i

en sådan notering. Särskilt för unga protagonister är det genom vardagslivets materiella uttryck som klasskillnaderna efter hand blir synliga, och begreppsliggjorda. I tingen ligger mänskliga relationer förborgade.⁵ Här syns spåren av status och makt. Den praktfulla matsalen med mahognybord och kristallkrona placerar kusin Bernt ett pinnhål upp på klasstegen. I efterhand använder jagberättaren samma ting för att utkräva hämnd, genom att utmåla dem som vräkiga och skrytsamma.

Detaljerna talar, men säger kanske inte alltid det sätt vi tror eller önskar. Roland Barthes myntade begreppet *verklighetseffekt* för att visa hur detaljen i realistiska verk främst har till uppgift att *simulera* verklighet. I den meningen utgör den bara ett slags estetisk kosmetika.⁶ Men i de berättelser som berörs i det här kapitlet fyller tingen snarast en dubbel funktion: Förutom att skapa autenticitet bär de på en politisk laddning, där beskrivningen av materiella villkor erbjuder konkreta, ofta starkt laddade bilder av ett rådande klassamhälle, och av människors känslor inför det.⁷

Arbetslitteraturen har alltid, av uppenbara skäl, uppmärksammat och diskuterat materiella företeelser. Men där den stora frågan hos exempelvis 1930-talets autodidakter bokstavligen kunde gälla mat för dagen, har 00-talets skildringar av uppväxter under 1960- och 70-talens rekordår ett annat fokus – på tillgångar, ting och standard i konkret mening – och framför allt på *skillnader* när det gäller status och smak, och hur dessa syns och skapar olika typer av betydelser och känslor. Genom barnets blick eller i den vuxnes minnesbilder från uppväxten mäts tillvaron upp och kategoriseras. I intimsfär och skolmiljö. I inredning, livsstil, umgänges- och konsumtionsvanor. De här granskningarna härbärgerar en begynnande *medvetenhet*. Att se, förstå och hantera ojämlikheten och med den de främmande sociala koderna, är en väsentlig del av huvudpersonernas mognadsprocess. Här någonstans börjar klassresan.

I fokus för det här kapitlet står de tre uppväxtskildringar som jag redan citerat ur: Torbjörn Flygts *Underdog*, Susanna Alakoskis *Svinalängorna* och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen*. Författarna tillhör samma generation och alla tre har belönats med eller nominerats till Augustpriset.⁸ Var och hur odlas underifrånperspektivet i

dessa berättelser – hur ”görs” klass, och på vilka sätt korsar klass, genus och i någon mån även etnicitet och språk varandra? Jag kommer att uppehålla mig vid en övergripande tematik där frågorna förefaller särskilt relevanta. Det handlar för det första om skillnadens betydelse, för det andra om ambivalensen inför klassresan och den dubbla hemlöshet den så ofta leder till. Jag dröjer också vid ett par motivkretsar där görandet av klass blir särskilt tydligt: å ena sidan mödrarna som katalysatorer för klassresan och å den andra städningens påtagligt identitetsskapande roll.

Det här är områden som den sociologiska forskningen lyft fram som väsentliga i klassresenärers erfarenheter, och det finns anledning att pröva dessa rön mot skönlitteraturens bilder. Men först ska jag för ett ögonblick ställa 00-talets samtidsskildring av uppväxt i arbetarmiljö mot 1930-talets så kallade guldålder. Den nyare traditionen delar nämligen något centralt med den äldre: tilltron till en *realism*, som med detaljrik exakthet visar fram särskilda tidpunkter, händelser och platser där det materiella på olika sätt manifesteras. Där pengar eller värdesaker men framför allt prestige på olika sätt vinnns eller förloras, eller där det egna utanförskapet blir uppenbart, synliggjort eller övervunnet. Och det är alltså, menar jag, de återkommande, ackumulerande beskrivningarna av sådana specifika erfarenheter av att vara *annorlunda* som bygger upp ett klassmedvetande i den här typen av berättelser. I den meningen utgör de alltid ett slags bildningshistorier.

Otydlighetens problem

I 1920- och 30-talens progressiva era var arbetaren, som arbetarlitteraturforskaren Magnus Nilsson uppmärksammat, den främsta representanten för moderniteten. För aspirerande författare, i de flesta fall manliga sådana, var det viktigt att understryka sin arbetarbakgrund, att vara *trovärdiga*.⁹ Kvinnor hade inte samma självklara tillgång vare sig till arbetaridentiteten, proletärbegreppet eller skrivandet som sådant. Därför var det svårare för dem att profilera sig inom genren; ”Kvinnornas röster blev så otydliga”, skriver redaktörerna för antologin *Vardagsslit och drömmars språk*

(1981) om den svenska litteraturhistoriens alla bortglömda proletärförfattarinnor.¹⁰

Numer delar klasskildrare oavsett kön och ursprung det otydlighetens problem som jag nämnde i inledningen. För vad innebär det att tillhöra arbetarklass och skildra arbetarklasserfarenhet i dag? ”Kan vi överhuvudtaget tala om ’arbetarlitteratur’ eller bör vi hitta på ett nytt namn?”, frågar sig Rasmus Landström.¹¹ Men där Landström i likhet med många arbetarlitteraturforskare ägnar stort intresse åt definitioner och gränsdragningar, vill jag öppna för ett bredare fokus. I det här kapitlet märks det bland annat genom att jag inkluderar Torbjörn Flygts roman *Underdog*. Den brukar till skillnad från *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* inte riktigt räknas som en arbetarskildring, men jag vill hävda att dess starka fokus på klassresans brutala ambivalens tillför någonting i jämförelsen med de båda övriga. Jag tror att de senaste decenniernas tal om utsuddade klassgränser är en viktig förklaring till att flera författare från sextioalstgenerationen valt uppväxtåren som fond för sina berättelser. Det de fått på köpet är en klart utmejslad välfärdsstat, ett tydligare klassamhälle att ta avstamp från – och en världsbild som på många sätt ter sig mindre komplicerad och diversifierad än dagens.

Jag tror också att det sårbara och utsatta barnet som samtidigt står för berättarperspektivet fortfarande erbjuder en unik möjlighet att gestalta klassorättvisor.¹² Jämfört med en tidigare tradition är det samtidigt uppenbart i hur hög grad erfarenheter kopplade till klass numer gestaltas som individuella snarare än kollektiva. Konflikterna riktas inåt, mot det egna jaget. Identitet har blivit viktigare än ideologi. Å andra sidan märks då och då en ambition, inte minst hos flera kvinnliga författare, att uppdatera 1960- och 70-talens paroll om att det personliga även är politiskt.

I övrigt präglas beskrivningarna av arbetarklasserfarenheten i 00-talets svenska prosa av ungefär samma ambivalenser som under 1930-talet. Å ena sidan vrede och bitterhet, å den andra stolthet och patos. Ett starkt hävdelsebehov, men även en ängslan inför andras granskning. En förnekelse av ursprunget och en vilja att bryta sig ut, men också en romantisering av arvet, släkten, identiteten. I de spänningar som uppstår i dessa klyvnader finns fortfa-

rande en viktig del av arbetarlitteraturens särprägel och slagkraft. Här finns också ett utrymme för distans, för olika dubbeltydigheter och ironier. Det jag ser i de berättelser jag valt att följa här, är hållningar som pendlar mellan lojalitet och kritik, gravallvar och humor, ilska och försoning. Och jag ser ambitioner att både skildra könade klasserfarenheter och uppmärksamma de schabloner och förgivettaganden sådana erfarenheter är kringvärvda av. Såväl samhällets syn på ”arbetaren” som arbetarlitteraturens egen tradition rymmer en rad stereotyper möjliga att spela med, eller ta spjärn mot.¹³

00-talets nya arbetarskildring

Underdog, *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* insisterar på att synliggöra inte minst barnets utsatthet under de så kallade rekordåren. Verk med realistiska anspråk och tydligt självbiografiska inslag, starkast hos Åsa Linderborg. Uppväxtskildringar med klassresematik. Vi känner igen dem som arbetarlitteratur. Varför?

Om arbetare, för arbetare, av arbetare – så lyder Lars Furulands klassiska definition av arbetarlitteraturen.¹⁴ Men vem är arbetaren som litteraturen ska skildra? Vem läser den här typen av litteratur, och vem skriver den? Arbetarlitteraturbegreppet är, som inte minst Magnus Nilsson påpekat, komplicerat och föränderligt.¹⁵ Visst finns fortfarande författare som utifrån egna erfarenheter skildrar slitet i industrin, restauranger och i omsorgen. Men av de senaste decenniernas mest lästa arbetarskildringar kretsar flertalet, bland dem de som diskuteras här, snarast kring ”andra generationens” arbetare eller proletärer. Senare prov på att traditionen lever vidare är exempelvis Patrik Lundbergs *Fjärilsvägen* (2020) och Helene Rådbergs *Mammajournalerna* (2020), som båda kretsar kring kvinnoöden i den svenska arbetarklassen betraktade genom det vuxna barnets blick.

Arbetarlitteraturen brukar framhållas som en unik nordisk 1900-talstradition, några har till och med framhållit den som Sveriges främsta bidrag till världslitteraturen.¹⁶ Samtidigt har konjunkturen inte alltid pekat uppåt. Senaste svackan inföll un-

der 1980-talet, innan 90-talets ekonomiska kris återigen väckte efterfrågan på litteratur med fokus på arbetarklasserfarenheter. Det talades om ”en ny arbetarlitteratur”, som i takt med att service- och tjänstesektorn växt om industrin framför allt bars upp av kvinnliga författare.¹⁷ Romaner som Majgull Axelssons *Aprilhäxan* (1997) och *Slumpvandring* (2000), Elsie Johanssons Nancy-trilogi (1996–2001) och Kjell Johanssons De utsatta-trilogi (1998–2006) nådde både kritikerframgångar och stora läsarskaror. Sedan dess har fältet breddats ytterligare, både genremässigt, tematiskt och socialt. Även poesi och tecknade serier har blivit viktiga arenor för gestaltningar av klass, och interkulturella erfarenheter av det svenska klassamhället har fått större plats i och med den ökande immigrationen.

Kring det senaste sekelskiftet märktes också ett växande intresse för arbetarlitteraturen hos litteraturforskare och debattörer. Redan 1998 uppmärksammade Göran Greider i essäboken *Arbetarklassens återkomst* att klasserfarenheter åter hade blivit synliga i samhällsdiskussionen och i kulturen, i litteratur, film och tv.¹⁸ Anneli Jordahl publicerade under 00-talet flera uppmärksammade reportageböcker och essäer om klass: *Klass: Är du fin nog?* (2003), *Var kommer du ifrån?* (2004) och *Att besegra fru J: En bok om Elsie Johansson* (2006).¹⁹ Under 2006 kom även Lars Furulands och Johan Svedjedals historiska översikt *Svensk arbetarlitteratur*, Magnus Nilssons introducerande *Arbetarlitteratur*, författaren Tony Samuelssons essäsamling *Arbetarklassens bästa partytricks* och antologin *Tala om klass*, redigerad av Susanna Alakoski och Karin Nielsen.²⁰ Den sistnämnda boken hade det uttalade syftet att bryta den manliga dominansen inom klassanalysen: ”Könet kvinna är en klass för sig”, skriver redaktörerna i sitt förord, och betonar den kvinnliga klassresenärens osynlighet, alltmedan männen, vare sig de heter Per Gessle, Ivar Kamprad eller Ulf Lundell, betydligt oftare har lyckats ta plats i sin arbetarklassbakgrund och göra den till en tillgång.²¹ I sin studie *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (2010) kritiserade Magnus Nilsson det starka fokuset på etnicitet i diskussionen om 00-talets samtidslitteratur. Bland annat utifrån *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* argumenterade han för ett förnyat fokus på klass.²² Året därpå startade, på bland andra

Nilssons initiativ, ett samarbete under namnet Nordiskt nätverk för arbetarlitteraturforskning (Nordarb), som hittills publicerat fem vetenskapliga antologier, en sjätte är under produktion.²³ Och så sent som 2020 utropade alltså Rasmus Landström arbetarlitteraturens återkomst i sin bok med samma titel, där de berättelser som står i centrum i det här kapitlet också figurerar.

Tre uppväxtskildringar om utanförskap

Underdog utspelar sig i Borgmästaregården, ett hyresområde i utkanterna av Malmö. I centrum står Johan Kraft, som är tio år när historien inleds, någon gång i mitten av 1970-talet. Hans storsyster Monika är fem år äldre och bäst i sin klass. Mamma Bodil är ensamstående och sliter på strumpfabriken åren före teko-krisen. När företaget slår igen tar hon chansen att omskola sig. Förväntningarna på Monikas framtid går om intet när hon hoppar av läkarutbildningen och blir gravid. I stället är det Johan som gör klassresan och förverkligar drömmen om ett bättre liv. Han blir en framgångsrik jurist med familj och villa. I medelåldern ser han tillbaka på sin uppväxt, och reflekterar över samhällsutvecklingen. Vart tog folkhemmet vägen? Och vad blev det egentligen av de egna idealen? Ursprunget skaver, den vuxne berättaren känner en hemlöshet i medelklassens kultur och umgängesvanor och drabbas av skuldkänslor. Flygts roman berättas ur ett påtagligt utifrån-perspektiv, omväxlande ironiskt och indignerat, och med en stark berättarröst som fortlöpande flikar in kommentarer där dåtid och nutid kontrasteras.²⁴

I *Svinalängorna* är skådeplatsen det nybyggda bostadsområdet Fridhem i Ystad, där sexåriga Leena Moilanen och hennes familj flyttar in i slutet av 1960-talet. Pappa Kimmo och mamma Aili tillhör den stora skara som under de här åren arbetskraftsinvandrar från Finland. Nu ska familjen äntligen få smaka på folkhemmets frukter, med löner som går att leva på och en alldeles ny trerumslägenhet med skinande diskbänk, varmvatten och inomhustolett. Föräldrarna försöker bygga upp en ny tillvaro, de kämpar för att bli respektabla medborgare, lära sig svenska, försörja sig och sköta

jobb och hem. Men deras alkoholmissbruk utgör ett ständigt hot mot normaliteten och mot en dräglig vardagstillvaro för Leena och hennes två bröder.

Alakoskis berättelse är sakligt registrerande, den ligger tätt in till händelseförloppet, och berättas ur ett tydligt inifrånperspektiv. Genom Leenas klarögd iakttagelser synas klassamhället in i minsta skrymsle. Men romanen handlar lika mycket om att hitta strategier för att överleva. Här blir vardagens rutiner – skolan, väninnorna, simningen – Leenas fasta hållpunkter när familjelivet rasar.

Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* är även den en uppväxtskildring, med tydliga självbiografiska drag.²⁵ Åsa växer upp med sin pappa Leif i en trerummare på Rönnebergagatan 34 i bostadsområdet Viksäng i Västerås, där regementet tidigare låg. Mamma Tanja har lämnat hemmet och flyttat ihop med Lasse. Åsa bor hos dem varannan helg och under skolloven. Leif är härdarmästare på Metallverken: en stolt och snäll men också stukad man som ofta dövar sin dåliga självkänsla med sprit. Som liten dyrkar Åsa sin far, som likt en draktämjare betvingar det mer än tusengradiga stålet. Men ju äldre hon blir, desto mer börjar hon betrakta fadern utifrån och ser hans svagheter. Hon inleder sin klassresa, dras alltmer till moderns politiskt aktiva släkt, byter till hennes efternamn, börjar studera på universitetet och tar sig ända fram till en doktorsexamen. Fadern fastnar i utanförskapet och i en värld som krymper ännu mer när han tvingas bort från Metallverken – jobbet han hatat men ändå investerat hela sin stolthet och sin hälsa i.

Mig äger ingen är en hyllning till en älskad förälder, och en berättelse om klasserfarenheten som frigörare och hämsko. Historien berättas ur ett dubbelriktat perspektiv där de sakliga inifrånbeskrivningarna av Leifs och Åsas vardagsliv tillsammans under 1970- och 80-talen kompletteras med den vuxna dotterns både kritiska och kärleksfulla kommentarer.

Att se skillnaden

När forskare analyserar social ojämlikhet åberopar de numer lika ofta Bourdieus kapitalteori som Marx klassteori. Grundantagandet

är att det bredvid det ekonomiska kapitalet – lönenivån och övriga tillgångar som påverkar en människas livschanser – även finns *kulturellt kapital* (utbildning, färdigheter), *socialt kapital* (kontakter, släktrationer), samt *symboliskt kapital* (den form olika typer av kapital antar när de ”varseblivits” och ”legitimerats”).²⁶ Dessa former av kapital har också en tendens att föras vidare mellan generationer. När vi föds inträder vi alla i ”ett nedärvt socialt rum” av klass-, köns- och rasrelationer, förklarar Skeggs.²⁷ Människor med samma klasstillhörighet får dessutom ofta likartade erfarenheter under sin uppväxttid, i skolan, på jobbet, och så vidare. Dessa erfarenheter formar i sin tur vanor, smak, värderingar och sätt att agera.

Skeggs vill återinföra klass på genus- och kulturteorins dagordning genom att lyfta fram *respektabilitet* som ett övergripande analysredskap. För i jakten på respektabilitet ser hon det främsta tecknet på sociala skillnader: ”De som bryr sig om respektabilitet är oftast de som inte anses respektabla.”²⁸ I ansträngningarna att inte igenkännas som arbetarklass syns klasstillhörigheten som tydligast. Det handlar om en önskan att *passera*, och en ständig osäkerhet om huruvida det ska lyckas. ”Klass internaliseras som en intim form av subjektivitet, och denna erfars som en förvissning om att man inte alltid är ’rätt’”²⁹, hävdar Skeggs, som framhåller att denna ångslan är starkast hos kvinnor. Deras erfarenhet av klass är uteslutning, medan männen ”kan använda klass som en positiv källa till identitet, ett sätt att låta sig ingå i en positivt värderad social kategori”.³⁰

Problematiken är synlig även i skönlitteraturen, men frågan om könsens skilda klasserfarenheter får jag anledning att återkomma till. I dessa tre berättelser är männen nämligen långt ifrån några självklara vinnare. Skeggs lyfter även fram en ”förbättringsdiskurs” genom vilken klass konfigureras, en diskurs som går ut på att göra ständiga jämförelser mellan sig själv och andra, vilket skapar ”distans, distinktioner och smak”.³¹ Som jag redan varit inne på är de aktuella berättelserna fulla av sådana jämförelser och positioneringar.

Om vi till att börja med ställer dem mot varandra, illustrerar de tydligt hur arbetarklassen rymmer sin egen hierarki. Familjen

Kraft tillhör kategorin ”skötsam arbetarklass” och äger till och med en prydlig bostadsrätt. Mamma Bodil är strävsamheten personifierad, och trots att hon är lågavlönad tekoarbetare lyckas hon lägga undan en slant till barnen varje månad. Leif Andersson och hans dotter Åsa bor i hyresrätt. Leif tjänar bra men har ändå alltid ont om pengar, vid ett tillfälle hotas han till och med av vräkning. Runt far och dotter finns ett skyddsnet av släktingar och för Åsa innebär helgerna och skolloven hos mamman en tydlig motvikt. Familjen Moilanen lyckas nätt och jämnt få ett hyreskontrakt från kommunen. Kimmo arbetar som svarvare på en skyddad verkstad, Aili är flitigt extraknäckande hemmafru. De har inga pengar till möbler, utan får ta vad de kan hitta. Här finns scener av närmast idyllisk hemtrevnad, med visslade tangoschlagers, blommor på balkongen och nybakat finskt bröd. Men tillvaron förmörkas av allt ihärdigare, traumatiserande superperioder, när de tre barnen tidvis omhärderas av de sociala myndigheterna.

Jagberättarna befinner sig således från början på skilda sociala trappsteg, Leena Moilanen har inledningsvis dessutom en språkbarriär att övervinna. De olika förutsättningarna avspeglas i ambitioner och strategier. Där Johan Kraft aktivt strävar efter att få umgås i övre medelklasskretsar, gör varken Leena eller Åsa några sådana uppenbara sociala utbrytningsförsök. Skolan och simningen är länge Leenas enda arenor utanför det egna bostadsområdet. När hon blir bjuden på födelsedagsfest hos en klasskamrat i ett välbeställt villakvarter, innebär det ett tillfälligt besök i en främmande, närmast sagolik värld. Åsa har ett större nätverk av vuxna omkring sig. Ett fåtal jämnåriga vänner skymtar också i bakgrunden, men åtminstone som liten skildras hon som en flicka van att sysselsätta sig själv i pappans sällskap.

Att det finns en skillnad mellan hennes egen familj och andras ser Leena tidigt, redan i samband med det första mötet med grannflickan Åse när hon jämför de intelligande fönstren. Hon registrerar och värderar, sakligt och osentimentalt. Olikheterna finns där, men de ges ännu ingen konkret betydelse, kläs inte in i några tydliga känslor. Här saknas större, kollektiva sammanhang. Klassamhället uttalas inte, det är snarare verkningarna av det vi som läsare ser. Men den här första jämförelsen sätter ändå igång

en process, ett nytt sätt att tänka. Leena jämför sin pappa med Åses som kommer varannan söndag med presenter, hon mäter sin mammas kropp i bastun mot Åses storasyster Karins, och hon jämför sitt hem med klasskamraten Bo-Peters. När han bjuder in hela klassen på sitt tolvårskalas öppnas en helt ny värld: ”Jag såg mig omkring, jag kunde inte sluta titta. Det gjorde nästan ont i ögonen. De hade så fina tavlor. Möbler. Mattor. Så många rum. Så vackra dörrar. Så vackra fönster. Så snygga väggar.”³²

Det är någonstans här, i de nedre tonåren, som Leena på allvar börjar betrakta tillvaron utifrån och blir medveten om vad skillnaden mellan hennes familj och en del av klasskamraternas beror på och betyder. Hon börjar känna avundsjuka, längta bort. Och det är i den här känslan, av nödvändigt uppbrott som också rymmer ett visst hopp, som historien slutar.

Mig äger ingen rymmer en delvis likartad utveckling, där barnets lojalitet mot föräldragenerationen efter hand ersätts av tonårigens föraktfulla distans. Men här sluts på sätt och vis cirkeln, när den vuxna dottern hittar nya vägar att möta sin far. Avvikelser påtalas också här. Åsas väninnor har ”nätta skrivbord” och ”vita prydnadshyllor med dockor från Kanarieöarna”, deras dockskåp har, som nämndes tidigare, belysning.³³ Hemma hos Anderssons saknas schampo, tandborstar och handdukar i badrummet, de använder inte sängkläder och köper sällan nya kläder. Berättaren konstaterar det, sakligt: ”Jag var lika illa klädd som pappa och struntade liksom han i att tvätta mig eller borsta tänderna då han inte sa åt mig att göra det.”³⁴

På samma sätt som i *Svinalängorna* är det uppenbart att jagberättarens roll här inte är att lägga tillrätta, utan snarare att *minnas*. Metoden är närmast socialantropologisk, med ett starkt fokus på vardagslivets praktik, på ”görandet”, med noggranna och osentimentala beskrivningar av hur tillvaron ter sig för Leif och Åsa, hur det ser ut hemma hos dem, hos kompisarna, hos mor- och farföräldrarna, med möblemang, tavlor, gardiner och prydnadsföremål. Hur de ger sig ut på sina turer ner till affärscentrumet, vad de tittar på, vad de köper, eller oftare inte köper, vad de äter, vad som finns i faderns garderob och hur hans kropp ser ut.

Ställd bredvid de båda andra berättelserna är det tydligt hur

starkt *Underdog* arbetar med att *exploatera* skillnad. Romanen är fylld av jämförelser, kategoriseringar och synliggjorda hierarkier, ofta förankrade i en hård pojkvärld. Det handlar om ett ständigt mätande av kapital, ekonomiskt såväl som symboliskt – en *tävlan*, mellan Johan och hans kusin Bernt (vem är starkast, vem får finast julklappar); mellan Johan och kompisarna (vem vågar mest, är häftigast och har det bäst ställt). Här upprättas ideliga polariseringar, ofta genom förstärkande liknelser: ”Gårdakrig. HSB mot Riksbyggen. Ett lika traditionstyngt möte som ett derby mellan MFF och Landskrona Bois.”³⁵ Talrika orsaker till förbittring lyfts fram, mot översittare och klassförrädare av olika slag. Den röst som talar romanen igenom tillhör framför allt det förorättade barn som i mogen ålder och med klassresan i ryggen ser sin chans att ta revansch på en oförstående vuxenvärld och på en klasskodad tillvaro han först nu förmår tyda och formulera. Som i den inledningsvis citerade kommentaren om barndomens julfirande hos kusinen Bernt. I sådana effektfulla och känslomässigt laddade beskrivningar avslöjar berättaren på samma gång sin utsatthet och partiskhet.³⁶

Även om alla tre historierna använder sina respektive berättarjag som klassbarometrar, sker det således på olika vis. I *Underdog* går berättarinstansen fortlöpande in och både kommenterar och *värderar* händelseförloppet. Det ger jämförelserna en särskild karaktär, ett starkt patos, där den vuxnes bitterhet och revanschism hela tiden blottas. I *Svinalängorna* saknas sådana korrektiv och det finns heller inga tillrättalägganden i efterhand. Leenas öde förblir okommenterat och därigenom desto mer drabbande. Här finns heller inget av den grundtrygghet som strålar ut från den skötsamma familjen Kraft.

Mig äger ingen intar i det här sammanhanget ett slags mellanläge. Å ena sidan är även här den vuxnas efterhandsupplevelse tydligt närvarande, å den andra anas också, som i *Svinalängorna*, ett slags ambition att försöka fånga och stanna kvar i barnets reaktioner och tolkningar. I sådana frusna ögonblick märks också spåren av en annan prioritet, som ställer det avvikande i ett nytt ljus: ”Vi ägnade kvällarna åt att prata. Om hur det är att vara arbetare, hur duktig jag var i skolan, om Nacka Skoglund och socialismen. Om

mamma. Viktiga saker, sådant som bara vi visste någonting om.” Här får utanförskapet samtidigt en stark prägel av samhörighet.³⁷

Även om den solitära attityden och indignationen dominerar i *Underdog* syns samhörigheten också – i familjesammanhållningen, moderns ständiga omsorger och i syskonkärleken. Faktum är att det är just samhörigheten som hindrar en berättelse som *Svinalängorna* från att bli närmast uteslutande tragisk. Men här handlar det snarare om Leenas förmåga att hämta styrka och bekräftelse *utanför* hemmet – i skolan, på simningen och framför allt hos sina närmaste väninnor. På romanens sista sidor ”rymmer” Leena, Åse och ytterligare en kamrat, Riita, mitt i natten till en skogskoja, där de kryper tätt tillsammans i sovsäckarna och jämför sin familjesituation:

- Min mamma och pappa skiter i mig, sa jag [Leena].
  - Din mamma gör så gott bröd, sa Åse.
  - Du får O’boy hemma hos dig.
  - Hos er får man ha täcken framför teven.
  - Hemma hos dig är det alltid rent och snyggt.
  - Hos dig får man stöka ner.
  - Du får sprillans nya kläder.
  - Din pappa kan göra pannkakor.
  - Du får skithäftiga påskägg av din pappa.
  - Din mamma virkar och stickar.
  - Din mamma går på skolavslutningar och föräldramöten.
  - Din mamma berättar saker för dig.
  - Din mamma kan göra stuvade makaroner.
- Vi kom inte på något mer.³⁸

Även här handlar det om att jämföra, mäta och värdera, men syftet är uppenbarligen att snarare väga upp det negativa – att anförtro sig, trösta och stärka, inge hopp. Det vemodiga slutet i *Mig äger ingen* rymmer också ett starkt försonande drag. Berättarjaget lyckas göra upp med sin barndom med kärleken till pappan intakt, och trots den öppenhjärtiga, mycket konkreta granskningen tillåts härdarmästare Leif Andersson även efter sin död behålla ett stråk av hemlighetsfullhet. Även *Underdog* slutar i en känsla av för-

soning, när Johan, som precis muckat från lumpen, en sista gång möter sin ständiga konkurrent och antagonist, kusin Bernt, i sommarvimlet i Göteborg. När Bernt faller en föraktfull kommentar om Johans syster Monika som är ensamstående mamma och har fått avbryta sina läkarstudier, reagerar Johan först precis som när de var barn – han knyter näven, gör sig beredd att slåss. ”Men jag låter bli. I stället tar jag honom i hand igen och vi skickar med hälsningar till våra familjer.”³⁹ Kusinen uppslukas av vimlet, Johan återvänder till sitt ölglas som symbolisk vinnare.

Att se skillnaden och förstå den framställs som en nödvändighet i alla tre berättelserna. Men som lika viktig framstår, åtminstone i *Underdog*, förmågan att sluta mäta för att i stället försöka gå vidare. I Johans fall kan det förstås handla om mognad men betraktad i sitt sammanhang framstår hans välbalanserade agerande snarast om ytterligare ett tecken på att han är på väg att lämna sitt ursprung och nå en position i samhället där öppet agg och oförställd revanschism inte betraktas som en gångbar valuta.

Klassresan tur och retur

Jag nämnde tidigare att Johan Krafts projekt i *Underdog* handlar om att lära sig de sociala koderna, att anpassa sig uppåt och samtidigt behålla en kanal öppen till sin ursprungsmiljö. Det är detta dubbelspel som skapar en hel del av romanens dynamik – kring Johans vilshenhet och ängslan vävs spänningar mellan situationskomik, ironi och gravallvar. Här finns nämligen också en medvetenhet om hur skillnadstänkandet reproducerar sig självt, och hur njugg attityden kan vara mot avvikare, särskilt mot dem som strävar efter individualitet eller, ännu värre, aktivt strävar *uppåt*. Den hårda sociala kontrollen rymmer trygghet men också instängdhet. Denna dubbelhet kan anas i jagberättarens kommentar kring hur killgänget på gården synar det bohag som bärs ut när en av grannfamiljerna ska flytta till nybyggt radhus:

den rödbruna soffgruppen, det rökfärgade glasbordet,
vitrinskåpet med dold belysning för prydnadsföremålen,

ljuskronan, tavlor insvepta i hästfilar och köksbordet och stolarna i furu – inga sensationer, på det hela taget ett möblemang som ser ut ungefär som alla andras i bostadsrättsföreningen, det är nämligen en av fördelarna med området, att har man varit inne hos en kompis så hittar man hos alla andra också.⁴⁰

Johans egen klassresa inleds på allvar när han börjar på gymnasiet, väljer ekonomisk linje, deltar i aktiekurs, blir sekreterare i elevrådet och lär sig debatteknik. Det är nu han börjar anamma nya sociala koder och värderingar. Klättringen uppåt ackompanjeras av den vuxne berättarens distanserade, retrospektivt ironiska bilder av en samhällsomvandling – tekokrisen, övergången från industri till information, 1980-talets högervindar ”då allt är biceps, monetär eller muskulär” – och det egna dåtida ”yuppieliv[et] i CSN-tappning”.⁴¹ Nu blir också ambivalensen tydligare, slitningen mellan det nya umgänget, de välbeställda gymnasiekamraterna och flickvännen, kontra det gamla gänget på HSB-gården därhemma. Där Johan vet var han står, och inte behöver förstå eller anpassa sig. Här blir klassresan komplicerad och tvetydig, men också tydligt framhävd, *synliggjord*, som när den vuxne jagberättaren reflekterar över sin nya medelklasstillvaro:

att inte höra hemma här heller, att inte höra hemma nånstans, att ha lättat från ett sammanhang och ympats in i ett annat med en ympskåra som aldrig vill läka, det är att stå med mössan i hand, böjd nacke, alltid böjd nacke, livet igenom, och inte veta var man befinner sig politiskt, socialt, kulturellt, moraliskt, lojaliteter, lojaliteter därför att det finns ingen trygghet, det finns ingen bas, det finns ingen grund att stå på när man väl givit sig av, *det* är vad jag tänker på i kväll när vi ligger i vår Hästens säng med Bo Kaspers på låg volym på nattträdion, två affärsjurister med breda kontaktnät och fulltecknade time managers, nouveau riche, javisst [...].⁴²

Känslor av sårbarhet, osäkerhet och svek präglar citatet. Kontrasten talar. Mössan i hand och den ständigt böjda nacken är klassiska arbetarsymboler, på samma sätt som det dyra sängfabrikatet och fulltecknade kalendrar markerar övre medelklass. Klassresan som litterärt motiv skildras nästan alltid som komplicerad och smärtsam. Sociologen Steph Lawler har hävdad att tanken om att "fly" från sin arbetarbakgrund är fruktlös, eftersom klasstillhörighetens kulturella och symboliska konfigurationer är invävda i jaget och dess historia. Ympskåran vill aldrig läka. När positionen som arbetarklass markeras som något utanför normen, nästan alltid i negativ bemärkelse, riskerar den som försöker uppfylla förväntningarna på medelklassbeteende både att "göra fel" och att framstå som falsk och pretentiös.⁴³ Även inför sig själv.

I *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* ges klasserfarenheten som vi sett en annan inramning, där de lojalitetskonflikter jagberättarna ställs inför gentemot sina missbrukande föräldrar framstår som minst lika akuta. Tvånget att dölja sin situation kolliderar med ett behov av att berätta och bearbeta. För Leena Moilanen ställs detta på sin spets när de sociala myndigheterna äntligen kopplas in, men ändå inte tycks vilja se misären. I stället tvingas hon ta det ansvar hon orkar: rasta hunden, bevaka moderns återkommande självmordsförsök och bära det dåliga samvete som gnager de gånger hon tänker på sig själv och sviker sina bröder. I *Mig äger ingen* finns en osynlig pakt mellan far och dotter, där mycket förblir outtalat och en hel del ska hemlighållas. Som att Leif drömmer om kommunismen, att han under sömnlösa nätter går upp och polestrar soffbordet, att det funnits ett annat liv då Tanja också bodde i lägenheten. Det är uppenbart att Åsa redan som tämligen liten ser igenom pappans självbedrägeri.

Identitetskonflikten finns där, i Leenas fall handlar den förutom om klass också om dubbla nationella lojaliteter: "Jag hejade på Sverige i skolan. På Finland hemma."⁴⁴ Åsa slits mellan två hem med två olika tolkningar av socialismen, och som vuxen bär även hon klassresenärens dåliga samvete gentemot den far som rest åt motsatt håll när hon själv till och med kunnat disputera: "I den nya ekonomin tillhörde jag vinnarna. Han betalade."⁴⁵

Även i *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* finns en tydlig vänd-

punkt, som dock inte lika uppenbart som i *Underdog* tecknar starten på klassresan. Det är när tonåringen vänder sig bort, söker sig från hemmet, börjar kritisera och känna hat. Åsa går på partimöten och byter till mammas efternamn för att förstärka sin identitet som socialist. Leena simmar som en besatt. Hennes bildningsresa rymmer i själva verket tre sammanlänkade erövringar, av (svenska) språket, av välfärdens attribut och av en (kvinnlig) vuxenvärld. Projektet fångas redan i beskrivningen av vad Leena i sex-sjuårsåldern snappar upp genom att avlyssna moderns samtal med väninnan Helmi: ”Jag samlade på de svåra orden, nu kunde jag plastmatta, parkettgolv, nykterhetslöfte, p-piller och kondom.”⁴⁶

Alla tre berättelserna talar om klassresan, men gör det i skilda tonlägen. Handlar det återigen om könsspecifika erfarenheter och sätt att artikulera dem? Det kan i synas så. Där Johans ambivalens i *Underdog* ackompanjeras av högljudd ilska och en närmast övertydlig revanschism, hörs Leenas begynnande frigörelse i *Svinalängorna* snarast som en svag men drabbande viskning. *Mig äger ingen* tycks på ett plan följa den traditionella könsmaktsordningen genom att dotterns erfarenheter ställs i skuggan av faderns. Men här finns också den där gemensamma otydligheten jag tidigare nämnde, där ingenting är självklart. Johan lyckas uppenbarligen ganska illa med att ”använda klass som en positiv källa till identitet”, för att åter anknyta till Skeggs, medan Leena knappast har något annat val än att sträva uppåt, eller åtminstone framåt. Åsas historia får å sin sida en paradoxal kraft just genom hur den speglas mot Leifs lågmälda fåordighet.

Mödrarnas roll – och fädernas

Vilket för oss in på morsorna,
fundamentet i våra torftiga liv.⁴⁷

Torbjörn Flygt

I sin doktorsavhandling *Den kvinnliga klassresan* (2003) uppmärksammar sociologen Ulla-Britt Wennerström stolthet och beundran inför den egna mamman som gemensam upplevelse hos de

kvinnor med arbetarklassbakgrund som hon intervjuat.⁴⁸ Även i de tre berättelserna som står i fokus här är relationen till modern central. I *Svinalängorna* är mamma Aili det nav hela vardagen kretsar kring, men hon är också något som spränger de vardagliga gränserna, något närmast mytiskt:

Det var mamma som gick på promenader med oss i skogen, lärde oss hitta vägen till stranden. Det var hon som lärde oss att känna igen sandskogsdofterna och veta när det var dags att gå över gatan. Det var hon som gjorde smörgåsarna och drickan och inte glömde ta med filten. Det var mamma som visade oss var de vilda körsbären växte, syrenen, och det var hon som visade oss att en vanlig dag kunde innehålla vad som helst och pågå hur länge som helst. Det var hon som pekade på den heta sommardagen när den vek sig över horisonten på kvällen. Och det var mamma som sa att dagar visst kunde vika sig när pappa sa att dagar väl inte alls kunde vika sig.

Det var mamma som luktade så gott.⁴⁹

Det är också framför allt mödrarna som står för en intellektuell strävan, och som propsar på utbildning, särskilt åt sina döttrar. ”Du ska läsa Monika. Skaffa en utbildning. Inte fastna på Strumpan”, säger Bodil Kraft till sin studiebegåvade dotter.⁵⁰ Aili Moilanen mässar snarlikt inför Leenas skolstart: ”Du måste vara duktig i skolan och du måste skaffa dig en utbildning innan du gifter dig och skaffar barn. Annars är du fast, i synnerhet om du är född till kvinna.”⁵¹

Aili är feminist med läshunger, hon skapar sig en egen bokhörna med arbetarförfattare i vardagsrummet och diskuterar politik med sin kommunistiska väninna Helmi. Men hon lever också i en destruktiv relation där hon är underordnad och ekonomiskt beroende av sin man. I de gemensamma superperioderna försvinner de från sina barn.

Bodil Kraft är däremot en mamma som alltid står pall, som brer smörgåsar, ständigt pysslar om, samlar Konsumkvitton och sparar till barnen i allemansfonder. Stark, självuppoffrande. En överleva-

re – till och med när hon för andra gången blir sviken av Johans pappa, på självaste julafton och precis när hon dessutom blivit uppsagd från jobbet på strumpfabriken. Jagberättaren kommenterar:

Här kan vi utan svårighet tänka oss att morsan, uppsagd och för andra gången sviken av samme man, ska korka upp, kröka till ordentligt julen igenom, därefter gå på sparlåga över nyår och trettonhelg, skåpsupa, innan hon kommer upp i varv igen när mormor är tillbaka på Johannesgården och ägna dagarna åt att sitta hemma och underhålla sin fylla... men detta är inget ur litteraturhistorien, inget vi sett på film nån gång, detta är min morsa och hon har naturligtvis också en klump i bröstet som kramas åt så att det hugger till, men hon kan inte klappa ihop för det, morsan har inte råd till någon självömkan och inte kan hon fly, hon har en son och en dotter att ta hand om, en värdighet att upprätthålla, räkningar att betala, en middag på eftervärme och en jul att fira:

Nu sätter vi oss till bords. Ni måste vara utsvultna.⁵²

Berättaren aktualiserar en slags metakommenterande kliché: om detta hade utspelat sig i skönlitteraturen eller på film, hade Bodil Kraft antagligen gett upp och börjat dricka. Men det gör hon inte, för hon är berättarjagets mamma. Hon är ”verklig”. Den här märkliga turneringen fungerar naturligtvis som en autenticitetsmarkör. Men den bidrar paradoxalt nog också till att förvandla Bodil Kraft till en ny kliché – den strävsamma, dubbelarbetande modern som inte knäcks av någonting. Och som inte bara reser sig ur förnedringen, utan dessutom får en enastående revansch.

Även i *Mig äger ingen* är det modern Tanja som, trots att hon i större delen av skildringen befinner sig i bakgrunden, står både för politiskt engagemang och det intellektuella föredömet. Hon kommer från en stolt och stridbar kommunistisk släkt med ryska rötter, och har till och med fått medverka i den sovjetiska radion. Hennes livsstil blir också en viktig motvikt till Leifs, utan ”plyschsoffor, Lundiuslimpa och raviolo på burk” men med ”regler om tandborstning och läggtider”.⁵³ Men om modern står för struktur i

tillvaron är det farmodern som är den stora, mytiska matriarken. I den här beskrivningen får hon representera många fler än sig själv i staden Västerås industrihistoria:

I decennier hade farmor lappat och lagat, bakat och bykat, sytt och stickat, städlat och skurat, kokat och mosat, sysselsatt och nattat barn och barnbarn. En av tio-tusentals hemmafruar som höll arbetskraften vid liv åt stadens omättligena industrier och fostrade nya kullar. Ett geni på att få vardagen med alla barn att gå ihop på en metallarbetarlön.⁵⁴

Så långt mödrarna. Men hur är det då med fäderna? Johan Krafts far är mestadels frånvarande. Han gör visserligen ett försök att åter knyta an till Johan, Monika och Bodil, men sviker dem snart igen och återvänder till sin nya familj. Bodil står ännu en gång med hela ansvaret. Åsas pappa Leif som i berättelsens början präglas av styrka och vitalitet, framstår efter hand som alltmer hämmad och försupen. Under tonåren undviker Åsa i långa perioder att ens träffa honom. Även Kimmo Moilanens svagheter blir efter hand alltmer synliga för dottern Leena:

Pappa hade kunnat bli ett fotbollsproffs, men tyvärr.
Han hade haft ett riktigt läshuvud, men tyvärr.
Han kunde blivit tekniklärare, men tyvärr.
Det var så mycket som verkade vara så tyvärr.⁵⁵

I män som Leif och Kimmo kan vi tydligt se den manliga arbetarkarakters vandrings från arbetsför hjälte till arbetslös nolla, eller från "hero to zero", som Neil McMillen skriver utifrån skotsk arbetarlitteratur från decennierna före det senaste sekelskiftet.⁵⁶ Leif Anderssons nedåtgående livs- och karriärkurva är exempelvis i stort sett rakt motsatt Bodil Krafts. När han friställs från Metallverken och går mot förtidspensionering innebär det en ännu trängre tillvaro, inte minst ekonomiskt. När "Strumpan" läggs ner tar Bodil en kontoristkurs på AMU. Hon får nytt jobb och efter hand allt större ansvar och befogenheter. Symboliken är stark när

hon vid ett tillfälle till och med får sitta vid samma lunchbord som den sydsvenska 1980-talskapitalismens främsta symbol – finansmannen och konsthandlaren Fredrik Roos.

Kvinnornas erfarenhet av klass är uteslutning, hävdar Skeggs som vi sett tidigare, och det konstateras ofta i den sociologiska forskningen. Medan männen kan använda klass som en positiv källa till identitet, gäller det inte alls i samma grad för kvinnor. Det är intressant att alla de tre berättelser vi har att göra med här åtminstone delvis säger något annat. Bodil Krafts enastående upprättelse är ett uppenbart exempel. Av föräldrarna i *Mig äger ingen* är det tveklöst mamma Tanja som är den mest ”lyckade”, socialt och intellektuellt. Hon har ett tjänstemannajobb, på Arbetsförmedlingen, och det är hon som bryter upp från Leifs drickande och lämnar dottern i hans vård, med en osjälvisk förklaring som Åsa inte ens som vuxen ser någon anledning att ifrågasätta: ”Hon tyckte så synd om pappa att hon gav honom det finaste hon hade.”⁵⁷

I *Svinalängorna* är mamma Aili visserligen underordnad sin man. Men hon lyckas samtidigt betydligt bättre med att anpassa sig till det svenska samhället. Medan Aili för engagerande politiska diskussioner och läser svenska arbetarförfattare, verkar Kimmo ha fastnat i en närmast parodiskt stapplande svenska som till och med hans egna barn hånar honom för. I stället tar han till nävarna – maktlöshetens brutala språk.

Hos Leif Andersson talar den klassrelaterade känslan av underlägsenhet på annat sätt, i det sviktande självförtroende som går långt in i vardagsgöromålen:

Han kastade lystna blickar mot revbenspjällen som roterade i det varma ugnsskåpet bakom köttdisken. Att handla över disk var ett slags uppvisning som krävde självförtroende. Han var rädd att säga fel, att kvinnorna med sina vita tygmössor och blå förkläden skulle fråga hur många hekto han ville ha av något han inte visste vad det vägde. Han ville inte beställa något han inte på förhand kunde räkna ut priset om. Var det för dyrt gick det ju inte att ångra sig.⁵⁸

Ute på den sociala arenan, i kontakt med chefer, myndigheter och skola/förskola, har män som Leif och Kimmo uppenbart svårt att hävda sig. Kanske är det också därför det egna hemmet blir en så påfallande viktig del i livsprojektet. Här blir jakten på respektabilitet smärtsamt tydlig, och det på ett sätt som utmanar traditionella genusordningar.

Städningen som klassmarkör – och frigörelse

För Leif Andersson fungerar det välstädade hemmet som ett sätt att inte bara passera, utan också överglänsa andra. Och det intressanta är att det är hemmafruarna i grannskapet han tävlar med, det är på en företrädesvis kvinnlig arena han vill utmärka sig.⁵⁹ Särskilt vardagsrumsfönstret blir som ett självrepresenterande skyltfönster där Leif ska slå världen med häpnad. I likhet med Kimmo Moilanen är han mån om att skapa blomsterprakt på balkongen.

Beverly Skeggs uppmärksammar hur varje plats blir en (klass)markör och hur särskilt det egna hemmet spelar en nyckelroll i en klassbetingad självscensättning: ”Hemmet blir en viktig plats för att kreativt åstadkomma en uppfattning om sig själv”, skriver hon bland annat.⁶⁰ Det här har vi ju redan sett åtskilliga exempel på, och det är slående hur framträdande just städningen är i den processen. Långt in i välfärdssamhället förs jakten på respektabilitet fortfarande med dammtrasan som främsta vapen.⁶¹

I de tre berättelserna framträder städning både som mani, maktmedel och möjlighet. Leif Andersson både skryter om, skäms över och förvånar omgivningen med sin städfixering. I *Underdog* håller Bodil Kraft alltid hemmet skinande rent, trots sina värkande axlar. I *Svinalängorna* inramas föräldrarnas superperioder av städning; de inleds med rengjorda skåp och avslutas också med en rejäl storstädning. Även grannen Inga-Lill, Åses mamma, städar ständigt och hennes fästman Sten är sjukligt pedantisk; han tvingar bland annat flickorna att ägna en fredagskväll åt att öva sig i att stryka tvätt. Här och på andra håll i romanen fungerar städningen som en symbol för maktutövning och för det skötsamma arbetarhem Leenas aldrig kan leva upp till, på gott och ont:

Vi lekte inte hemma hos Nicke. Hans mamma ville ha det snyggt och städat. Deras grejer var jättefina och stod i raka rader. Det fanns inget damm hemma hos dem och man kunde inte se ett enda fingeravtryck på skåpluckorna.⁶²

Särskilt i *Svinalängorna* framträder städningen också som en positiv kraft, en källa till ordning och struktur i en värld där kaos hotar. Och som en kvinnligt kodad kompetens. När Leena och Åse en dag ringer på hemma hos Åses äldre halvsyster Karin, hamnar de mitt i städningen och får sig en omfattande lektion, bland annat i dammsugning:

Man ska föra munstycket sakta över golvet så att dammet ska hinna med att åka in i slangen sa hon. Gör man så här, drar med munstycket snabbt fram och tillbaka på samma ställe, så drar man bara runt dammet. Sedan vinklade hon munstycket så att det kom in i hörnen. Om man ska ända långt in i hörnen så ska man plocka av munstycket sa hon och gjorde det. Med själva röret kommer man också bäst åt dammet på golvlisterna, runt stolsbenen och soffbordsbenen. Om man vill dammsuga av möblerna eller bakom elementen så byter man munstycke, man tar det lilla munstycket. Och när man dammsugit klart avslutar man med att suga av själva håren på munstycket så att dammet inte sitter kvar där och förstör. Det var det viktigaste av allt. Karin visade oss hur man vinklade röret så att man kom åt bäst. Jag tyckte att det såg ut som att Karins dammsugare grävåt munstycket. Man skulle inte ge sig förrän allt, precis allt, damm var borta.⁶³

Den här överdrivet instruktiva återgivningen av något så till synes trivialt är närmast komisk i sin saklighet. Men även här anas en tydligt könskodad klassträvan. Leenas nyförvärvade kunskaper i städning blir nämligen första steget på vägen ut, när hon och kompisen Riita under tidiga sommarmorgnar får egna städpass på

hotellet. Städningen för med sig ett ökat självbestämmande, med eget ansvar och egna pengar. Den blir en del i flickornas frigörelse, och det i en tid när den svenska hemmafrun på bred front är på väg ut i förvärvslivet. Här börjar deras klassresa.

Det vi får följa i *Underdog*, *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* är tre uppväxter som tänks pågå ungefär samtidigt, i ett Sverige i förändring. Tre versioner av klassresan, som handlar om utanförskap, men också om samhörighet. Med en tematik som är tydligt könad, om än inte alltid på det sätt vi kanske förväntar oss. Här är männen inga självklara vinnare. I stället möter oss en manlighet i kris, där arbetarfäderna blir förlorarna när industrisamhälle går mot informationssamhälle. Alltmedan mödrarna och framför allt deras barn, sextioalisterna, raskt är på väg in i den nya ekonomin.

För jagberättarna framkallar samhällsförändringarna motstridiga känslor och ett sökande efter riktning och sammanhang. *Skillnad* blir kodordet framför andra i detta sökande som främst riktas *inåt*, mot det egna jaget, och *bakåt*, i den egna familjens historia. Barndomen och uppväxten får fortfarande illustrera klasserfarenhetens smärta och styrka. Men där exempelvis 1930-talets arbetarskildringar gärna blickar framåt, med hopp om en bättre morgondag, betraktar 00-talets författare alltså snarare sin barndom retrospektivt, i ljuset av ett nedmonterat folkhem som inte ens under sina glansdagar riktigt kunde hålla vad det lovade.

2. "Så här berättar vi om oss själva": Arbetarerfarenhet, *life writing* och självetnografi hos Susanna Alakoski

Livet kan ändå aldrig bli sant.¹

Susanna Alakoski

Det självbiografiska inslaget har alltid varit starkt inom arbetarlitteraturen, även i verk som i första hand lanserats som fiktion. Att traditionen lever vidare såg vi i de uppväxtskildringar som stod i centrum i det förra kapitlet. I nyare svensk prosa med arbetarklass-tematik har det också tillkommit tydliga drag av vittnesskildring, där författarna både delar med sig av egna personliga erfarenheter av fattigdom och utanförskap och diskuterar metadimensionen – om och hur dessa upplevelser kan förmedlas.² Hur handskas dagens arbetarförfattare med det personliga stoffet och dess gestaltning? Går det att berätta om livet på det svenska klassamhällets botten, och i så fall hur?

Frågorna behöver ställas i ljuset av poststrukturalismens problematisering av storheter som språk och subjekt. Denna misstro har satt tydliga spår även i de berättelsetraditioner som tidigare vilat tryggt på begrepp som erfarenhet, sanning och autenticitet. Trots den uppenbara ambitionen att ge sina personliga erfarenheter politisk sprängkraft, tonar Kristian Lundberg i slutet av *Yarden: En berättelse* (2009) ner de kollektiva, universalistiska anspråken: "Ja, jag måste berätta. Först: inte kan jag berätta allas historia? Nej, sannerligen inte. Jag berättar min."³ I den 700-sidiga

prosadiktsamlingen *Livdikt* (2010) laborerar Johan Jönson redan i titeln med hur fakta och fiktion ofrånkomligen kontaminerar varandra, och skriver fram utopin ”att alla identiteter ska utplånas”.⁴

Men det handlar också, som inte minst forskningen kring vittneslitteratur har visat, om upplevelser som är så svåra att återge att tilltron till själva meningsskapandet är skadat.⁵ Är det kort sagt rimligt att tro sig kunna berätta om och gestalta den här typen av erfarenheter på ett sätt som andra kan relatera till? Problematiken står i centrum i de båda verk med uttalat (själv)biografiska anspråk som jag kommer att utgå från i de här kapitlet: Susanna Alakoskis *Oktober i Fattigsverige* (2012) och *April i Anhörigsverige* (2015), båda med undertiteln ”Dagbok”. Här utforskar Alakoski sin egen författarroll och klassresa i relation till en familjehistoria, i syfte att synliggöra och skapa förståelse genom att, som det heter, *bekänna* fattigdom och anhörigskap.⁶

Här frångår jag alltså studiens huvudfokus på samtida romanlitteratur för att uppmärksamma frågan om och hur erfarenheter av klass kan gestaltas och kommuniceras. Finns det ett språk som fungerar, och en mottagare som är villig att försöka förstå? När jag inleder med att diskutera *Oktober i Fattigsverige*, är det med utgångspunkt i hur verket framställer biografiskrivandet och uppgiften att *vittna* som till lika delar omöjligt och tvingande. I kapitlets andra del följer jag det fortsatta sökande efter förståelse och form för det tystade och oartikulerade som pågår i *April i Anhörigsverige* och prövar också ett möjligt begrepp för Alakoskis arbetsmetod – självvetnografi.

Oktober i Fattigsverige och den omöjliga biografien

Det jag intresserar mig för när det gäller *Oktober i Fattigsverige* är alltså framför allt upptagenheten vid det (själv)biografiska uppdraget som sådant. Här finns ett berättarlag som återkommande väcker frågan om, och i så fall hur, hennes erfarenheter kan beskrivas – och berättas. I samband med detta prövar jag några teoretiska impulser från det mångvetenskapliga forskningsområdet *life writing*. *Oktober i Fattigsverige* aktualiserar, bearbetar och gestaltar

nämligen flera av de grundläggande frågor som teorier kring biografi, självbiografi och livsberättelser sysslat med under de senaste decennierna. Här har jag inspirerats av Lisbeth Larsson, som i artikeln "Självbiografi, autofiktion, testimony, life writing" (2010) diskuterar *life writing*-begreppet utifrån kvinnors självbiografier i skärningspunkten mellan liv och skrift.⁷ Men där Larssons text utmynnar i en uppmaning att flytta fokus från dessa texters eventuella sanning till deras sanningsanspråk, vill jag framför allt diskutera hur *Oktober i Fattigsverige* uppmärksammar det (själv)biografiska projektet som en nödvändig *konstruktion*.

Vad innebär då *life writing*, och vad kan begreppet tillföra här? Sidonie Smith och Julia Watsons definition i *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* (2001) fångar vidden:

An overarching term used for a variety of nonfictional modes of writing that claim to engage the shaping of someone's life. The writing of one's own life is autobiographical, the writings of another's biographical; but that boundary is sometimes permeable.⁸

Life writing-begreppets egenskap av paraplyterm gör det särskilt användbart i fråga om ett verk som *Oktober i Fattigsverige*, som blandar flera olika biografiska genreinslag. Beteckningen på titelsidan är "Dagbok", men under denna övergripande varudeklaration ryms även inslag av biografi, självbiografi, tankebok, arbetsdagbok, läsejournal, reportage och debatt, med mera.

I mottagandet hösten 2012 väckte den metadimension som jag vill lyfta fram här inget större intresse. Det talades om "Svinalängor på riktigt", om smärtsamma minnen och nostalgiska tillbakablickar på 1970-talets välfärdssamhälle.⁹ Berättelsen beskrevs som en skissartad och trevande arbetsbok, stark och drabbande men också undflyende, och kanske en aning för "duktig". Vissa efterlyste ett högre tonläge. En av de få som uttryckligen nämnde just metadimensionen var Tomas Forser i *Göteborgs-Posten*, som dock konstaterade att Alakoski i det här avseendet inte "får sagt något nytt".¹⁰ Men jag vill tvärtom hävda att dagbokens självreflexiva inslag säger något viktigt om svårigheten att skildra klasserfarenhet.

Biografiskt material och sorgebok

Jag ska inledningsvis uppehålla mig vid det jag ser som själva smärtpunkten i Alakoskis första dagboksberättelse – *är det* över huvud taget möjligt att berätta om erfarenheter av fattigdom, utanförskap och underlägsenhet, och i så fall *hur*? Jag dröjer vid två centrala stationer där jag också vill söka efter teoretisk resonans, i *biografen* som en omöjlig men ofrånkomlig genre, och i *vittnesmålet* som paradoxal nödvändighet.

Oktober i Fattigsverige utspelar sig under en höstmånad 2011 och följer författaren på nio resor runt om i Sverige (bland annat till Vara, Malmö, Kumla, Karlstad) och Danmark (en konferens i Roskilde), under en skrivarvecka i Ystad och några helger hemma i radhuset med make och barn i Gustavsberg. Verket varvar vardagliga anteckningar om vädret med glimtar av biografiskt material kring familjen Alakoski, mestadels från 1970-talet; utdrag ur journalanteckningar från sjukvård och socialtjänst, subjektiva minnesfragment, reflektioner och fakta kring socialpolitik, fattigdom och hemlöshet, sverigefinnarnas historia – och skönlitterära citat från en rad författare, som Clarice Lispector, Marguerite Duras, Wisława Szymborska, Jan Fridegård, Lars Forssell, Majgull Axelsson, Allen Ginsberg, Hertha Müller, Moa Martinson, Vilhelm Moberg, Kristian Lundberg, Johan Jönson, Claes Andersson, Hjalmar Söderberg och Nelly Sachs.

Ursprungsfamiljen bildar den centrala utgångspunkten för projektet; här finns någonting som måste läggas till de fiktiva versioner som presenterats i de tidigare romanerna *Svinalängorna* (2006) och *Håpas du trifs bra i fängelset* (2010). Mammans död för sexton år sedan, brodern, som är nykter narkoman och tillbaka i jagberättarens liv efter många års frånvaro. Susanna Alakoskis karriär; hennes verksamhet som socialarbetare, som tjänsteman i riksdagen och de senaste åren som författare med skrivperioder varvade med turnerande som föreläsare på bibliotek, högskolor och fängelser. En kollaps med sjukskrivning som kom att bli avgörande för författarskapet och några tysta, traumatiska tonår gör också starka avtryck i berättelsen. Detta är dessutom ett verk som inbjuder till ett *intersektionellt* fokus, där klassanalysen behöver kompletteras

med en uppmärksamhet på kön, etnicitet och ålder. Susanna är klassresenär, hon är kvinna, hon har invandrarbakgrund (och kallar dessa sina tre ”funktionshinder”¹¹). Allt detta spelar roll för vad som kan och inte kan berättas.

Dagboksupplägget i *Oktober i Fattigsverige* visar sig således rymma en rad underkategorier, där förutom de rena dagboksnoteringarna termer som arbetsdagbok och tankebok kunde passa. En väsentlig komponent här är biografien. Berättarjaget har samlat in ”biografiskt material”, som hon kallar det. Journaler från lasarettet i Ystad och Sankt Lars sjukhus i Lund, läkarintyg, dokument från socialvård och kriminalvård, totalt fem–sexhundra sidor. Och en ”sorgebok” skriven på Ersta i samband med en utmattningsdepression. Materialet är, när dagboken tar sin början, insamlat i omgångar, men hittills inte helt genomläst, och inte bearbetat eller gestaltat. Berättarjaget signalerar en grundläggande motvillighet inför arbetet, som i högsta grad tvingar henne att möta även sig själv: ”Om jag fortsätter skriva kommer jag inte undan.”¹² Dagboksanteckningarna uttrycker också en stark misstänksamhet mot biografien som genre:

Biografi är tråkigt. Oärligt. Hemskt. Vem skulle vilja läsa när jag inte ens själv orkar tänka dem? Bara stundtals orkar jag läsa det biografiska materialet. När jag skriver denna bok är det första gången jag kommer att använda materialet. Men jag vet inte hur.¹³

Här finns en hönan-och-ägget-problematik, där kronologin och hierarkin mellan fakta och fiktion osäkras. Där det gängse skulle vara att utgå från ett levtt liv som den skrivande samlar in material kring och sedan presenterar, är arbetsordningen omkastad. Jagberättaren skriver att hon ”[m]åste skapa biografien först. En berättelse. Sedan läsa”. Kontentan: ”Det går inte att skriva självbiografiskt”.¹⁴ ”Ändå, allt är biografi, också poesin, är det inte så?”¹⁵ Dagboken beskriver alltså dels en process, som handlar om hur en biografisk berättelse om fattigdom och utanförskap kan eller inte kan gestaltas, dels ett konstaterande, att allt egentligen är (själv) biografiskt, även det som presenteras som skönlitteratur, som fik-

tion. Här ifrågasätts biografins sanningsanspråk och uttrycksmöjligheter, men också fiktionens möjliga anspråk på en gestaltning av tillvaron utan kopplingar till levtt liv. Det finns inga färdiga mallar att följa.

Framför allt märks en stark övertygelse om att livet och historien inte kan skildras i annan form än just som en *berättelse*. Den frågan har under de senaste decennierna sysselsatt en rad inflytelserika teoretiker, bland dem Paul Ricœur och Hayden White.¹⁶ Som utvecklingspsykologen Jerome Bruner uttryckt det i artikeln "Life as Narrative" (2004) ingår fakta och fiktion i en ömsesidig relation, där konsten imiterar livet och livet också imiterar konsten.¹⁷ Det finns med andra ord ingenting sådant som "livet i sig självt". Det finns bara "möjliga liv", ett antal sätt att organisera minnet och berätta som hör ihop med den kultur i vilken liv levs och berättelser om dessa liv blir till.

En eklektisk metod

Biografen, i Alakoskis tappning, förvränger och kan sära. Den ändrar sig, och den *fiktionaliserar* sig. Liv förvandlas till dikt, sanning blir, och måste bli, fiktion. Distansen går inte att undkomma, förhållandet kan aldrig bli 1:1. Det måste, och här hänvisar Alakoski till psykologen Corinna Ter-Nedden, "finnas ett papper mellan händelsen och berättelsen".¹⁸ Fiktionen fungerar som ett filter, kanske också som ett slags sublimering. Men behovet av att skapa berättelsen först handlar lika mycket om att sakna en gemensam historia och ett adekvat språk. Jaget tillhör ursprungligen en språklig minoritet (finsktalande i Sverige), och bär på minnen och erfarenheter av fattigdom, underlägsenhet, skam och våld som inte kan uttryckas inom de språkliga och formmässiga ramar som står till buds.

I likhet med andra grupper som ofta missgynnas – kvinnor, hbtqi-personer, rasifierade, funktionshindrade, äldre – bär människor med arbetarklassbakgrund på erfarenheter som är osynliggjorda i språket och som inte ryms i vår kulturs Stora berättelser. Raymond Williams hör till dem som särskilt uppmärksammat hur de former

som varit populära eller statusfyllda i många fall inte passat ihop med arbetarförfattarnas erfarenheter och förmågor. I stället för romaner skrev 1800-talets arbetarskildrare självbiografier, där den religiösa traditionens muntliga former, som bekännelsen, var mer tillgänglig: "Indeed the forms of working-class consciousness are bound to be different from the literary forms of another class, and it is a long struggle to find new and adequate forms."¹⁹

Alakoski berör samma typ av språklig hemlöshet innanför de gängse ramarna: "När språkreglerna inte fungerar inom dig för att uttrycka det kroppen känner? Vad skriver jag då, och för vem?"²⁰ Här antyds också en mottagare, som ska kunna ha möjlighet att ta emot berättelsen. Hur ska någon kunna förstå? Uppdraget kräver språklig kreativitet och tvättad blick. I *Oktober i Fattigsverige* pågår också ett sökande efter symboliska förbindelser mellan kropp och språk på andra platser än de gängse: på broderns tatuerade armar, i den liggande tallen, i stickgula blöta björklöv. Bland skärvor och fragment bildar boken en historia utifrån ett slags mosaik. Det här är ett fält som har uppmärksamats i den feministiska postkoloniala diskussionen, bland annat av författaren och chicana-aktivisten Gloria Anzaldúa. Hon lyfter fram chicanoengelska som ett gränsspråk, *border language*, som i sig rymmer en rad olika uttryck, valörer, koder och hybridiseringar i synergierna mellan spanska och engelska.²¹ Det är ett hemligt, avvikande, "föräldralöst" språk, som rymmer skam och låg självkänsla, men också stolthet och uppror, möjligheten till ett slags "språklig terrorism".²² Det är ett språk kopplat till identitet, minne och *erfarenhet* av rent kroppsligt slag. I *Oktober i Fattigsverige* syns samma förbindelse bland annat i konstaterandet att Susanna kan börja sörja sin mamma på riktigt först när hon åter förmår säga "mamma" på finska: äiti. Anzaldúa beskriver sin egen skrivpraktik som en azteklik vävteknik, ett montage eller ett egensinnigt pussel, uppbyggt efter idogt samlande.²³ Något liknande präglar Alakoskis eklektiska metod:

Samlar på citat, på det sättet är jag lik mamma. Samlar på artiklar. Snart lägger jag dem säkert som hon i böckerna, som mina barn sedan ärver. Så här berättar vi om oss själva, vilka vi är, var vi kommer ifrån.²⁴

Där den dominerande västerländska kulturen premierar helgju-
tenhet och individualism och bevarar sina berättelser och sin konst
genom elitens institutioner, är arbetarkulturens berättelser, myter
och minnen – i likhet med stam- och klankulturernas – snarare
kopplade till hemmet och vardagen, det tysta kollektivet. De an-
vänds, brukas, snarare än bevaras. Därför överröstas de också av
majoritetskulturen. Hos Alakoski spelar det ordlösa, icke artiku-
lerbara en viktig roll. Den nedärvda tystnaden såväl som den tyst-
tade historien. Mormodern som var analfabet – vägrad skolgång
för att hon var ett ”oäkta” barn, krigstraumat, familjens flytt till
Sverige, missbruk, våld. Att det till sist ändå handlar om grup-
pen, kollektivet, är tydligt när dagboken för ett ögonblick bry-
ter förstapersonsperspektivet och övergår till det allmängiltiga
”människan”:

Nä, det går inte att prata om allt. Det går inte heller att
berätta om allt. Somliga saker vill vi inte minnas. Där-
för dricker människan sprit, pratar människan på fyllan,
gråter människan på fyllan. Heroinet är kanske den mest
effektiva boten mot berättelsen?²⁵

Tvånget att vittna

Biografen är alltså i sig omöjlig. Arbetar- och fattigdomserfaren-
heten saknar både språk och tradition. Dess historia måste limmas
samman som skärvorna till ett sprucket krus. Ändå känner jaget
ett tvång att berätta. Att *vittna*. Här resonerar berättarjaget på ett
liknande sätt som Kristian Lundberg i *Yarden*, där skrivandet jäm-
ställs med att vittna och praxisen att ”leva i världen som vittnen”
också blir ett slags motståndsstrategi.²⁶ Hos Alakoski blir vittnan-
det också en plikt: ”Skriver denna dagbok för att jag lever. För
att jag är en av de få som kan.”²⁷ Berättelsen måste föras vidare. I
Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive (1999) skriver
filosofen Giorgio Agamben om hur möjligheten att bli *ett vittne*
var en viktig drivkraft för fångarna i nazisternas utrotningsslä-
ger.²⁸ Samtidigt är vittnet en överlevare i alla aspekter, vilket innebär en

privilegerad position. De som verkligen borde berätta om Förintelsen kan ju inte. Varje sådant vittnesmål rymmer därför även en *lakun* som väcker frågan om hur meningsfullt det är – kan den som mot alla odds klarat sig verkligen göra historien rättvisa?²⁹

Vittnesmålet, eller *testimonio*, har kommit att bli ett samlingsbegrepp för en rad olika självbiografiska skildringar, ofta framställda av marginaliserade eller förtryckta grupper. Begreppet kommer från spanskan, och har en lång historia i latinamerikansk befrielsekamp. Revolutionären Che Guevaras *Reminiscences of the Cuban Revolutionary War* (1959) och människorättsaktivisten Rigoberta Menchú I, *Rigoberta Menchú: An Indian Woman in Guatemala* (1984) har blivit stilbildande. En användbar genredefinition kommer från litteraturvetaren John Beverley:

By testimonio I mean a novel or novella-length narrative in book or pamphlet [...], told in the first-person by a narrator who is also the real protagonist or witness of the events he or she recounts, and whose unit of narration is usually a "life" or a significant life experience.³⁰

Beverley understryker det centrala i själva *berättarsituationen*, som måste involvera en stark drift att påtala ett akut problem som rör förtryck, fattigdom, underläge, fångenskap eller kamp för överlevnad. Berättaren företräder inte bara sig själv, utan en hel grupp eller ett helt samhälle – men talar samtidigt till läsaren i form av ett starkt framträdande "jag" som kräver uppmärksamhet och erkännande.³¹ Vittnesmålet bygger, som Paul Ricœur framhållit, på dialog, ett ömsesidigt förtroende. För att kunna realiseras måste vittnesmålet nå en mottagare, en publik, som tar emot och godtar det.³² Vittneslitteratur är en "motståndslitteratur" där det personliga blir politiskt och läsaren agerar jury.

Men begreppet rymmer också en teoribildning som sätter existerande berättelser i fråga och diskuterar om tidigare icke uppmärksammade erfarenheter verkligen kan berättas.³³ Det som karakteriserar vittneslitteraturen är, som Shoshana Felman och Dori Laub har framhållit, just hur tvånget att berätta ständigt konfronteras med oförmågan.³⁴ Diskussionen har inte minst förts kring

erfarenheter från andra världskrigets fasor, och debatten har också gällt om författare som inte själva har personliga erfarenheter från exempelvis koncentrationsläger har rätt att skildra sådana upplevelser. Samma typ av diskussion har förts flitigt när det handlat om att definiera arbetarlitteratur, där bland annat författarens sociala bakgrund och arbetslivserfarenhet används som argument för eller emot hans eventuella rätt att tala å andras vägnar.³⁵

I *Oktober i Fattigsverige* brottas berättarjaget med plikten att berättas om den fattigdom och det utanförskap som präglat hennes släkt i generationer och som, om hon inte talar, riskerar att falla i glömska:

Att tiga är att svika, för mormor kan inte berätta varför hon till sist la sig i den svenska graven utan sitt efternamn. Jag måste göra det, jag är dömd till att vara den som berättar. De döda skriver inte, de som kunde tala är tystade, de som har något att berätta sitter ensamma, rädda eller är inlåsta med diagnoser. Och de fattiga tror inte att deras berättelser är värda att berättas. Om jag tigger stryker jag inte bara mig själv, utan också de andra.³⁶

Här är tillhörigheten i en grupp och en familj klart uttalad, liksom klassresenärens privilegium att kunna tala, och därmed, som nämndes tidigare, hennes plikt att göra det. För sin klass och släkt, men också för sig själv. Att berätta är en fråga om överlevnad. Samtidigt ställs vittnesmålets nödvändighet fortlöpande mot biografins (o)tillförlitlighet. Här synliggörs livsberättelsen just som *berättelse* – en konstruktion med många motstridiga drag:

Den som skriver är ett vittne. Jag vittnar om det jag inte minns. När jag skriver undersöker jag min förhistoria och myndigheternas arkivering av den. Jag vittnar om det som lämnat spår i kroppen. Sotet från stearinljusen, den kuvösa tystnaden, frågetecknen. Jag vill så gärna berätta, men hur jag än skriver får jag inte fram det jag vill ha sagt. Ord står mot ord, också inom mig själv. Klara blixtrar som far genom hjärnan.³⁷

Men det som berättarjaget själv inte kan uttala, de erfarenheter som har svårt att finna genklang i det språk och de uttrycksformer som står till buds, kan hämta näring ur den stora berättelsebank som finns runtomkring, inte minst i skönlitteraturen. Här ryms skildringar som kan delas, och föras över från ett sammanhang till ett annat, där de blir lika giltiga: ”Författare för bara tecknen vidare, till nya berättelser. Vi talar om små förskjutningar där en sanning gradvis förvandlas till lögn, eller till en större biografi?”³⁸ Det ligger nära till hands att anknyta till Ricœurs begrepp *prefiguration*. Ricœur menar att våra erfarenheter ligger inbäddade i ett överflöd av symboliska praktiker, sociala kompetenser och diskursiva repertoarer, och att sanningsanspråken i det vi berättar ställs mot en värld som redan är medierad, via berättelser, bilder, myter.³⁹

I den större biografi Alakoski skisserar framträder de tidigare tystade och osedda, inte minst kvinnorna. Mormodern, men även de arbetarklassens ”duktiga flickor” som ingår i berättarjagets egen generation. Hon skriver fram dem (och inkluderar sig själv) i en kondenserad kollektivbiografi:

Vi bildade familjer tidigt, gick ut i yrkeslivet, befolkade kassaapparater och vårdavdelningar. Sålde bikinis på stränderna i medelhavsområdet, drömde om att bli Fib aktuellt-brudar, stöttade våra pojkvänner hem från krogen medan de spydde längs gatorna. Vi låg med killar, snubbar, kisar och gifta män, och vi blev på smällen och vi gjorde aborter? Vi blev duktiga flickor?

Jag vet inte.

Jag bara vet att jag sällan hör något om flickorna.⁴⁰

Lika mycket som om en månad i Sverige i oktober 2011, om fattigdom och utanförskap eller om Alakoskis eget liv, handlar *Oktober i Fattigsverige* om svårigheten att skriva (själv)biografiskt om dessa erfarenheter, och om det tvetydigt tvingande i att vara ett vittne. Ett vittne som måste berätta om upplevelser som egentligen inte kan förmedlas, åtminstone inte med mindre än att fakta förvandlas till fiktion eller fiktionen anlitas för att begripliggöra oartikulerbara fakta. I den meningen förblir biografien en omöjlig-

het. Samtidigt osäkras själva gränsen mellan liv och dikt. Biografin ”fiktionaliserar sig”, på samma gång som allt i någon mening blir till biografi eller kan inkluderas i en biografisk skildring. Genom blandningen av genrer, samlandet av material från olika källor och prövandet av ett nytt bildspråk laborerar *Oktober i Fattigsverige* med alternativa sätt att skriva biografiskt om klasserfarenhet. Konsta- terandet ”så här berättar vi om oss själva” leder knappast vidare till någon manual i arbetarklassens sätt att skriva sitt liv. Däremot synliggörs ett annat sätt att göra klass, i form av en annan typ av livsberättelse än den borgerliga tradition av individuella bildnings- och utvecklingshistorier som blivit närmast naturaliserad i vår kultur.

I ”tystnadens kloak”: arbetarförfattaren som självvetnograf

Öppnar gaskranen. Det perifera nervsystemets röst ska komma till tals. Den psykogena smärtan tecknas. Kommer att intervjua, samtala. Återskapa anhörigöden som korsat min väg. Vill levandegöra oss själsligt halta.⁴¹

I uppföljaren *April i Anhörigsverige* går dagboksajaget ännu en gång in i den biografiska historien om fattigdom, missbruk och utsatt- het – med tomrummen, stumheten och språklösheten som utgångspunkt: ”Aldrig fri från att berätta? Detta är min lycka och olycka.”⁴² Liksom i den tidigare dagboken är rollen som vittne central. Men det går även att urskilja en annan position eller snarare *metod* i dessa verk. Sättet att ta avstamp i den egna familjehistorien i utforskandet av samhället såväl som den egna skrivprocessen uppvisar nämligen många likheter med det som sedan 1970-talet brukar placeras under beteckningen *självvetnografi*. Carolyn Ellis, kommunikationsforskare och sociolog, som anses ha myntat begreppet, karaktäriserar självvetnografin som en metod att närma sig forskning, skrivande och berättande på ett (själv)reflexivt sätt som sammanför det självbiografiska och personliga med det kul-

turella, sociala och politiska.⁴³ Det är en beskrivning som stämmer synnerligen väl in på Alakoskis dagboksprojekt. I det här avsnittet kommer jag att undersöka hur *April i Anhörigsverige* arbetar, och hur den fortlöpande reflekterar över sin egen tillblivelse och genretillhörighet. Jag kommer också avslutningsvis att beröra vad en självvetnografisk förståelse av verket kan tillföra.

Det som framför allt har lagts till i relation till den tidigare dagboken är alltså perspektivet som *anhörig*. Läsaren förstår snart att det här har blivit ett av författaren Susanna Alakoskis profilområden under senare år, som hon föreläser och skriver om på mer eller mindre regelbunden basis. Men rollen som anhörig och dagbokens projekt att diskutera vad det innebär, fordrar också ett visst skrivsätt, som dagboksberättaren fortlöpande resonerar kring: ”Hur ser formen ut, där författaren och läsaren kan mötas?”⁴⁴ Detta är en oerhört ambitiös fråga som återigen handlar om att försöka uppnå något slags allmängiltighet eller åtminstone skapa förutsättningar för förståelse även om erfarenheterna, inte minst av klass, kan te sig väldigt olika: ”Genom vår subjektiva blick komma också andra nära. / Mitt öde är också ditt”, skriver Alakoski.⁴⁵ Men problematiken rör alltså även i någon mening *estetik* – *hur* ska berättelsen om att vara anhörig gestaltas och förmedlas, om den nu alls kan det?

En paradoxal kraft.

Erfarenheterna som kräver sin gestaltning.

Penna, papper. Hur?⁴⁶

Projektet rymmer således ett sökande efter såväl förståelse som form, eller kanske snarare just *metod*. Och det är, menar jag, i det här kontaktsökandet som författarens position – vem arbetarförfattaren är, eller kanske snarare vad arbetarförfattaren *gör* – framträder i dagboken: ”Saknar ett samtal om arbetarförfattarnas *estetik*, skrivandets val för att framställa erfarenheter.”⁴⁷

Vardagsliv och sorgbrev

Innan jag går vidare, en kort karaktäristik av *April i Anhörigsverige*. Liksom föregångaren utspelar den sig, som titeln signalerar, under en månad i författarens liv, med dagliga, daterade anteckningar. April är som bekant en grym månad, men den rymmer också hopp. Alakoski skriver att när hon växte upp innebar april oftast en period av lugn – en ”vilomånad mellan rusen”.⁴⁸ Själva ramen i dagboken byggs upp kring att vara anhörig till missbrukare. Om att på ett plan ha ”klarat sig” – Alakoski är socionom, har varit politisk sakkunnig, var med och bildade partiet Feministiskt initiativ, är prisbelönt författare och har en välfungerande familj – men samtidigt leva med ärrn från barndomens trauman, i form av psykiska och fysiska besvär, dåligt samvete och livslång sorg. *Vuxet barn* kallas den vars uppväxt präglats av för mycket ansvar för tidigt, beroende på föräldrars missbruk, fattigdom eller andra pressande omständigheter.⁴⁹ Alakoski är dotter till finländska arbetskraftsinvandrare. Fattigflyktingar, som hon kallar dem. Hon lämnade hemmet tidigt, ständigt på språng genom livet – högpresterande, tjänstvillig, ständigt lyhörd för andras behov. Tolv år innan boken skrevs blev hon inlagd på Ersta med utmattningssyndrom.

Texten följer flera olika spår, där två kontrasteras tydligt. Det ena är Alakoskis vardagsliv under den här perioden, som på många sätt påminner om det som skildras i den tidigare dagboken – familjesamvaron med dagstidningen vid frukostbordet, middagar, städning och löprundor; resor och föredrag på bibliotek, sjukhus, konferenser, utbildningsdagar i Malmö, Karlstad, Göteborg; skrivande av krönikor, en radioessä, mejl, fakturor; författarvistelse i Visby; kroppsliga åkommor – trilskande hälsenor, ryggont och en envis ögoninflammation. Invävt i detta är olika aktualiteter – strider i Ukraina, val i Indien, bomber i Syrien – samt väderprognoser och vårtecken från fältbiologerna. Och så tankarna på ursprungsfamiljen – föräldrarna med det finska krigstraumat och alkoholismen i blodet. Brodern, den nyktra narkomanen med tatuerade armar, från ”det svenska prekariatet”.⁵⁰ I bakgrunden skymtar ytterligare ett syskon.

Det andra huvudspåret är ett antal insprängda så kallade *sorge-*

brev, där ett kollektivt *vi* vittnar om smärtsamma, traumatiska erfarenheter av att vara anhörig till missbrukare – ilska, utsatthet, skam. Dessa sorgbrev emanerar ur återkommande anhörigträffar som Alakoski började delta i 2008, och vars övergripande metod handlar om att uttrycka vrede, förlåta och gå vidare. Avsnitten är svåra att värja sig mot, inte minst för att de olika vittnesmålen som läggs till varandra ger smärtsam konkretion åt erfarenheterna samtidigt som det poetiska tilltalet med återkommande omkväden laddar dem med ett slags högtidlig allmängiltighet: ”Vi var många. Vi hade det inte lätt.”⁵¹ Inspirationskällan redovisas med beundran: Julie Otsukas *Vi kom över havet* (2012), där de japanska ”postorderbrudar” som under mellankrigstiden skeppades över till redan emigrerade landsmän i San Francisco, skildras i en poetisk väv av människoöden.

Bredvid dessa huvudspår löper flera andra. Ett centralt inslag är de många resonemangen hämtade från forskare som skrivit om anhörigproblematik och missbruk genom åren, från läkaren och epidemiologen Ernst Almquists *Spritdryckernas verkan* (1902) till nutida auktoriteter som Birgitta Crafoord, Barbro Lennéer-Axelsson, Else-Britt Kjellqvist och Frid Hansen. Hansen är en pionjär i fråga om anhörigperspektivet: hur missbruk påverkar hela familjen. Inslagen från forskningen bidrar till att fördjupa resonemangen, bland annat kring alkoholismens historia och bilden av anhöriga som ”möjliggörare” och ”medberoende”. De senare begreppen är Alakoski för övrigt starkt kritisk till, eftersom de definierar de närståendes empati och lojalitet närmast som karaktärsbrister. Underklass vill hon dock behålla, för att det, som hon skriver, ”visar på nyanserna inom arbetarrörelsen”.⁵²

Ytterligare en återkommande komponent är även här skönlitteraturen, där en rad författarskap utgör fortlöpande dialogpartners: Åke Gulin, Tove Jansson, Marguerite Duras, Ivar Lo-Johansson, Edith Södergran, Yahya Hassan, Siv Arb, med flera. Den manliga supar- och outsidersmyten i det finska litteraturarvet aktualiseras – Pentti Saarikoski och Henrik Tikkanen – men också hustrurs och barns vittnesmål, främst Märta Tikkanens *Århundradets kärlekssaga* (1978). Drogromantiska rocktexter återopas, liksom artister som dött drogdöden.

Korta, aforismliknande stycken blandas med essäliknande utvikningar och faktastycken. Men det ges även plats åt poetiska betraktelser. Invävt i allt detta märks så författarens återkommande reflektioner kring *formen*, och vägen till ett möjligt möte med läsaren. Diskurserna varvas, vilket ger intryck av ett slags collage. Stilen varierar också, mellan kåserande, debatterande och reflekterande.

Ställföreträdande vittnen och gemensamma minnen

Motvilligt står dagboksberättaren återigen inför dilemmat att berätta om erfarenheter som inte på ett enkelt sätt kan benämnas. Skrivandet tar emot. ”Att skapa är möda. Dammsuger hellre. Diskar, tvättar. Vad som.”⁵³ Att vittna är fortfarande lika omöjligt: ”Kan inte berätta denna historia eftersom jag är död.”⁵⁴ Detta paradoxala yttrande väcker frågan vem detta ”jag”, som påstår sig vara död, syftar på. Jaget i dagboksberättarens gestalt lever ju uppenbarligen (åtminstone när texten skrivs) och det handlar inte om en fikcionaliserad gestalt som så att säga talar från andra sidan graven. En poststrukturalistisk läsning som i Roland Barthes anda dödförklarar författaren är inte heller tillämplig. Alakoski tror trots allt i grunden på språket och den kommunikativa akten mellan författare och läsare.

En möjlig ingång i sammanhanget är den skillnad Agamben upprättat i den tidigare nämnda *Remnants of Auschwitz*, mellan de räddade och de förlorade, och i vilken mån dessa är i stånd att berätta eller vittna om sina erfarenheter för eftervärlden. Förstahandsvittnena, de förlorade, har ju gått under. Överlevarna, de räddade, får tala i deras ställe: ”The ’true’ witnesses, ’the complete witnesses’, are those who ’touched bottom’”, skriver han och hämtar begreppet från Primo Levi. ”The survivors speak in their stead, by proxy, as pseudo-witnesses; they bear witness to a missing testimony.”⁵⁵ Den position Agamben tillskriver de räddade, som *ställföreträdande vittnen*, passar även in på de anhöriga som Alakoski vill ge röst åt. Dessa har i likhet med Förintelsens räddade i högsta grad sitt eget trauma att handskas med. De har i fysisk mening ”överlevt”,

och vittnar nu framför allt om sina egna erfarenheter, i form av missbrukets *följder*. Men deras överlevnad har å andra sidan skett till priset av den självutplåning som anhörig till missbrukare så ofta leder till. En självutplåning som alltså inneburit att de i viss mening fråntagits sitt jag, eller åtminstone möjligheten att kunna ställa sig själv i främsta rummet. Läst så finns det en möjlig logik i yttrandet: ”Kan inte berätta denna historia eftersom jag är död.”⁵⁶

Skuldfrågan blir ytterligare en smärtpunkt. Medan onskans huvudroll kan synas självklar när det gäller Förintelsens offer, är saken mer komplicerad i fråga om fattigdom och missbruk. Döljandet, tystnaden. Sorgebrevet är ett sätt att gå från individ till struktur, att lyfta problemens orsaker till en samhällelig nivå, för att därigenom möjliggöra förändring. Det läsaren får ta del av i dessa delar är en kollektiv röst, som byggs upp kring deltagarna i anhörigträffarna, men vars yttranden också fungerar som en performativ akt. Den ger röst åt de röstlösa och upprättar en länk mellan litteraturen och verkligheten, en inbjudan till identifikation och medkänsla. Men att vara den som ger röst åt kollektivet är inte heller fritt från komplikationer. För författaren framträder också en motstridig exploateringsmöjlighet – *skammen som ett litterärt stoff*. Att skriva om och offentliggöra, kanske till och med tjäna pengar på, det som inte kan eller bör nämnas.

Metoden för texten är minnen, skriver Alakoski, och på anhörigträffarna och i sorgbrevet minns deltagarna tillsammans. ”Vi var många. Vi hade det inte lätt.” I studien *Memory and Political Change* från 2012 framhåller litteraturvetarna Aleida Assmann och Linda Shortt det kollektiva minnesskapandets unika förändringskraft: ”Memory has power [...] only when people come together in political life and transform representations of the past into matter of urgent importance in the present.”⁵⁷ Vi lever i en minnesproducerande tid, där allt fler grupper söker tillgång till en offentligt erkänd version av traumatiska händelser och erfarenheter. Och det är tydligt att detta sökande i hög grad inbegriper även ett prövande av hur dessa upplevelser ska skildras för att kunna tas emot och så småningom leda vidare, kanske till direkt handling. *April i Anhörigsverige* är en bok ”om oss som präglats av att dölja. Om oss som saknat ett verbalt språk att utgå från.”⁵⁸

Epistemisk orättvisa och ordlöshet

I sina dagboksanteckningar ger Alakoski åtskilliga exempel på situationer där hennes egna erfarenheter förblivit outtalade, ordlösa. På samma sätt fungerar det i samhället i stort. Anhöriga till missbrukare saknar starka intresseföreningar: ”Estonia. Diskoteksbranden i Göteborg. Samhället mobiliserar. När drogen dödar står vi ensamma.”⁵⁹ Dagboksprojektet handlar om att synliggöra en sorg, som inte har en erkänd historia eller etablerade uttryck. ”Det var som att språket aldrig var en utväg för oss”, heter det bland annat.⁶⁰ Varför är det så? Missbruk och fattigdom är ju knappast okända fenomen. Trots forskning, socialpolitik och omsorgsapparat finns en inbyggd maktobalans där relationen mellan samhällets utsatta och de som driver dess olika stödformer rymmer en avgörande kunskapslucka. Bredvid den sociala och politiska orättvisa som i sig är nog för att hålla människor tillbaka, finns även det som filosofen Miranda Fricker kallar för *epistemisk orättvisa*, som innebär att bärare av en specifik kunskap eller erfarenhet helt enkelt inte blir trodda.⁶¹ Fricker skiljer mellan *vittnesorättvisa* och *tolkningsorättvisa*. Ett exempel på det förra är att som rasifierad löpa större risk att misstros av polisen. Ett exempel på det senare är att försöka berätta om ett sexuellt övergrepp i en kultur som saknar begrepp för sådant. Fricker vill visa att våra kunskapsmässiga relationer är socialt situerade och därmed i sig rymmer en politisk dimension – de handlar om makt.

Det intressanta ur ett samtida svenskt klassperspektiv är att de fördomar som göder epistemisk orättvisa kan sägas operera på båda nivåerna. I ett samhälle där normen deklarerar att klassorättvisor numer är i det närmaste utplånade underkänns erfarenheter som motsäger detta. Uttryck för proletärt eller prekärt liv är dessutom svåra att formulera eftersom gångbara begrepp för upplevelserna saknas. Här handlar det alltså inte bara om det som Fricker kallar ett *trovärdighetsunderskott*, utan om att erfarenheterna kanske i själva verket aldrig ens artikuleras, just för att de saknar ett etablerat språk att kläs in i: ”marginaliserade grupperns sociala erfarenheter kan vara otillräckligt begreppsliggjorda, och därför illa förstådda, kanske till och med av subjekten själva”, hävdar Fricker.⁶²

I ljuset av detta blir det också tydligt att Alakoskis många reflektioner kring (o)möjligheten att skriva dagboken inte handlar om sedvanlig skrivkramp, utan om att brottas med bristen på begrepp, historia och tradition: ”Försöker forma styva bokstäver, vill vrida dem till att handla om oss som lever i tystnadens kloak.”⁶³ Detta försök handlar alltså om att finna sätt att gestalta och kommunicera erfarenhet. I arbetarlitteraturen är detta sökande, som Raymond Williams påminner om, en ständigt pågående process.⁶⁴ En del av den kampen får läsaren av Alakoskis dagböcker alltså ta del av, inte minst genom återkommande metakommentarer som berör just svårigheterna att hitta rätt form när inga etablerade genrer riktigt duger för att komma åt livsberättelsen:

Självbiografi; erfarenhetsberättande; memoarer; bekännelselitteratur; autobiografi; hågkomster; minnen. Självupplevda erfarenheter kan inte bli något annat än subversioner av våra liv gjutna i olika typsnitt.⁶⁵

Rapport från en klassresa

Kanske är det ingen slump att detta sökande efter röst redovisas just i dagboksformen, som inbjuder både till aktualitet, spontanitet och engagemang, och vars dagliga noteringar går att passa in även i ett fullbokat schema.⁶⁶ Mot slutet av *April i Anhörigsverige* erkänner Alakoskis dagboks-jag att den text vi läser egentligen var tänkt att bli en roman. Men ytterligare en dagbok ”tränger sig före i boken. Tvingar sig att bli skriven.”⁶⁷ Genom sin genreöverskridande karaktär härbärgerar dagboken de olika diskurser, källor och stilar som Alakoski haft tillgängliga och ansett sig behöva anlita för att fånga, belysa och gestalta anhörigproblematiken. Dagboken fungerar också, som vi sett flera prov på, som en behållare för utprovande av och reflekterande kring skrivandet i sig, där det återkommande självtvivlet inför projektet redovisas öppet:

Den här skitboken.

Anhörig i april. Ska Alakoskis kamp verkligen heta så?

Den här bokens titel kunde även vara Sorg i september.
Vad ska det vara bra för, att skriva dessa ord?⁶⁸

Det finns en del intressanta likheter mellan *April i Anhörigsverige* och en föregångare i den arbetarlitterära traditionen – Maja Ekelöfs *Rapport från en skurhink* (1970). Även Ekelöf utnyttjar dagbokens genreinkludering och varvar stort och smått från sitt dagliga liv – studier, städjobb, middagsmat, krämpor och oro för ekonomin, världshändelserna och barnens framtid – med inslag av daglig litteraturläsning. Mitt i sina funderingar kring behovet av vinterkläder till barnen kan dagboksjaget utbrista: ”Mina tankar är i Korea” eller ”Ikväll är jag rädd för framtiden”.⁶⁹ Alakoski för in liknande inskott, som under tidningsläsning på tåget mellan Karlstad och Göteborg: ”Ukraina. / Nordkorea. / Är så orolig för tillståndet i världen.”⁷⁰ Även Maja Ekelöfs dagbokslog reflektar för övrigt kring den kommande bokens titel:

Vad ska jag sätta för namn på boken tro. ”Fru Medel-svenssons vardag?” ”En städerskas dagbok”? eller ”Mitt sätt att kommunicera”? Det tål att tänka på. Jag blir så full i skratt varje gång jag tänker på ”boken”.⁷¹

Den avgörande skillnaden mellan projekten ligger i jagberättarnas respektive position. Ekelöfs underifrånperspektiv som proletär – ”Städerskan som blev författare” var en vanlig rubrik i artiklar om henne – kontra Alakoskis självklara plats i kulturetablissemangen.⁷² Ekelöf skriver dagboken mitt under sin egen bildningsresa, medan Alakoski så att säga redan står på andra sidan – hon har blivit den som på professionell basis folkbildar och inspirerar andra. Medan Ekelöf skriver mellan städpassen och kvällsskolan har Alakoski redan genomfört klassresan, en tillvaro präglad av både fantomsmärkor och stolthet: ”Mormor alfabeten – jag författaren”, så lyder ett återkommande credo. Den författare som framträder i dagbokens nutidsplan lever ett privilegierat medelklassliv med villa och bil, taxi och tågresor i första klass. Även detta kommenteras återkommande, som inför ett besök hos massör för den onda ryggen: ”Friskvård. Har råd med friskvård nu för tiden. / Det har inte brorsan.”⁷³

Författaren som självvetnograf

April i Anhörigsverige skulle kunna karakteriseras som en fältstudie och en deltagande observation i det moderna Välfärdssverige, där både kropp och språk spjärnar emot, men minnena och sorgen kräver sitt utlopp. Bakom det till synes fragmentariska, yttranden som i hög grad blivit nedskrivna i stunden, ofta på mobiltelefon, framträder en berättelse i tillblivelse som utmärks just av sin utforskande karaktär. I dagbokens prövande väv av yttranden väcks alltså fortlöpande frågor om genre, estetik, politik och gestaltning, där författarens egen biografi och familjehistoria, och hennes försök att skildra den, utgör centrala delar.

De amerikanska antropologer som på 1970-talet började använda självvetnografi, *autoethnography*, som forskande och skrivande metod, gjorde det i ett skifte som dels handlade om framväxten av identitetspolitik, dels om en ny syn på forskarsubjektets medskapande roll.⁷⁴ Under det påföljande decenniet började även sociologer och kvinnoforskare i allt högre grad synliggöra den egna biografien och forskningsprocessen i sina studier. 1990- och 00-talen innebar ett ytterligare förstärkt fokus på personliga erfarenheter och självreflektion.⁷⁵ I Sverige var det framför allt genusvetare och så småningom även flera skönlitterära författare och forskare i litterär gestaltning som närmade sig metodiken.

I den här typen av studier har gränserna mellan samhällsvetenskaplig metod och skönlitteratur blivit alltmer diffusa.⁷⁶ Antropologerna Kent Maynard och Melisa Cahnmann-Taylor som även är poeter, diskuterar i artikeln "Anthropology at the Edge of Words: Where Poetry and Ethnography Meet" (2010) senare års genremångfald inom sitt eget forskningsfält: "these days we might see ethnographic novels, memoirs, biographies, or a pastiche of multiple forms".⁷⁷ De avfärdar larmen om etnografins "kris" och bristande sanningsanspråk efter postmodernismen. Forskare kan mycket väl fortsätta sträva efter att nå fram till något slags verklighet, menar de, men frågan om *hur* berättelsen om denna verklighet ska gestaltas kräver ett fortsatt utforskande, eftersom kunskap också genereras i och genom uttrycksmedlen. Deras eget alternativ är *etnografisk poesi*, i en övertygelse om skönlit-

teraturens förmåga att uppnå och vidareföra kulturell förståelse.⁷⁸

Den självvetnografiska utgångspunkten väcker frågan vad den skönlitterära författaren, genom sitt specifika undersökande av skrivandets möjligheter, kan bidra med i utforskandet av tidigare oartikulerade erfarenheter. *April i Anhörigsverige* är ett av många möjliga svar. Men vilka reaktioner mötte Alakoskis önskan om att hitta en gestaltande form för anhörigerfarenheten hos läsarna? Fick hennes längtan efter ett samtal om arbetarförfattarnas estetik något gensvar? Kritikerottagandet var överlag positivt. Verket beskrevs som ”modigt”, av Paulina Helgeson i *Svenska Dagbladet*,⁷⁹ och enligt *Dagens Nyheter*s Maria Schottenius är detta en bok som ”fyller ett stort behov och kommer att göra stor nytta”.⁸⁰ Men formfrågan och metareflektonerna var även här i stort sett frånvarande. ”Det är samma biografi, bara en annan aspekt.”, skrev *Göteborgs-Postens* Ingrid Bosseldal.⁸¹ ”Jag saknar vreden från den förra boken”, hävdade *Aftonbladets* Camilla Hammarström,⁸² och båda de sistnämnda menade att sorgebrevet engagerar betydligt mer än vardagsbetraktelserna kring författarens nutida vardagsliv. Aase Berg karakteriserade i *Kristianstadsbladet* dagboken som ”skissartad i positiv bemärkelse, den sortens flyktighet som ger närvarokänsla och trovärdighet”.⁸³

April i Anhörigsverige lägger ytterligare ett perspektiv till berättelsen om att vara författare med rötter i en familj präglad av fattigdom och missbruk – rollen som anhörig, som överlevare och därmed ställföreträdande vittne. Det är en position som tär och förpliktigar men som också manar fram nya praktiker och uttrycksätt. Ytterst erbjuder Alakoskis andra dagbok en kartläggning av synen på missbruk och anhörigskap i det moderna Sverige, förankrad såväl i personliga upplevelser som forskning, historia och skönlitteratur. Ett annat viktigt tillägg är de återkommande sorgebrevet som ger kollektiv, gemensam röst åt tidigare undanträngda erfarenheter, vilka därigenom också blir möjliga att dela eller åtminstone erkänna.

Något jag avslutningsvis vill peka på är inte så mycket en systematik bakom det till synes fragmentariska, som vad jag i brist på en bättre beskrivning skulle vilja kalla en *ackumulerad effekt*. När det provande, betydelsespridande och skenbart osorterade läggs på

hög i Alakoskis båda dagböcker om 324 respektive 397 sidor, framträder klass, utsatthet och anhörigskap som en livslång erfarenhet där känslomässig och kroppslig smärta gör sig påmind även långt efter anförvantages död och en, som det verkar, avklarad klassresa. Det handlar om minnen och upplevelser som alltjämt saknar en tydlig plats och röst i berättelsen om det moderna Sverige.

3. Arbetarlitteraturens döda vinkel: Hemarbete och klassmedvetande i Kristina Sandbergs trilogi om Maj

Arbetarlitteraturen skulle kunna ses som en av den etablerade skönlitteraturens många Andra. Den står ständigt inför hotet att marginaliseras och skrivas ut ur historien. Men arbetarlitteraturen har också sin egen kanon och rymmer därmed i sig osynliggjorda, nedtystade delar. Till dessa hör inte minst hemmafrun som litterär figur. Hemmafrun har aldrig riktigt erkänts som en del av arbetarrörelsen och under 1960-talet började den framväxande andra vågens kvinnorörelse stämpla hemmafrulivet som förkastligt och direkt skadligt.¹ Tidens ekonomer betecknade hemmafrun som en parasit på välfärdssamhället.² Och från arbetarlitteraturforskningen har det varit märkligt tyst.

I det socialdemokratiska svenska folkhemsbygget stod hemmafrun visserligen i centrum för den sociala ingenjörskonsten, men här, liksom hos arbetarrörelsen i stort, märktes en tydlig ambivalens – något inte minst historikern Yvonne Hirdman uppmärksammat i flera studier.³ Men varför denna kluvenhet? Kanske för att hemmafrun i grunden är en medelklassfigur. Kanske för att hemarbete aldrig fått samma uppmärksamhet som förvärvsarbete, trots att dessa under decennier faktiskt fungerade som varandras förutsättningar. Kanske för att värdet av hemarbetet fortfarande är en blind fläck i ekonomiska analyser. Och högst troligt för att hemmafrun är en kvinna.

Hemmafruns eftermäle i svensk historieskrivning över 1900-

I LO-borgens entré i Stockholm möts besökaren av den kroppsarbetande mannen. Betydligt mer undanskymda återfinns även kvinnan och barnen. Fresk av Olle Hjortzberg 1927.

talet är i högsta grad motsägelsefullt. I en artikel om Kristina Sandbergs romantrilogi om hemmafrun Maj Berglund ser Annelie Bränström Öhman ett ”pendlande mellan skam, förnekelse och nostalgi”.⁴ Här finns uppenbarligen någonting som skaver.

Med utgångspunkt i Kristina Sandbergs trilogi, och särskilt dess första del, *Att föda ett barn* (2010), kommer jag i det här kapitlet att diskutera hemmafrun som klassmässig och arbetarlitterär gränsgångare. Efter en inledande exposé över hemmafruns skiftande status i samhällsdiskussionen följer en undersökning av hur klass ”görs” i *Att föda ett barn*, med utgångspunkt i Beverley Skeggs respektabilitetsbegrepp. Avslutningsvis närmar jag mig karaktären Maj Berglund som ett arbetar- och även kvinnolitterärt problem. Vad är det som gör att hon inte passar inom de gängse ramarna, och vilken plats bör hemmafrun ha i forskningen om arbetarlitteratur? Det ska visa sig att frågorna hänger tätt samman med synen på (arbetar)klass och (löne)arbete.

Kristina Sandbergs trilogi berättar på detaljnivå historien om kvinnan, hemarbetet och klassresan i folkhemmet, från sent 1930-tal till 1960-tal.⁵ I pressen har romanerna omtalats som ett ”hemmafru-epos”, en ”feministisk klassiker”, ”en historia om en majoritet i marginalen” samt som ”folklivsskildring, epokstudie och politisk rapport”.⁶ Det här är verk som både är brett lästa och som samtidigt har blivit erkända av kritiker och priskommittéer.⁷ Den stora uppmärksamheten kring romansviten och dess huvudgestalt har till och med genererat en kokbok, *I köket hos Maj: En hemmafrus bästa recept*.⁸

Romanerna *Att föda ett barn*, *Sörja för de sina* (2012) och *Liv till varje pris* (2014) rymmer en version av klasserfarenheten som innebär ett ständigt sökande efter *respektabilitet*, där den mest kritiska blicken på Maj alltid är hennes egen. Även om verken är tillbakablickande, med det svenska välfärdssamhället som fond, har de en tydlig förankring i samtiden genom den nutidsram som omger berättelsen. Kristina Sandberg karaktäriserade i sitt Sommar-program i Sveriges Radios P1 2015 sviten som ”ett stycke diskbänksexistentialism”, och det framgår där och i olika intervjuer att hennes ärende varit att inte bara synliggöra utan också återupprätta hemmafrun, hennes betydelse och specifika erfarenheter och kunskaper.⁹ Ambitionerna accentueras och kompliceras i nutidsramen, där berättarrösten, presenterad som Majs dotterdotter, både ifrågasätter sin mormor och idkar en hel del självkritik. Hon ser det mödosamma, monotona i hemarbetet, men också de lustfyllda, kreativa delarna, omsorgsfullheten. Och hon ser det historiska glappet – statusförändringen.

Som Anna Jörngården hävdar är detta en typ av berättelse som inte hade kunnat skrivas utan just den historiska distansen. Det är berättarens överblick över dåtidens villkor och dagens glömska som förmår överbrygga avstånden och skapa ett slags solidaritet mellan helt olika kvinnoliv, mellan dagens feminist och historiens hemmafru.¹⁰ Detta osynliga förbund har också förmått sträcka sig vidare ut till många i läsekretsen. I sin studie *Tid att städa: Om vardagsstädningens praktik och politik* (2018) skriver exempelvis socialantropologen och genusvetaren Fanny Ambjörnsson om sin egen upplevelse av den ständigt fejande Maj: ”Nutidsblicken och tiden

som förflutit gör det plötsligt möjligt att omfamna ett kvinnoöde jag både delar och befinner mig långt ifrån.”¹¹

Hemmafrun som försvann

Maj Berglund tillhör en numer närmast utrotad skara, som åtminstone ur svenskt perspektiv kan placeras i en historisk parentes. ”Hemmafruperioden” inföll framför allt under tiden före och efter andra världskriget och spreds över i stort sett hela västvärlden. Hemmafrun uppkom som en ny profession eller position i samband med framväxten av medelklassen, då urbaniseringen och industrialiseringen separerade arbetet från familjelivet och en ny arbetsfördelning uppstod, med kvinnan som ansvarig för hus och hem och mannen som familjeförsörjare – en uppdelning som gjorde kvinnan ekonomiskt beroende av mannen.¹²

Mot slutet av 1950-talet och början av 1960-talet höjdes alltfler kritiska röster mot den här ojämlika könsuppdelningen, inte minst från liberalt feministiskt håll. Eva Mobergs essä ”Kvinnans villkorliga frigivning” från 1961 var ett tidigt, inflytelserikt inlägg, som pekade på kvinnans ”dubbla roller” – i främsta rummet könsvarelse och först i andra hand en mänsklig individ.¹³ Moberg var framför allt kritisk till hemmafruns ekonomiska beroendeställning. Inte heller hos de amerikanska feministerna fann hemmafrun någon nåd. Betty Friedans bok *The Feminine Mystique* från 1963, utpekad som startpunkten för den andra vågens feminism, adresserade hemmafrulivets slentrian och leda som *problemet utan namn*.¹⁴ Friedans sätt att uppmärksamma missnöjet, olusten och otillfredsställelsen med det okvalificerade hemarbetet präglas av ett tydligt medelklassperspektiv. Det hon ytterst vill argumentera för är det meningslösa i att unga kvinnor som läst på college sedan gifter sig och går raka vägen till spisen. För de kvinnor som däremot är upptagna av livets grundförutsättningar, hunger, fattigdom eller sjukdom, uppstår kanske inte ens något obehag, tillstår Friedan.¹⁵

1960- och 70-talens kvinnorörelse ville förändring och kamp för kvinnors självständighet, men kraven på rätt till arbete, löner

möjliga att leva på och en utbyggd förskola tvingade fram vissa offer. Ett av dem var hemmafrun. Bland 1960-talets vänsterdebattörer blev hon något av en anomali. I sin starka ambition att få ut kvinnorna på arbetsmarknaden stämplade flera reformivrare hemmafrun som överksam och olönsam. Ett talande exempel är LO-ekonomen Per Holmbergs bidrag i debattskriften *Kynne eller kön* från 1966. Holmberg påtalar visserligen diskrimineringen av kvinnor på arbetsmarknaden och hur stelnade ”könsroller” leder till traditionella yrkesval. Samtidigt pekar han ut den hemarbetande kvinnan som en familje- och samhällsekonomisk förlust som står i vägen för tillväxt och standardhöjningar.¹⁶

Det finns förstås åtskilliga som har underkänt den kalkylen. En av de mest vältaliga var den socialdemokratiska riksdagsledamoten Nancy Eriksson, som i *Bara en hemmafru: Ett debattinlägg om kvinnan i familjen* (1964) försökte visa att hemmafrun tvärtom var arbetskraftsbesparande.¹⁷ Även sociologen Ann Oakley, som på 1970-talet intervjuade brittiska hemmafruar om deras dagliga göromål och erfarenheter, argumenterade för att hemarbetet måste betraktas både som ett arbete i egen rätt och som en väsentlig del i samhällsekonomin.¹⁸ En central aspekt i sammanhanget är att hemmafrun aldrig varit ett statistiskt begrepp; många av de kvinnor som genom åren identifierat sig som hemmafruar har haft både betalda och obetalda uppdrag även utanför det egna hemmet. Men eftersom dessa uppgifter utförts utanför den offentliga arbetsmarknaden och lönearbetet har de hamnat utanför statistiken, hävdar folkloristen Lena Marander-Eklund, som visat hur hemmafrun osynliggjorts i statistik, forskning och i arkivsammanhang i Sverige och Finland. Marander-Eklund spekulerar i om tystnaden kring hemmafrun beror på att hon är ”fel” sorts kvinna, i och med att hon uppfattas som ”ett borgerligt medelklassfenomen”:

Hon har inte uppfattats som exotisk som allmogekvinnan, inte förtryckt som arbetarklassens kvinnor, men heller inte kreativ och målmedveten som kvinnor i medelklassens yrkesliv. Dessutom fanns hon inom hemmets sfär med uppgifter med låg status.¹⁹

Hemmafruns roll och status kompliceras av att hon finns inom alla samhällsklasser. Anemari Neple argumenterar i en studie om "husmorparadokset" i norsk arbetarlitteratur för att medelklassens "missnöjda" hemmafru har överröstat sina systrar från arbetarklassen i debatten.²⁰ Den nutida berättarrösten i Maj-trilogin vill uppenbarligen skifta fokus: "Man måste inte älska dig, Maj. Men låta dig finnas till."²¹ Detta inskott från berättarpositionen har onekligen sin plats, som en uppmaning till ett samhälle som förnekat en del av sin historia, och till en nutida läsekrets som kan ha svårt att förstå Majs jakt på perfektion och låga tilltro till sitt eget värde som (arbetande) människa och samhällsvarelse.

Det hör till saken att Maj Berglund efter hand skrivs in i den kader av hemmavarande kvinnor i Sverige, över en halv miljon, som från slutet av 1960-talet och fram till början av 1980-talet tog steget ut i arbetslivet. I den avslutande delen i trilogin, *Liv till varje pris*, börjar Maj i 50-årsåldern arbeta på en tvättinrättning, men övergår snart till att bli kioskbiträde. Jag uppehåller mig dock som nämnts främst vid den första delen i trilogin, *Att föda ett barn*, där läsaren inte bara får följa en graviditet, utan också se en hemmafru konstrueras. Hemmafru är nämligen inte något en föds till, eller ens blir – utan något en *gör*, för att travestera Judith Butler.²²

Klassmärkta kursiver

Vi skriver sommaren 1938 och 20-åriga arbetardottern Maj Olausson har flyttat från Östersund, i det jämtländska inlandet, ut till Örnköldsvik vid kusten för att servera på konditori. Mamman är kokerska, pappan arbetar på gasverket och Maj har två bröder. Hon lever en kort period av ungflicksliv innan hon blir ofrivilligt gravid med den betydligt äldre Tomas Berglund, vars familj kommit upp sig genom en vinstdrivande fabrik som tillverkar skinn- och lädervaror. Paret gifter sig raskt och romanen skildrar ett år i Majs liv – med graviditet, bröllop, småbarnstillvaro, och kampen för att passa in i fabriksrörelsen och hantera makens tilltagande alkoholism.

Men lika mycket som att redovisa det yttre livet kryper skildringen in i Majs huvud, i de känslor av skam och skuld som inled-

ningsvis kommer sig av att hon gett sig till ”första bästa”. Graviditeten spelar samma avgörande roll som i arbetarlitterära klassiker som Lo-Johanssons *God natt, jord* (1933), och liksom hos Moa Martinson handlar *Att föda ett barn*, åtminstone ur Majs perspektiv, ytterst om sexualitetens problematiska följder för kvinnan.²³ Majs tillvaro beskrivs i ett medvetandeflöde där händelser vävs samman med tankar och reaktioner. Kritiska, oroande, ångestfyllda. Arga, bittra. I bakgrunden anas visserligen det annalkande kriget. Men den genomgående tråden är det ständiga görandet och framför allt *tänkandet* kring det tunga omsorgsarbetet i hemmet. Måstena, ansvaret, oron och skammen.

Något som väckt viss uppmärksamhet i den ännu så länge ganska sparsamma forskningen kring trilogin är de många *kursiverna* i framställningen, som ger inte minst första delen en mycket speciell ton. Ebba Witt-Brattström talar om ”bitterhetens kursiv”²⁴, medan Annelie Bränström Öhman pekar ut ”dissonans” som det bärande stildraget, en friktion som i sig rymmer ett motstånd på den narrativa nivån.²⁵

Jag vill här pröva tanken att det är *klass* som talar i Majs tankeflöde och att kursiverna i den diskussionen fungerar som förstärkningsmedel, motröster eller korrektiv. Något som slår mig som läsare är nämligen den återkommande svårigheten att avgöra vem som egentligen yttrar de här emfatiska satserna. Rösten tycks ibland komma inifrån, från ett slags över-jag, ibland snarare utifrån: Majs mamma, pappa, svärmor, svägerskorna, veckotidningarna, rådgivningslitteratur, utredningstext, manualer. Tänka *genom* Maj. Eller genom berättaren, som bryter in med frågor och kommentarer som visserligen flätas in i Majs tankeflöde, men inte som ett indirekt tal, utan snarare som ett insmugglat indirekt tänkande. Det är det i fiktionen inskrivna barnbarnet som brottas med Maj, som försöker förstå, och som ibland också granskar sig själv utifrån och reflekterar över sin egen oförmåga – kanske till och med sitt övergrepp – på grund av avståndet i tid, rum och klass: ”Och vem är du att döma, som lever i din tids värderingar?”²⁶

Det som framkallar dessa kursiverade inskott är alltså påfallande ofta Majs sätt att just tänka och göra klass. Hennes ångslan och dåliga självkänsla, hennes stränghet mot sig själv, mot maken To-

mas och dottern Anita, men också hennes stolthet inför det hon faktiskt anser sig behärska, och föraktet för ”fint folks” underliga vanor. Någon gång också hennes övermod, som inför den födelsedagsmiddag hon ska bjuda släkten på i mellandagarna: ”*Ska du verkligen hålla fast vid kokt gädda?*”²⁷ Ja, vem är det egentligen som ställer den frågan? Är det berättarinstansen eller Majs egen osäkerhet som talar, eller kanske båda? Här blir det tydligt hur kursiveringarna fungerar som emfatiska synvinkelskiften. Genom dem kilas ett utifrånperspektiv in i berättarflödet som också innebär ett slags *främmandegöring*, där rösterna ibland tenderar att glida över i eller gå i dialog med varandra över decennierna: ”*Maj, du får också vara med men hör jag verkligen hemma här?*”²⁸

Att tänka och göra klass

I romanen genomgår Maj en av de klassresor uppåt som var möjliga för kvinnor i 1900-talets Välfärdssverige – genom giftermål. En annan var utbildning. Det dröjde till sekelskiftet 2000 innan sociologer började uppmärksamma kvinnors emotionella upplevelser av den här processen.²⁹ Det visar sig vara en tveeggad erfarenhet, fylld av såväl stolthet och glädje som skam och skuld. Klasstrukturerna fortsätter att påverka, livet ut, inte minst i sättet att tänka kring och hantera även de mest vardagliga ting. Det ligger nära till hands att återigen åberopa Beverley Skeggs, och sammanföra Maj Berglund med hennes respektabilitetsbegrepp. Enligt Skeggs är sökandet efter respektabilitet alltså ett av de mest utmärkande tecknen på klasstillhörighet. I sin undersökning av en grupp om 83 unga, vita arbetarklasskvinnor på en omvårdnadsutbildning kan hon också peka på genusrelevansen i detta sökande. Genom sitt intersektionella angreppssätt visar Skeggs hur klass och genus korsar och förstärker varandra.

Hur tänker och gör Maj Berglund klass, och hur talar kursiverna med och mot hennes resonemang och praktiker? Jag riktar in mig på tre motivområden i *Att föda ett barn* som jag ställer i dialog med Skeggs. Det handlar om identitets- och subjektsskapande, hem och omsorg samt kropp och kläder.

Arbetarklassen existerar och agerar lika lite som arbetarlitteraturen i ett vakuum; båda förhåller sig till och påverkas av de företeelser och intersektioner som omger dem. Därför är identiteten som arbetare heller inte konstant. Den kalibreras och mejslas fram i ett samspel, och som Skeggs konstaterar – i nära anslutning till Pierre Bourdieus klass- och kapitalteori – definierar arbetarklassen sig själv framför allt i relation till en normerande medelklass. Skeggs aktualiserar begreppsparen *identifikation–disidentifikation* respektive *simulering–dissimulering* för att visa hur människor i sitt sökande efter respektabilitet förhåller sig till sin klasstillhörighet på olika sätt. Det första begreppsparet innebär att individen antingen öppet anammar eller tar avstånd från sin klassidentitet, medan det andra handlar om att individen försöker ge sken av att tillhöra en viss klass eller tvärtom försöker dölja sin bakgrund.³⁰

Strategin stämmer synnerligen väl på karaktären Maj. Som klassresenär bär hon också på den typiska ambivalensen och känslan av att inte höra hemma någonstans. Hennes klass- och köns-mässiga identitetsskapande visar sig, menar jag, dels *performativt*, genom diverse upprepade praktiker, där rutinerna kring hemmets skötsel är centrala, dels genom en fortlöpande *reflektion*, där det alltså inte alltid är självklart vilken instans som egentligen står för tankarna.

Skeggs lyfter fram en genusseparerad föreställning om klass där ”kvinnornas erfarenheter av klass är uteslutning”, medan män kan ”använda klass som en positiv källa till identitet”.³¹ Maj nämner sällan sin arbetarbakgrund, snarare vill hon till varje pris dölja den. Samtidigt formulerar hon i sin inre tankevärld gränser mellan sig och de mer välbeställda väninnornas ”skitviktiga villaverklighet”.³² Den här gränsen upprättas även gentemot maken Tomas, en skör och sökande människa som inte passar in i sin tids och verkliga inte i Majs maskulinitetsideal. Hennes egen klassbakgrund blir avgörande för svårigheterna att förstå och sympatisera med Tomas psykiska ohälsa: ”Ska hon vara riktigt uppriktigt kan hon ibland tänka att nerver är ett påhitt av finare sortens folk för att de ska kunna lata sig i godan ro. Ja, hon förstår i alla fall inte vad nerver är för något.”³³

Formuleringen kan framstå som märklig med tanke på Majs

egen känslomässiga instabilitet, men det finns ingen egentlig mot-sättning. Skeggs talar om en *emotionell klasspolitik*, där känslor av "otrygghet, tvivel, indignation och harm" men även "lust och vanvördnad" håller arbetarklassens kvinnor på plats genom att de både bevakar sig själva och samtidigt öppnar sig för andras kritiska granskning, vilket leder till ständig osäkerhet.³⁴ Men berättarinstansen bryter också in och visar fram Majs del i kommunikationssvårigheterna med maken; den kursiverade delen kan även sägas fånga upp något av den frustration läsaren kan känna inför Majs tystnad: "Vet han om att hon är uppvuxen på fyrtiofyra kvadratmeter, sju personer, *tala om det för honom då.*"³⁵

Majs roll i medelklasshemmet har en tydligt representativ sida som hon tar fullt ansvar för. Inte ens som småbarnsmor kan hon få lov att gå sjavigt klädd, eller bara lägga sig och vila. När som helst kan svärmor kalla från våningen nedanför eller någon av svägerskorna ringa på, och då ska kaffe och bakverk finnas till hands, det ska vara rent och snyggt överallt och Maj ska se pigg och glad ut. De hårda kraven formuleras inte av någon annan, utan tycks snarast inympade i Majs klassmärkta könsidentitet.

Skeggs menar att den kvinnliga respektabiliteten inom arbetarklassen bygger på en huslighetsideologi, vars konstruktion utgår från hemmet, som blir en "viktig plats för att kreativt skapa en uppfattning om sig själv".³⁶ I svensk arbetarlitteratur är det kvinnliga omsorgsarbetet av hävd en tydlig markör för identitet. Därför blir, som vi såg i kapitel 1, kontrasten också stor när en traditionell arbetarman, som Leif i Linderborgs *Mig äger ingen*, medvetet försöker konkurrera på den arenan. Även om kvinnor inte alltid bejakar det ansvarstagande för hus och hem som av hävd förväntas av dem, tvingas de ständigt förhålla sig till det. Maj förefaller ytterst medveten om sitt och andras hem, hur hon vill och inte vill ha det. Bort med smuts och lukt, öppna fönster för tvärdrag, och ett ständigt torkande av golv och lister och blankpolering av diskbänk. För Maj är göromålen kopplade till hemmet helt integrerade i hennes självbild, och i detta finns också en hel del stolthet, med tydliga kopplingar tillbaka till modern i Östersund.³⁷ Och även om omsorgsarbete framstår mer som plikt än lycka är i alla fall bakan-det, också det sammanknipat med modern, "ren glädje", även om

allt även där hänger på detaljen. Ska det vara smör eller margarin i smeten?

Den missunnsamhet Maj i övrigt uppvisar mot sig själv – detta att ständigt ”göra undan, diska bort” – kan för den utomstående ta sig närmast komiska uttryck, som i den här formuleringen: ”Ventilen Maj. Ingen lunch förrän ventilen är rentorkad och gnodd.”³⁸ Men för henne är det blodigt allvar. När den goda väninnan Vera vågar sig på att åberopa nya husmorsrön som hävdar att städningen inte bör gå till överdrift, då slutar Maj att ringa. De hör inte av varandra mer, och en dag får Maj få veta att Vera har gått bort i cancer. Episoden visar på den svåra balansen i hemmafrulivet, där motstridiga budskap sätter tillvaron i gungning. Ett oklanderligt hem var visserligen idealet, men städningen fick samtidigt inte utmynna i mani. Forskning i både Norge och Finland visar att det efter hand väcktes krav på de hemarbetande kvinnorna att i stället ägna mer tid åt att förkovra sig själva eller göra sig attraktiva för sina makar.³⁹

Maj är dock fast förankrad i den stränga arbetarmoralen. Hon sliter och gnor, täcker upp för makens fylla, tar ansvar för familjemaskineriet i stort och smått, planerar framåt. Och i slutet av romanen framställs det, återigen i kursiver, som att hon trots allt vet sin betydelse, på gott och på ont: ”*De klarar sig inte utan mig, de där två. Är det inte så? Att jag har blivit oundgänglig. Det är ju jag som ska se till att det inte rasar, faller. Hur jag ska hålla allt ihop.*”⁴⁰ Oavsett om yttrandet ska tillskrivas Maj eller ses som en kommentar från berättarinstansen finns en grandios sida hos Maj som då och då bryter igenom den annars så ostadiga självbilden. Skeggs uppmärksammar en föreställning om de omvårdande inslagen som blir ”förförisk”, eftersom de ger känslor av nytta, moralisk överlägsenhet och av att andra människor är beroende av ens insatser.⁴¹ Men citatet som läggs i munnen på Maj kan, om det i stället betraktas på berättarnivå, genom sin betoning få ytterligare en valör som laddar det med allmängiltighet. Lika mycket som det handlar om Majs roll i sin familj bidrar emfasen till att rikta fokus mot hemmafrun som samhällsfenomen: det var hon som höll ihop det svenska folkhemmet.

Att föda ett barn handlar också i hög grad om kroppen, som en-

ligt Skeggs är den mest närvarande klassmarkören.⁴² Medelklassen utgör även här normen: den kvinnliga medelklasskroppen uppfattas som mer elegant medan arbetarklasskvinnans kropp historiskt kodats som mer robust och härdad.⁴³ Här är varken ett överbetonande av kvinnliga attribut eller för stora avsteg åt andra hållet godtagbara. Balansgången är svår för Maj. Fruktade odörer, fläckar, mjölkkläckande bröst. För mycket eller för lite smink. Maj har sin styrka och svaghet i sin kropp. Slankheten, de snygga benen, men också yrseln och främlingskapet i den gravida kroppen framför spegeln: ”*Herregud så jag ser ut. Magen, bröstet, stjärten.*”⁴⁴ Skammen inför att utstråla sexualitet: ”Ja, vad ska folk tänka på annat än hur de har knullat.”⁴⁵ Majs starka fokus på den egna kroppen och på utseendet kan ge intrycket av en begränsad livshorisont där till synes triviala saker får oproportionerligt stort utrymme. Men det beror återigen på vem som talar och vems perspektiv som råder: ”Hon kommer att bli smal igen. *Gör den tanken dig verklig så lycklig?*”⁴⁶ Är det Majs egna tankar som uttrycks i den första meningen, eller ska tredjepersonsperspektivet snarare tolkas som berättarinstansens konstaterande kring hur det faktiskt blev? Och den kursiverade frågan, riktat till ett du – är det Maj som reflekterar över sina egna tankar, eller snarare berättarens kritiska reaktion? Sammansättningen visar hur romanen arbetar dialogiskt och dynamiskt, med de olika tidsplanen aktuella samtidigt. I och med att Maj svävar mellan dem lyckas också hennes tuktade arbetarkropp överskrida det partikulära.

Vid sidan av kroppen fungerar även kläderna som ständiga orosmoment, där stunder av triumf förbyts mot veritabla fiaskon. Menstruationsfläcken bak på den stiliga aftonklänningen blir den ultimata förnedringen. Skeggs diskuterar hur beklädnad kan ge upphov till självkänsla, för den som bemästrar rätt kunskap, men också hur klädseln förknippas med stress och osäkerhet för den som inte riktigt behärskar koderna. Arbetarklasskvinnan försöker ”förklä” sin arbetarklasskropp för att få den att passa in i den respektabla och sköra medelklasskroppen, menar Skeggs.⁴⁷ Maj anstränger sig för att vara tjugig och skäms över att ha alltför få klädesplagg som passar i de nya, växlande sammanhang hon förväntas röra sig i – societetsmiddagar och väninneluncher. Det skulle kunna vara

Maj som våndas i kursiver och berättarinstansen som därpå summerar i en analys: ”*Obehaget att komma fel klädd*. Friheten bara för de högsta skikten att göra som de vill. Att så att säga sätta ramarna.”⁴⁸

Klassamhället sitter i kroppen och i kläderna, tydligt för alla att se och bedöma. För Skeggs är klassbegreppet just dialogiskt och dubbelriktat; ”i varje omdöme om sig själva mätte de sig mot andra”, skriver hon om sina unga kvinnliga informanter.⁴⁹ Maj mäter också, och i sin tankevärld ritar hon upp en dubbel gränslinje, mot å ena sidan ”fint folk” och å den andra det ”bonniga”. Hennes familj kommer från Östersund, från *staden*, och skiktningens betydelse ges även den en särskild betoning, även om det återigen är en smula oklart varifrån yttrandet kommer: ”*Det var ju det enda vi hade att hålla oss vid. Att vi i alla fall hade sluppit undan fattigdomen på landet.*”⁵⁰

Skeggs respektabilitetsbegrepp och intersektionella fokus bidrar till att synliggöra de gränsdragningar som präglar Majs vardag och hur hennes uppgift som hemmafru innebär en ständig balansgång för att uppfylla klass- och genusstyrda förväntningar. Förutom något strukturellt blir klass här även i högsta grad relationellt, med ideliga distinktioner som påverkar det dagliga handlandet och tänkandet.

Hemarbete kontra lönearbete

Jag inledde kapitlet med en diskussion kring osynliggörandet av hemmafrun och det har blivit dags att adressera vad jag ser som en väsentlig del av problematiken, nämligen den förhärskande synen på (arbetar)klass och (löne)arbete. Denna syn hänger i sin tur tätt samman med den uppdelning av tillvaron i två skilda sfärer, arbetets och hemmets, som framför allt grundlades i och med övergången från jordbrukar- till industrisamhälle under första halvan av 1900-talet. Det här var en utveckling som den statsbärande svenska socialdemokratin omhuldade, samtidigt som den gjorde kvinnans plats i välfärdsbygget osäker. Lösningen på ”kvinnoproblemet” blev enligt Yvonne Hirdman att hemmafrurollen professionaliserades under 1930-talet.⁵¹ I den socialistiska refor-

meringen av det kapitalistiska systemet blev hemmet politikens kärna och kvinnan fick huvudrollen – som maka och mor. Alva och Gunnar Myrdals progressiva vision i *Kris i befolkningsfrågan* (1934), att kvinnan skulle stå i bredd med mannen som ”kamrat” ute i förvärvslivet medan samhället skulle sörja för hemfunktionerna, tystades ner. När Befolkningsskmissionen lämnade sitt slutbetänkande 1938 fastställdes husmodersrollen, eller snarare *husmoderskallet*, som norm.⁵² Kvinnligt förvärvsarbete blev visserligen accepterat, men betraktades fortfarande som en avvikelse.

Hemmens forskningsinstitut. ”Kvinna i andningsmask diskar i kök”, Nordiska museet, 1944. Fotograf: Ateljé Hernried.

I stället skulle det kvinnliga hemarbetet uppvärderas. 1944 bildade kvinno- och husmorsorganisationer Hemmens forskningsinstitut, HFI. En kader av yrkesmänniskor – hushållslärare, kemister, näringsforskare, sociologer, arkitekter och inte minst ingenjörer – skickades in i hemmen för att mäta och testa, göra arbets- och tidsstudier med fabriken löpande band som förebild. Ingenjören var idealet, hemmafrun skulle bli köksingenjör och köket en fabrik.⁵³ Samtidigt gick det inte att undvika faktum: det manliga lönearbetet inom industrin fastställdes en gång för alla som norm.

Så vart tar hemarbetet vägen i forskningen kring berättelser om arbetets natur? I sin klassiska definition från 1980-talet delar sociologen Jan Ch. Karlsson upp modernt lönearbete i proletärt, karriärsinriktat eller domestikt arbete.⁵⁴ Proletärt arbete utförs av någon som är underordnad i en arbetsorganisation, karriärsinriktat arbete inrymmer möjligheter att avancera och domestikt arbete är en arbetsform vars syfte är att skapa möjligheter för lönearbete genom att tillhandahålla så kallad marktjänst.⁵⁵ Det intressanta i sammanhanget är att hemarbetet alltså betraktas som en integrerad del i det moderna lönearbetet. Det inbringar visserligen inte i sig någon lön, men det *möjliggör* lönearbete, så att hjulen kan fortsätta snurra, även i ett samhälle som exempelvis saknar utbyggd barnomsorg. Ekonomen Heidi Hartmann påpekade, även det på 1980-talet, att kvinnors obetalda hemarbete gynnar inte bara kapitalet, utan även männen, som både undgår själva sysslorna och konkurrensen på arbetsmarknaden.⁵⁶ Sociologen Göran Therborn betonade i sin studie *Klasstrukturen i Sverige 1930–80* (1981) hur den marxistiska analysen inte riktigt förmått fånga kvinnornas roll på arbetsmarknaden: ”Motsättningen kapital–produktivt lönearbete har en kraftig maskulin prägel, som inte når merparten av kvinnorna annat än genom, bland annat, den manliga könsmaktens förgreningar och förvecklingar.”⁵⁷ Men bilden av hemarbetet som en produktiv del av samhällsekonomin har aldrig blivit allmänt accepterad. Lönearbetet har behållit sin särställning ända in i nutiden, trots att den snabba teknologiska utvecklingen, inte minst inom industrin, i själva verket har minskat behovet av arbete, vilket inte minst sociologen Roland Paulsen har lyft fram.⁵⁸

Att hemmafrun var central i arbetarklassens standardhöjning har heller inte påverkat den djupt rotade statusskillnad mellan förvärvsarbete och hemarbete som i grunden har mycket gamla rötter. I *Människans villkor: Vita activa* åberopar filosofen Hannah Arendt sin 1600-talskollega John Lockes distinktion mellan ”verkande” händer och ’arbetande’ kropp”, en redan under antiken upprättad skillnad mellan de verksamheter som ”är omedelbart förbundna med livsnödvändigheterna” och det arbete som lämnar mer beständiga spår efter sig.⁵⁹

Denna uppdelning av produktivt och improduktivt arbete har i hög grad fortplantats in i det moderna samhällets värdering av olika typer av sysselsättningar. Många svenskar minns fortfarande ekonomiprofessor Bo Söderstens 1990-talsetikettering av den offentliga sektorn som ”tärande” och den privata som ”närande”.⁶⁰ Hierarkierna är alltjämt märkbara inte bara bland vissa ekonomer och näringslivstoppar, utan även inom arbetar- och fackföreningsrörelsen, där genusmärkningen lever vidare med (den manliga) tillverkningsindustrin som norm, medan begrepp som ”kvinno-löner” visar den fortsatt låga värderingen av vård och omsorg.

Vad jag är ute efter är att hemmafrun i enlighet med detta synsätt är i dubbel mening ”tärande”, eftersom hon varken anses bidra ekonomiskt eller skapa något beständigt. Snarare, som Per Holmberg argumenterade för i *Kynne eller kön*, utgör hon en ”kostnad” och därmed ett hinder för tillväxt och statushöjning.⁶¹ Dessutom är hennes arbete inte förknippat med det inom arbetarrörelsen så omhuldade kroppsarbetet, utan med inaktivitet, trots att den grundliga skötseln av ett helt hem långt in på 1960-talet utgjorde ett riktigt grovarbete.

Lönearbetets norm i dagens tillväxtekonomi tjänar en kapitalistisk logik där omsorgsbehoven antingen förpassas till privatlivet eller marknadsanpassas och prissätts. Hemmafrun påminner om den rest i tillvaron, det glapp som normen om förvärvsarbete på heltid har skapat, och om att andra perspektiv är möjliga, även om få efterfrågar en återgång till mellan- och efterkrigstidens könsuppdelade levnadsmönster. Därför har också laddningen kring hemmafrun förblivit stark: ”Hemmafrun blir en fantasi, någonting att drömma om och samtidigt förakta”, skriver Maria Car-

bin, Johanna Overud och Elin Kvist i studien *Feminism som lönearbete* (2017).⁶² Författarna argumenterar för att lösningen på den omsorgskris som präglar vår tid handlar om att låta omsorgen och dess behov utgöra grunden för samhällets organisering och att dela sårbarheten och beroendet i stället för att försöka förneka eller fly ifrån det.

Maj som gränsgångare

Vad spelar samhällets nedvärdering av omsorgsarbetet för roll i litteraturen, och i Sandbergs trilogi? Det är lätt att konstatera att de gränser som ritas upp för Maj, av henne själv och av berättarinstansen, synliggör att hon inte passar in i de gängse definitionerna vare sig för god arbetar- eller kvinnolitteratur. Bibi Jonsson har ställt frågan om det finns ett kvinnligt arbetarlitteraturideal, på samma sätt som det har formulerats olika feministiska litteraturideal.⁶³ Hon understryker att forskningen kring båda dessa traditioner har föredragit att ägna sig åt kollektiva strukturer. För hemmafrun, som flera timmar varje dag är ensam med sina sysslor inom hemmets fyra väggar, finns dock inget tydligt kollektiv att ansluta sig till. Maj Berglund uppvisar heller ingen uppenbar solidaritet med sin egen klassbakgrund. Eftersom hon själv tagit ett rejält kliv uppåt vad gäller levnadsstandard och status, ligger det inte i hennes intresse att klaga, varken över hård arbetsbelastning eller leda. Snarare är hon rädd att mista det hon fått, och enligt alla omgivande normer bör hon rimligen vara nöjd: ”Det kan ju vem som helst se att hon *fått det bra*.”⁶⁴

Även om Maj till viss del reflekterar kring och formulerar sin tillvaro i klasstermer, yttrar det sig inte på det sätt som kännetecknar ett ”sant” klassmedvetande enligt historiematerialistisk tradition – en insikt om sakernas tillstånd som också manar till kamp.⁶⁵ Maj lever inte upp till kravet på (arbetar)klassmässig stridsvilja och avslöjar ingen tydlig önskan om att förändra sin situation. Faktum är att kvinnor alltid har haft svårare att inordna sig i och accepteras inom den gängse klasstrukturen. Hemmafrun utan anställning, egen inkomst och egen förmögenhet faller helt enkelt utanför det

kapitalistiska klasssystemet. Med kvinnohistorikern Leonore Daviddoff skulle vi snarare kunna hävda att hemmafrun ingår i ett slags feodal underordning inom familjen.⁶⁶

Eftersom hon själv inte har tillgång till produktionsmedlen kan en kvinna som Maj heller inte på ett enkelt sätt sägas ”byta” klass genom att gifta sig ”uppåt”.⁶⁷ I den utsträckning klass handlar om exploatering är den hemarbetande kvinnan utsatt, oavsett vilken klass hennes make tillhör. Däremot skiljer sig förutsättningarna åt, eftersom arbetarklassens hemmafru är hemarbetande, medan den borgerliga hemmafrun i många fall snarast förväntas organisera den personal som i sin tur sköter arbetet i hemmet. Här är det intressant att Maj så tydligt intar arbetarklassens hemmafruposition. Hemmafruns möjligheter att organisera sig fackligt eller politiskt är dessutom ytterst begränsade. Frågan är om hennes oklara position i klasstrukturen överhuvudtaget gör det möjligt att upprätta ett sant klassmedvetande.

På liknande sätt är hemmafrun svår att inordna i feministiska tankemodeller. Den bild som blivit normerande inom den feministiska litteraturkritiken går ju i linje med den Nora som lämnar dockhemmet. Viljan att komma bort, önskan att bli och göra något *mer*, att frigöra sig – där finns idealet. Ur ett kvinnoemancipatoriskt perspektiv kan denna förväntan formuleras som här, i en intervju med Anneli Jordahl i *Dagens Nyheter* 2006, apropå hennes arbete med boken om författaren Elsie Johansson, *Att besegra fru J*: ”Hennes liv fascinerar mig, säger Anneli Jordahl. Så många kvinnor som växte upp i den tidens arbetarklass längtade efter att besegra hemmafrun, få utlopp för en mer skapande ådra.”⁶⁸ Enligt traditionell köns- och klassanalys är hemmafrun alltså någon som ska ”besegras”. Problemet med Maj Berglund är att hon inte vill ut, eller bort; åtminstone talar eller tänker hon inte i de termerna. Hon tycks inte ställa några särskilda krav på livet, hon reflekterar inte över sina egna behov eller över sin egen möjliga lycka. Som Annelie Bränström Öhman träffsäkert konstaterat yttrar sig hennes möjliga protest snarare i en kärleksvägran: ”Hon axlar omsorgsplikten men inte lyckoplikten.”⁶⁹

I Facebook-trådar jag följt om Sandbergs trilogi vittnar vissa läsare, samtliga kvinnor, om hur de inte ”står ut” och måste läg-

ga böckerna ifrån sig. Majs värld är helt enkelt för liten och provocerar med sitt stillastående. Hemmafrun ”gör ingenting, hon förevisar bara nuet”, som Simone de Beauvoir uttryckte det i *Det andra könet* (1949).⁷⁰ Anna Jörngården liknar i de Beauvoirs anda Maj och hennes cirkulära tillvaro och dess ständiga upprepning vid en ”Sisyfos i köket”.⁷¹ I stället för en framåtriktad intrig får vi i Sandbergs trilogi följa Majs fruktlösa kamp mot smuts, damm och lukt i en ständig loop kring middagsplanering, ”bortgjord” disk, städning och en önskan om att bli beundrad för sin slanka figur. Här uppstår ingen förändring och vinnns, vad det verkar, inga avgörande insikter.

Att tänka och göra klass

Historien om Maj rymmer kort sagt en klassresa utan kamp och utan röst. Hennes ostadiga klassidentitet skaver, och inte bara hos henne själv, utan även alltså hos läsaren. Varken den i huvudsak översvallande kritikerkåren eller forskningen kring trilogin har gått djupare in på hur klass fungerar som en verksam kategori i romansviten. Kanske just för att detta inte är litteratur som skildrar hur en viss klass är, utan snarare hur klass *görs* eller *tänks* – och dessutom utan att den som tänker eller agerar själv medvetet reflekterar kring dessa aktiviteter, även om kursiverna då och då bryter in som kritiska korrelat.

Osynligheten och tystnaden är centrala i arbetarklassammanhanget – att inte ha tillgång till ett fungerande språk, att sakna arkiv eller släktarv. Men den ideala arbetarlitteraturen följer ännu i huvudsak den borgerliga bildningsromanens utvecklingskurva, där den enda vägen leder framåt, uppåt, vidare. Att räknas in bland de förebildliga inom såväl arbetarlitteratur- som genusforskningen kräver alltså ett visst mått av självövertvinne, av kamp och erövring – och röst. Maj Berglunds ”passiva” känslöekonomi passar helt enkelt inte in i den ideala litteraturens sätt att skildra politisk agens. I stället uppvisar Maj vad vi med Sianne Ngai kan kalla *ugly feelings* – oro, bitterhet och ångslan, snarare än mer prestigefulla och passionerade känslouttryckningar som vrede och passion.⁷² Det är

ett register som faller utanför det heroiska, och som inte erbjuder lyckliga eller terapeutiska slut, men som kan nyttjas estetiskt för att utforska ett bredare spektrum av samhällshistoriska dilemman.⁷³

När jag mitt under coronapandemi och växande klimatkris återvänder till Kristina Sandbergs trilogi slår det mig också att hemmafrutillvaron i backspegeln ger en intressant relief åt tillväxtsamhällets konsumtion och utsugning av såväl arbetskraft som naturresurser. Det reproduktiva arbetet har visserligen gått från husmorsplikt till en saluförd tjänst bland andra. Men det utförs fortfarande mestadels av kvinnor, och i växande grad av migrantarbetare. Så löser en annan variant av samma kapitallogik, den här gången skattesubventionerad, de privilegierades livspussel. Även om få saknar hemmafrun ger hon upphov till åtskilligt att tänka på. Som Ambjörnsson påpekar i *Tid att städa* rymmer hemarbetets cirkulära tidsförlopp en annan möjlig omsorgsetik med annorlunda prioriteringar: ”Hur ett samhälle städar, hur vi tar hand om resterna, skräpet och det som blir över, torde vara en utmärkt utgångspunkt för hur väl vi ombesörjer våra gemensamma behov.”⁷⁴

Trilogin om Maj Berglund må vara en elegi över en svunnen tid och en utdömd kvinnoidentitet. Men den erbjuder också ett tidigare saknat perspektiv på svensk 1900-talshistoria som sätter samtidens samhällsutmaningar och värderingar i nytt ljus. Dessutom rymmer den en alternativ gestaltning av särskilt kvinnors historiska klasserfarenhet, som handlar om att tänka och handla, snarare än att vara – och om att försaka och acceptera snarare än att kämpa och kräva. Därför befinner sig Maj, ännu så länge, någonstans i den etablerade arbetarlitteraturens döda vinkel. Men ändå, vill jag hävda, gott och väl inom den klassintresserade litteraturforskningens synfält.

4. Att vara eller inte vara arbetare: Unga vuxna, tillfälliga anställningar och prekariatets tänkesätt

Det är en fullständig slump att jag hamnade här. Jag fransäger mig allt ansvar för min tillfälliga arbetsplats, för det är just vad den är. Tillfällig. Den har inget med mig att göra. Jag gör det för pengarna.¹

Jagberättaren Moas deklARATION i Sara Beischers roman *Jag ska egentligen inte jobba här* (2012) är övertydlig i sitt avståndstagande. Hennes vikariat på äldreboendet Liljebacken i Stocksund handlar bara om försörjning; hon kunde lika gärna jobba någon annanstans. Nitton år gammal har hon flyttat från Halland till huvudstaden med siktet inställt på att förverkliga sina skådespelardrömmar. Efter hand blir hon dock betydligt mer involverad i de boende och kollegerna än hon hade kunnat ana.

Eskil i Jack Hildéns *Vi, vi vaktmästare* (2014) har inte lika tydliga framtidsplaner. Han är några och tjugo, vikarierar som timanställd alltiallo på ett affärsföretag på Östermalm och sparar pengar till en resa. På den återkommande frågan om vad som ska hända när anställningen löper ut brukar han svara att han ska studera till svensklärare. Om det verkligen blir så förtäljer inte historien. Men även om Eskil vid romanens slut väljer en rockkonsert framför att umgås med sina tidigare jobbarkompisar har tiden som vaktmästare säkerligen satt sina spår.

Alice i Måns Wadensjös *Monopolet* (2019) har trots dubbla exa-

mina från universitetet haft svårt att hitta jobb och efter fyra månader tar hon vad hon får – ett timvikariat på Systembolaget i en av Stockholms välbeställda norra stadsdelar. Trots att butiksbiträde knappast är ett drömjobb upptäcker hon till sin förvåning att hon är ganska bra på det och börjar hoppas att den struktur hon lyckas upprätta i sitt arbete även ska spilla över på privatlivet.

I dessa verk får läsaren följa tre unga vuxna och deras första stapplande steg in i varsitt traditionellt arbetaryrke – vårdbiträde, vaktmästare och butiksbiträde. Romanerna ingår i en typ av samtidsberättelse som skildrar unga människors ofta ganska brutala möte med nya, främmande sammanhang och komplicerade sociala koder och hierarkier. Trots att berättelserna utspelar sig utanför den nya gig- och plattformsekonomin bär de tydliga spår av ett arbetsliv i förändring, där avregleringar och privatiseringar lett till slimmade arbetsorganisationer och växande krav på ”flexibilitet”, oavsett om arbetet drivs i privat eller offentlig regi. Protagonisterna i *Jag ska egentligen inte jobba här*, *Vi, vi vaktmästare* och *Monopolet* delar, åtminstone inledningsvis, inställningen att arbetet de utför är just *tillfälligt*, i väntan på någonting annat. Det medför också att de upprättar en viss distans, till såväl arbetskamrater och göromål som boende eller kunder. Men arbetet gör också någonting med dem, som stegvis förändrar synen på både arbetet som sådant, dem själva och deras plats i ett arbetande kollektiv.

Vilken betydelse har protagonisternas ålder och deras tillfälliga anställningar för inställningen till arbetet i dessa skildringar? Vilka känslöekonomier omger arbetet och hur gör karaktärerna klass? I det här kapitlet ska jag diskutera frågorna bland annat utifrån Guy Standings iakttagelser kring prekariatets tänkesätt (*the precariat's consciousness*), Sverre Lysgaards begrepp *det arbetande kollektivet* och Beverley Skeggs iakttagelse att människors sökande efter *respektabilitet*, det vill säga uppfyllandet av samhällets outtalade medelklassnorm, avspeglas i deras känslor och agerande. Den övergripande uppmärksamheten riktar jag mot hur romanerna skildrar det tillfälliga arbetet som en del i karaktärernas identitetsskapande och framtidsplaner: Vill de vara arbetare och vad innebär det i så fall?²

Efter en kort presentation av de tre berättelserna ska jag jämfö-

ra skildringarna av hur romankaraktärerna upplever sina nya jobb och koppla dessa till de tidigare nämnda begreppen. Därefter söker jag efter klasskodade drag i karaktärernas tankar och agerande, innan jag lyfter fram några inslag i verken som avviker från det dominerande realistiska berättandet.

Tre romaner om tillfälliga anställningar

Jag ska egentligen inte jobba här berättas alltså ur nittonåriga Moas perspektiv och följer henne under ett år, från introduktion till erbjudande om fast anställning på äldreboendet Liljebacken. Romanen gavs ut 2012, i spåren av den så kallade Carema-skandalen och en högljudd debatt om vad privatiseringen av omsorgen egentligen kostade. Braskande tidningsrubriker talade om vanvård och invägning av vuxenblöjor.³ Frågan om hur slimmad bemanning genererade större vinster för aktieägarna och högre bonusar till cheferna väckte förnyade diskussioner om vinster i välfärden. Historien om Moa, hennes till övervägande del kvinnliga kolleger och de boende är effektivt och slagkraftigt berättad; den arbetar en hel del med klichéer och kontraster, och anlitar ofta ett galghumoristiskt tonläge, vilket utmynnar i en närmast paradoxal kombination av hjärtlighet och distans.

Några år senare, 2018, utkom Sara Beischer med en uppföljare, *Jag ska egentligen inte prata om det här*, som bland annat erbjuder en intressant metakommentar till debuten. Enligt intrigen har karaktären Moa nämligen skrivit en roman om sina upplevelser på äldreboendet. När den blir utgiven och väcker en hel del medial uppmärksamhet börjar en ny tillvaro för henne som författare att ta form, och hon börjar betrakta sin tid i omsorgsarbetet och sin arbetartillhörighet i ett delvis nytt ljus.

Även *Vi, vi vaktmästare* har en förstapersonsberättare, Eskil, vars tankar och upplevelser kring arbetet och samspelet med kollegerna på Nordens Affärer, där alla utom chefen är män, utgör romanens fokus. Är, vill och kan han vara en vaktmästare? Hur ska han i så fall agera; ska han fortsätta hålla sig på sin kant med sina böcker eller snarare försöka bli en i gänget? I romanens andra del är Eskil

tillbaka på vaktmästeriet efter några månaders resa i Sydamerika. Han återanställs för en kortare tid, tills fastighetssysslorna tas över av en annan entreprenör. Ett centralt stråk i romanen rör vad känslan av att vara utbytbar gör med en ung människa som försöker hitta sig själv.

Titeln *Monopolet* påminner om det statligt drivna Systembolagets detaljhandelsmonopol på alkoholförsäljning i Sverige. Kanske anspelar den också på hur ett arbete närmast kan sluka en människa och bli hennes enda intresse. Romanen, berättad i tredje person, följer 26-åriga Alice och hennes resa från orutinerad ”timmis” till slipad heltidare med hela klassamhället framför sitt kassabås. Men berättelsen har också en annan protagonist, Butiken, som skildras i upp- och nedgång och närmast framträder som en levande organism i ett ekosystem där alla delar måste fungera för att bilda en harmonisk helhet.

För Alices del handlar det framför allt om att upprätta en rimlig balans mellan arbetet och livet utanför. Skildringen består av detaljerade beskrivningar av olika arbetsmoment och relationen mellan arbetskamraterna och till kunderna. Men texten rymmer också filosofiska reflektioner kring vad arbetet gör med tanken och vad tanken gör med arbetet. Alice har studerat vid universitetet och berättarrösten kopplar gärna vardagens små och stora händelser till sådant hon tidigare läst. Genom en stundtals halsbrytande metaforik, kopplingar till mytologiska gestalter eller historiska skeenden och beskrivningar av absurda händelser, lämnar arbetsbeskrivningarna då och då den i övrigt dominerande realismen. Romanen omges av en kort ramberättelse där det första och sista läsaren får veta är att Butiken står under vatten. Arbetsplatsen framställs som något av ett akvarium och texten väcker frågan om vem som egentligen observerar vem, och om verkligheten finns innanför eller utanför glaset.

Även berättelsen i *Jag ska egentligen inte jobba här* omges av en ram, som närmast liknar scenanvisningar, avskilda från övrig romantext och satta i kursiv stil. Den första beskriver ”Aprikosa rummet”, som uppenbarligen är personalrummet på Liljebacken. Den avslutande riktar sig direkt till läsaren med en kort exposé över sakernas möjliga tillstånd på äldreboendet efter romanens

slut. Ramen förstärker även här fiktionsdraget i en i övrigt realistiskt präglad berättelse och intrycket av scenanvisningar aktualiserar Moas teaterdrömmar. Men det förändrade tonläget mellan det första korta och sakligt beskrivande avsnittet och det andra, längre och mer sinnliga visar också hur hon gått från osäker och distanserad nybörjare till en etablerad och framför allt engagerad medarbetare. I *Vi, vi vaktmästare* bryts det dominerande prosaflödet återkommande av avsnitt som är satta som lyrik, med tätare radbrytningar, ojämn högermarginal och avsaknad av skiljetecken. Dessa delar signalerar en förstärkt subjektivitet, ett medvetandeflöde som ofta är klassrelaterat och bland annat gestaltar Eskils osäkerhet kring hur han ska bete sig och vem han vill vara. De lyriska delarna är med andra ord inte bara formmässigt annorlunda, utan rymmer ett annat tonläge. Ibland är avsnitten triviala, men då och då skymtar en fördjupad sårbarhet: ”Ingen berättade för mig att ett heltidsarbete innebär att du inte / hinner med alls mycket annat / Ingen berättade att du knappt hinner göra något innan allt / börjar om igen”.⁴

Arbetet – en främmande värld

För Moa blir det första mötet med arbetsuppgifterna, vårdtagarna och kollegerna på den kvinnodominerade arbetsplatsen Liljebacken närmast överväldigande. Hon kastas rakt in i omvårdnaden och läsaren får följa hennes chockartade reaktioner inför de äldres kroppar och odörer: ”Jag visste inte att gamla människor kunde vara så äckliga.”⁵ Moas arbetsuppgifter inbegriper allt från att göra ”nedre toalett” och lirka in de boende i duschen till att brygga kaffe, bre mackor, mata, dela ut medicin, bädda och städa. Skildringarna av hennes första upplevelser bär närmast drag av trauma, där sakliga beskrivningar av konkreta arbetsmoment ackompanjeras av storögda kommentarer kring avföring, ångest och död. ”Jag lär mig tidigt att dela upp mig i två. Min kropp arbetar men det jag som är jag är långt härifrån.”⁶

Moas inledande förvirring inför allt det nya har en tydlig illustration i den kliniska morgonrapporteringen över de boende,

vilka förkortas efter avdelning och lägenhet: A4, B7, C2 och så vidare. Att de boende ska kallas *kunder* betonar visserligen rätten till en god service, men skapar samtidigt ytterligare distans. Vid första besöket hos A4 som ska få frukost och tvättas blir Moa så påverkad av hela situationen – stanken och skriken från den 91-åriga, döende kvinnan – att hon svimmar. A4 blir sedan den första döda människan Moa har sett. Arbetet innebär förutom de dagliga göromålen och de mellanmänskliga relationerna också en påtaglig existentiell erfarenhet.

Även för Alice är första tiden i systembolagsbutiken omvälvande: ”allt det hon såg runtomkring sig var nytt, hårt och främmande”.⁷ Tunnelbanan klockan 05.17, som hon annars bara tagit på väg ut på resa eller hem från en fest, är alldeles stilla. De få passagerare hon ser bär nästan alla uniform eller overall. Redan första morgonen får hon och två andra nybörjare packa upp nya flaskor i hyllorna. Hon möter butikens särskilda jargong och rutiner, med morgonplock, kvällsrivning och ”gömda flaskor”, och lär sig skötseln av kartongkrossen. Redan vid anställningsintervjun med butikschefen har hon blivit informerad om att kundklientelet ofta tillhör de övre samhällsskikten: ”Man är lite tjänstefolk för dem, men det är ingenting du skulle ha några problem med sådär?”⁸ Chefen antyder alltså redan från början att jobbet även kräver viss tolerans och diplomati gentemot kunderna, en form av *emotional labor*, för att tala med sociologen Arlie Hochschild.⁹

Efter hand behärskar Alice hela arbetskedjan och vinnlägger sig om att hantera den till fulländning; hon upprättar en mental minneskarta över butiken och dess sortiment så att hon kan tipsa kunder om lämpliga dryckesval och snabbt guida dem till rätt hylla. Alice förädlar sitt arbete till något av en konstform och mejslar fram sin egen roll i processen till perfektion. Men det finns också ett mått av högmod i ambitionerna och den växande konkurrens som triggas fram mellan kollegerna hotar lagandan. Det ska krävas ett rejält sammanbrott i Butiken för att hoppet om en fungerande organisering av arbetet som även ger utrymme för återhämtning och lekfullhet ska kunna uppstå.

Eskil beskriver vaktmästarsysslorna som tämligen okomplicerade: ”Mitt arbete är enkelt. Efter en veckolång utbildning kan

vem som helst utföra det.”¹⁰ Vid romanens början har han varit anställd i två månader. Han tar emot och kör runt post i en liten röd vagn, rensar och fyller på kaffemaskiner, lämnar över uppdrag till fastighetsskötarna eller väntar på nya arbetsuppgifter. Ibland har han stängningsvecka. Favoritsysslan är att slänga ner kartonger i wellpappkrossen och de olika momenten i processen beskrivs ingående. Eskil behärskar alla göromål men har inga ambitioner att bli särskilt bra på något eftersom han inte tänker bli långvarig. En del möda går därför åt till att *verka* vara sysselsatt: ”Att ge sken av att jobba är en konstform i sig”, hävdar Eskil.¹¹ Han uppfinner också ständigt nya sätt att maska, bland annat genom att långsamt gå runt med postvagnen på olika våningsplan eller åka högst upp till våning sju för att ta en kopp espresso i kaffemaskinen där. Trots att samma typ finns på alla våningsplan känner han att det smakar bättre ju högre upp och ju närmare företagsledningen han kommer. Hierarkin på arbetsplatsen och Eskils plats i den upptar en hel del av hans tankar. Kanske är jobbet i själva verket inte fullt så enkelt; det innebär en hel del interaktion med andra, både arbetskamrater på vaktmästeriet, anställda på företaget och kunder utifrån. Även om Eskil tror sig själv om en hög social kompetens krävs en typ av känslomässigt arbete som han inte har tidigare erfarenhet av. Den största utmaningen för honom ligger i det sociala samspelet med de andra männen i personalutrymmet.

Prekärt och proletärt tänkande

För de tre romankaraktärerna är arbetet alltså tillfälligt eller oklart i varaktighet. För Moa och Eskil verkar det vara helt i sin ordning, eftersom de egentligen har andra planer. Båda bor också i andrahandslägenheter. De lever på stand-by, något som under allt längre tid förväntas av unga människor i dagens post-industriella samhällen. Att adolescensen blivit alltmer utsträckt, i många fall en bra bit upp i 30-årsåldern, är i den meningen inte så konstigt. Utvecklingspsykologen Jeffrey Arnett hävdar att det i den industrialiserade världen uppstått ytterligare en period i livet mellan adolescens och vuxenhet, som han kallar *emerging adulthood*.¹² Under

den här tiden prövar unga västerlänningar olika livsmöjligheter inte minst när det gäller arbete, kärlek och livsåskådning. Under senare decennier har vuxenblivandets attribut – fast arbete, bostad och familjebildning – blivit alltmer utspridda i tid, dels för att unga har haft svårt att etablera sig, dels för att vissa har haft ekonomiska möjligheter och ett intresse av att långsamt pröva sig fram. Att vara förändringsbenägen och beredd att fortlöpande ompröva sin livssituation förs visserligen samtidigt ofta fram som det ideala, men dessa förhållningssätt har också blivit alltmer framtvingade av yttre faktorer, som ekonomiska konjunkturen eller avregleringar i arbetslagstiftningen och på bostadsmarknaden.

Samtidigt som oklarheten och flexibiliteten betraktas som närmast självklara för unga som tar sina första steg ut i arbetslivet, har en rad forskare visat att otryggheten kring grundläggande arbetsvillkor breder ut sig till allt större delar av befolkningen. Allt fler har osäkra anställningar: andelen tillfälligt anställda utgör mellan 15 och 17 procent och ökar ständigt.¹³ År 2020 hade hälften av alla anställda i åldrarna 16–24 år tidsbegränsade jobb, majoriteten var kvinnor i arbetaryrken.¹⁴ Sedan 1990-talets ekonomiska kris har stora förändringar ägt rum i svensk arbetslivslagstiftning, med nya typer av visstidsanställningar, försämringar i arbetslöshetsersättningen och LAS-reglerna samt fri etablering av bemanningsföretag. Från att ha tillhört de länder inom OECD som haft starkast skydd för anställningar återfinns Sverige i dag i bottenkiktet.¹⁵

I takt med de senaste decenniernas brutala förändringar i spåren av globalisering, avregleringar och hårdnande konkurrens har den täta koppling som växte fram i det moderna välfärdssamhället mellan klass, identitet och arbete försvagats. Att arbetet inte erbjuder samma trygghet och långsiktighet har i sin tur ändrat människors inställning till arbetets roll i deras liv. Guy Standing lyfter fram att det som framför allt utmärker *prekariatet* är just kortsiktigheten, som samtidigt hindrar gruppen från att bli en del av en solidarisk arbetsgemenskap.¹⁶ I *A Precariat Charter* (2014), lyfter Standing fram prekariatets sätt att tänka som skilt från ett tidigare, proletärt: ”While proletarian consciousness is linked to long-term security in a firm, mine, factory or office, the precariat’s consciousness is linked to a search for security outside the

workplace.”¹⁷ Även om osäkra anställningsförhållanden i sig inte är någonting nytt, betonar Standing att det tillfälliga, kortsiktiga och osäkra mer eller mindre har blivit norm under senare år, samtidigt som arbetslösheten stabiliserats på betydligt högre nivåer än tidigare. Detta har skapat nya typer av stratifieringar och också medfört att människor har börjat ställa om mentalt. Bland flertalet unga är den egna självbilden inte lika starkt knuten till anställning och lönearbete som hos tidigare generationer. Romankarakterernas förhållningssätt liknar på många sätt den syn på arbetet som Guy Standing menar att medlemmar av prekariatet har; det är instrumentellt (för överlevnad), opportunistiskt (man tar det jobb man får) och prekärt (anställningen är otrygg).¹⁸ Många unga kan dessutom se en hel del fördelar med dagens flexibla villkor och känner inte igen sig i den närmast mytiska bild som de stora fackförbunden målar upp av en tidigare periods stabila anställningsstruktur.¹⁹

Jobb kommer och går. Så tänker åtminstone Eskil efter beskedet att vaktmästarnas och fastighetsskötarnas anställningar snart ska upphöra då firman de arbetar för, Workfuse, ska ersättas av en annan entreprenör, Eventa. Men när han ställer sin egen sorglösa inställning mot två av sina arbetskamraters inser han att alla inte tänker likadant:

Jag vet hur det fungerar. Du får ett jobb. Det tar slut snabbt. På kontraktet står hur många timmar man är garanterad per vecka: 0–45. Jag vet allt detta. Men Sven och Nikolaos, de vet det inte. Jag ser dem närma sig en avgrund. De är rädda, hela tiden, utan att visa det.²⁰

Eskils prekära förhållningssätt står mot de äldre kollegernas proletära, och det är tydligt att han ser sitt eget sätt att hantera ovissheten som det enda rimliga. De andra har fastnat i ett förgånget sätt att tänka: ”Någonstans blev de sina yrken”, tänker Eskil, och sådan vill han själv aldrig bli.²¹ Därför gör han det han ska, men inte mer. Han planerar en långresa till Sydamerika och ska vara borta så länge pengarna räcker. Sedan ska han kanske plugga. Eskils till synes obekymrade attityd inför jobb och försörjning mot-

svarar den gängse bilden av ungdomlig frihetslängtan och periodvis arbetslöshet som det nya normala. Men den kan också vara en pose eller en fasad utåt, upprättad som ett skydd mot eventuella motgångar. För även om planerna på att bli svensklärare framstår som fullt genomförbara är det tydligt att Eskil använder dem som något av en sköld mot omvärldens, och kanske även sina egna förväntningar och frågor om framtiden. ”Så länge som möjligt bör man hålla sina dörrar öppna”, resonerar han, helt i enlighet med dagens nyliberala flexibilitetslogik. Samtidigt påstår han sig längta efter skarpa situationer som tvingar honom att fatta avgörande beslut, uttrycka en tydlig åsikt.²²

Eskil verkar dessutom uppleva de fyra huvudsakliga känslolägen som Guy Standing kopplar till prekariatet – ilska, anomi, ångest och alienation.²³ Han uttrycker ilska både gentemot ledningen, för deras höga inkomster och falska artighet, och mot städerskorna, som trots att arbetet är individuellt försöker upprätta en sorts gemenskap. Han oroar sig för hur han ska bete sig för att passa in, utan att finna några tydliga normer. Dessutom finner han arbetet som sådant meningslöst, för vad det innehåller men kanske också just för att det är tillfälligt och att han därför inte riktigt räknas. ”Först nu förstår jag varför de knappt hälsade”, tänker han efter några månader. ”De förväntade sig att jag när som helst skulle bytas ut.”²⁴ I sin avhandling om unga behovsanställda och deras villkor lyfter sociologen Johan Alfonsson fram just maktlöshet och meningslöshet som centrala för den alienation många av hans informanter upplever i vad han kallar nutidens *flexibla kapitalism*, vars slimmade arbetsorganisationer ständigt minskar självbestämmandet.²⁵

När Moa under de första dagarna på äldreboendet går runt och presenterar sig är hon noga med att betona att hon bara ska vara där över sommaren. Men hon inser snart att hon är långt ifrån ensam om att hysa andra planer i livet. I hennes ögon framträder två typer av personal på Liljebacken – de som betraktar jobbet som tillfälligt och de som tycks ha förlikat sig med att arbetet blivit en del av dem själva. Roy, som arbetat länge på boendet och närmar sig pension, drömmer fortfarande om att starta eget som frisör. Martina som precis blivit fastanställd vill bli makeup-artist och

Leena, ska det visa sig, var också skådespelare en gång i tiden, men valde tryggheten i en fast anställning framför kortvariga projekt varvade med arbetslöshet. Den hängivna Eva, som frivilligt och obetalt jobbar över ibland för att baka sockerkaka åt de äldre, eller bara hålla någon i handen en extra stund, lyfts inledningsvis fram som ett avskräckande exempel. Samtidigt ser Moa statuskillnaden mellan tillfälligt och fast anställda. De senare har privata, medhävda kaffemuggar på en särskild hylla i personalrummet. Att Moa tidigt råkar använda Leenas kopp med dödskallemotiv blir inte bara en källa till konflikt utan fungerar också som något av ett förebud om Moas egen framtid på arbetsplatsen.

Alice får först ett kontrakt på bara tolv timmar i veckan och går runt med en liten skylt på bröstet: ”Ny på jobbet”. Hon är inledningsvis en iakttagare som skannar av dynamiken på arbetsplatsen och de olika kategorierna bland de anställda – de garvade och luttrade med historier från förr att berätta, de yngre med siktet inställt uppåt och framåt och extrajobbarna som drygar ut studiemedel och pension: ”Det som förenade dem alla och som höll dem samman var att de alla var övertygade om att det var någonting särskilt med den här butiken.”²⁶ Även om hennes egen position som nykomling är osäker går Alice in i sina arbetsuppgifter med oanad energi och nyfikenhet. Hennes inställning till allt det nya är närmast högtidlig och hon ser på tillvaron och omgivningen på nya sätt som dock är svåra att definiera och prata om med andra. Alice fascinerar av arbetet, sugs in i det.

Standings tankar kring prekariatets tänkesätt har alltså viss bäring på de tre unga romankaraktärernas kortsiktiga planering. De är vana vid ett samhälle där osäkra och tillfälliga behovsanställningar utgör regel snarare än undantag. Till skillnad från vissa av kollegerna har de ändå inga planer på att stanna på arbetsplatsen. Men deras inställning kan som jag berörde tidigare på samma gång ses som ett uttryck för maktlösheten inför något de ändå inte kan påverka. Även om det finns en frihet i det tillfälliga, utan större förväntningar från något håll, gör ett prekärt tänkesätt det självklart att inte investera alltför mycket av sitt jag och sitt engagemang i något som ändå troligen inte ska pågå så länge. Det skapar en inbyggd distans mellan individen och arbetsplatsen. *Jag*

ska egentligen inte jobba här och *Vi, vi vaktmästare* diskuterar om en sådan inställning i längden fungerar i ett arbetande kollektiv. I *Monopolet* gestaltas snarast det motsatta problemet, att engagera sig för mycket, överprestera. Även om Alice aldrig drömt om att jobba på Systembolaget blir Butiken snart det enda hon tänker på. När balansen mellan tillvaron utanför och på arbetsplatsen rubbas, uppstår en situation som är allt annat än hållbar.

Att göra, tänka och känna klass

De drag av tillfällighet och omställningsbarhet som präglar prekariatets tänkesätt synliggör också klasskodade tankebanor. Eskils till synes bekymmersfria inställning till sin osäkra anställning och tillhörande försörjning har ett mått av medelklassens själv-säkra trossäkerhet över sig. Det går alltid att få ett nytt jobb, nya pengar. Tryter inkomsterna kan han, som han påpekar, ringa sina föräldrar. Varken Moa eller Alice formulerar några sådana reservlösningar. Moa verkar särskilt angelägen om att upprätta en ny, autonom identitet, långt från småstadsuppväxten. Att arbeta som vårdbiträde är för henne, åtminstone till att börja med, bara en station på vägen mot scenskolan, men framför allt handlar det om just försörjning. Alice, som är några år äldre, tycks ha en mer filosofisk och samtidigt förutsättningslös inställning till butiksjobbet. Redan vid anställningsintervjun pekar berättarinstansen ut henne som avvikande i den välbeställda stadsdelen, iförd faderns gamla nötta skinnjacka ”som inte riktigt smälte in i ett köpcentrum på den här sidan av stan”.²⁷ En hel del tyder på att Eskil och Alice tillhör samma typ av urban kulturell medelklass som Moa gör sitt bästa för att ansluta sig till.

Klass framträder i romanerna framför allt genom olika typer av karaktäristiker: i hur Alice tänker och talar med andra i Butiken, i relationen till arbetskamraterna och i beskrivningen av kunderna; i Eskils blick på sig själv och andra; i Moas sätt att etikettera sina kolleger och hennes försök att passa in, inte minst i olika kulturmiljöer utanför jobbet. Moa är särskilt snabb med att definiera, hennes inledande beskrivningar av kollegerna på äldreboendet är

lika träffsäkra som fördomsfulla. I hennes ögon blir Roy schablon-bilden av en bög – dessutom den första hon mött. Han har ”ring i örat, Acnejeans och munkjacka” och ”blinker frenetiskt med sina färgade ögonfransar”.²⁸ Martina, som vill bli makeup-artist, framstår genom Moas kritiska blick som ett slags *white trash*: ”Martina har aldrig varit på teater. Men hon har gjort fyra aborter.”²⁹ Som ytterligare en kliché framställs Eva, så hängiven sitt arbete med de äldre, pigg och trallande i dur, att Moa till en början frågar sig vad det är för fel på henne. Leena beskrivs som en avdankad hippie eller punkare, med ring i näsan, hår under armarna och grova kängor på fötterna. Den alkoholiserade kokerskan Nettan eller Bettan, Moa lär sig aldrig riktigt namnet, virvlar förbi med nystartsjobb, magsäcksoperation och rosa pälsstövlar inköpta på postorder, innan hon får cancer och dör vid 43. Moas stereotypa avkodningar av omgivningen avslöjar också hur hon själv inte vill vara eller framstå.

Även om romanerna ägnar ett begränsat utrymme åt huvudpersonernas liv utanför arbetsplatsen står det snart klart att rollerna skaver mot varandra. Moa vars fritid skildras utförligast är också den som har det tydligaste målet bortom vikariatet som vårdbiträde. Under sin lediga tid går hon helt upp i klichén som kulturintresserad storstadsbo. Hon köper basker, tygväska och anteckningsbok, väljer ut ett ”stamcafé” i Gamla stan där hon läser pjäser lånade på stadsbiblioteket och skriver betraktelser över övriga kafégäster för att spara på ”typer” som hon kan imitera i någon framtida föreställning. Hon lurar sig in på teatrarnas gruppvisningar för dramatikstudenter, där hon också träffar sin blivande pojkvän.

Moas komplicerade navigerande i en starkt klasspräglad tillvaro utgör en viktig motor i romanen. Hennes intressen strävar alltså mot kulturell medelklass, men den tillhörigheten visar sig vara svåruppnåelig. När hon blir bjuden på fest hos kollegan Leena, som har vänner i musik- och kulturbranschen, oroar hon sig inte minst över klädseln: ”Jag åker in till stan för att hitta något nytt att ta på mig. Något nytt som inte ser nytt ut. Vill inte att någon ska tänka att jag har köpt något nytt att ha på mig bara för att jag ska gå på fest.”³⁰ Här framträder återigen den emotionella klasspolitik som Skeggs diskuterar i *Att bli respektabel*, där önskan att passera

som medelklass skapar ängslan.³¹ Citatet avslöjar hur Moas ambitioner att smälta in kräver en ansträngning och eftertanke som sedan måste döljas. Med en lätt ironisk kommentar uppmärksammar passagen dessutom det paradoxala i hela operationen. Moa är alltså inte bara medveten om de outtalade kraven på henne och att dessa gör henne stressad. Hon reflekterar också över det motstridiga, svårtydda och kanske lite fåniga, både i förväntningarna som sådana och i hennes sätt att försöka uppfylla dem. Här uppstår en intressant dubbelexponering i romanens förstapersonsberättande, som rymmer både den unga ängsliga klassresenärens tankar och tillkortakommanden, och de lite ironiska kommentarerna från någon som närmast tycks betrakta skeendet i efterhand.

Moas valhända försök att passa in i storstadens kulturliv och de få inblickar hon ger från sin småstadsuppväxt och hur hon längtat efter att ta sig därifrån präglas i hög grad av vad som inom sociologin brukar kallas för *disidentifikation* och *dissimulering*. Jag berörde den här typen av avståndstagande till och döljande av någonting som rör den egna personen i förra kapitlet i fråga om karaktären Maj. I båda fallen handlar det om klassbakgrunden.³² De inledningsvis föraktfulla blickar på arbetskamrater som i Moas tycke utstrålar dålig smak eller överdriven präktighet minner kanske för mycket om allt det hon försöker lämna bakom sig. Men inställningen handlar också en hel del om ålder, om nittonåringens skepsis inför allt som signalerar medelålder och Svensson. Arbetartillvaron på äldreboendet passar till att börja med inte in i Moas självbild och framtidsplaner. Splittringen illustreras inte minst genom att hon har upprättat två helt olika CV. Ett riktat till ”vanliga arbetsplatser. Ett slags överlevnads-CV. Eller ett jag-är-en-glad-positiv-och-samarbetsvillig-tjej-CV”, och ett som alltid ligger i väskan, med teatermeriterna.³³

Även Eskil upprättar dubbla, åtskilda världar, en på jobbet och en utanför. Han ser sig som något mer än vaktmästare: ”Det finns saker jag ägnar mig åt på fritiden som kolliderar med personen jag är på Nordens Affärer.”³⁴ Dit hör inte minst läsningen och den möda han ägnar åt de böcker han fyller hyllorna med i andrahandsettan, sorterade i bokstavsordning på författarnas efternamn. Eller att han sparar pengar till en långresa. Eskil tyck-

er att han rör sig olikt de andra männen på vaktmästeriet: han sitter annorlunda i soffan, äter annorlunda mat, ägnar rasten åt att läsa. Den form av maskulinitet som de andra utstrålar verkar förbrylla och skrämma honom. Men det är inte entydigt; bakom jargongen är de också mjuka och omtänksamma. Ibland masserar de varandras stela muskler och ömma nackar, men Eskil vill inte bli vidrörd, vilket blir ytterligare ett tecken på hans ovilja att bli alltför involverad. Samtidigt retar han sig på att städerskorna verkar hålla ihop i grupp, trots att arbetet är individuellt, ”alltså har deras gemenskap inget annat syfte än nöje”.³⁵ Eskil är sträng i sitt omdöme om andra men också mot sig själv. ”Jag känner mig ful”, konstaterar han och funderar mycket över hur han framstår för omgivningen, när han möter upp leveranser eller promenerar ut på lunch i sina jobbkärläder: ”Folk ser på mig och tänker kanske saker.”³⁶

Hos Alice i Butiken passerar olika klasschatteringar och etniciteter. De välbeställda villaägarna men också de polska gästarbetarna som bygger deras kök. Stamkunderna som ibland är för berusade för att få handla. Alice vinnlägger sig visserligen om att bemöta alla lika, men medan hon kan känna samhörighet med stammisarna växer hatet mot de tillfälliga besökare som behandlar henne ”som en helt utbytbar kassamaskin”.³⁷ Alice utstrålar ingen ängslan kring vem hon är eller vill vara. Däremot känner hon ilska och besvikelse över hur vissa kunder, särskilt de som verkar bättre bemedlade, behandlar henne som närmast osynlig: ”Förmodligen, det var hon tvungen att påminna sig själv om, tänkte de absolut ingenting om vem hon var – de såg henne inte ens, och det var just det som hade blivit outhärdligt för henne.”³⁸

Alice och Eskil verkar dela obehaget inför att omgivningen inte intresserar sig för vilka de ”är”, innanför arbetskläderna och utanför arbetsplatsen. Bland vaktmästarkollegerna på Nordens Affärer vill Eskil dock mest av allt bara smälta in, här oroar han sig snarare för att hans ”verkliga” jag kanske skiner igenom, avslöjar honom: ”Bara för att jag bär rätt kläder, betyder det att det inte syns att jag är en annan?”³⁹

Mitt i allt det nya finner de tre protagonisterna ändå viss stadga genom varsin person på jobbet som fungerar som ett slags mentor:

en trygg kollega som funnit sin plats och kan överbrygga klyftan till det som känns främmande. Alice bygger upp en särskild vänskapsrelation med Elin, som beskrivs som en legend i stora delar av Stockholms systembolagsvärld på grund av sin snabbhet och skicklighet. Elin har seniga tatuerade armar, ett bubblande skratt, en naturlig auktoritet och är alltid bäst på morgonplocket. Eskil upprättar en laddad homosocial relation till fastighetsskötaren Tomas, som blir en tvetydig fadersgestalt. Å ena sidan en vuxen man att spegla sig i och mäta sig mot, som är självklar och okomplicerad, förefaller trygg och obekymrad i sin kropp och sin arbetaridentitet. Å andra sidan har Tomas helt andra intressen och prioriteringar i livet. Han vill bygga pool och åka till Madrid, och han uttalar sig vid flera tillfällen öppet rasistiskt, vilket Eskil ogillar utan att riktigt våga protestera. Leena, som Moa först tar tydligt avstånd från, blir efter hand ett slags förebild. Hon har varit skådespelare men omskolat sig till undersköterska. Hon ser krasst på teaterlivet, dess ungdomsfixering, sexism och mördande konkurrens. Leena lär Moa att se mer realistiskt på villkoren inom teatern och förstå fördelarna med vårdyrket.

Att vara eller inte vara arbetarklass

För Eskil sitter arbetartillhörigheten uppenbarligen i hög grad utanpå, i de tjocka grå byxorna och den svarta tröjan med företagslogga på bröstfickan. Erfarenheten att vara vaktmästare är motstridig och dubbel. Han känner sig utklädd och skäms inför människor utanför arbetsplatsen. Han imiterar arbetarklass som vore det en maskerad, på liknande sätt som Butler hävdar att genus skapas performativt, genom imitation och upprepning.⁴⁰ Men det handlar inte om en ironisk imitation, utan om en genuin vilja att höra till. I högre grad än hos Moa framstår arbetaridentiteten ändå som lånad, något Eskil prövar under en begränsad tid och sedan lägger ifrån sig och eventuellt minns med viss nostalgi, ungefär som en turistresa. I en av de få passager i romanen som skildrar upplevelserna från vistelsen i Sydamerika är parallellen mellan turisten och vaktmästarrollen uppenbar: ”Man försöker klä sig så

man smälter in men man missar något / De identifierar försöket / Du är påkommen”.⁴¹

I början av respektive berättelse är det tydligt att protagonisterna i första hand tänker på arbetet utifrån sin egen just nu rådande situation. Varefter tiden går blir de, om än i olika grad, delar av någonting större. Att de anställs i typiska arbetaryrken betyder inte att de automatiskt anammar en identitet som arbetare eller arbetarklass. Däremot växer de in i ett sammanhang som påverkar dem på olika sätt. Sociologen Sverre Lysgaard formulerade på 1960-talet en teori om arbetarkollektivet, som innebär att de anställda formar ett eget normsystem som kan fungera som skydd mot krav från organisationen där de arbetar.⁴² För att en sådan gemenskap ska uppstå krävs att arbetstagarna erfar likhet och närhet och att de skapar gemensamma problembilder, något som är svårare att uppnå för tillfälligt anställda.

Särskilt Eskil och i viss mån även Moa upprättar inledningsvis snarast en social distans genom att inte riktigt inordna sig i gemenskapen. Eskil drar sig undan på rasterna för att läsa böcker och framhärdar i att han ska bli svensklärare. Moa delar upp sig i två, fortsätter drömma om scenskolan och arbetar bara vidare i väntan på nästa antagningsomgång.

Alice går däremot snabbt från att vara en av tre nykomlingar som ingen riktigt räknar med till att bli en av butikschefens påläggskalvar. Arbetet sätter djupa avtryck i henne. Redan efter ett par månader blir hon delvis en annan, utanför jobbet men också i Butiken, som börjar kännas som ett hem. Mellan de anställda uppstår en speciell form av samförstånd: ”det de hade gemensamt var ett skikt av upplevelser som var och en hade haft ensam och alldeles för sig själv, men som de ändå kunde lita på att de andra också hade haft”.⁴³ Men utifrån Lysgaards definition av ett arbetande kollektiv är närheten och gemenskapen i Butiken trots allt ganska svag. Den laganda som medarbetarna skolas in i bygger på konkurrens och handlar om en ständig tävlan mot andra systembolagsbutiker men även inbördes. Upplevelserna av arbetet förblir i hög grad individuella, något starkare normsystem som skydd mot ledningen upprättas aldrig. Kanske är det just bristen på kollektiva strukturer som gör både Butiken och relationerna mellan dem som

jobbar där så pass sårbara. När motgångarna kommer slag i slag finns det ingen gemensam kraft som håller samman delarna. Först när Alice och Elin släpper på prestigen och kan skratta åt eländet tillsammans finns det också hopp om en framtid för Butiken.

Efter hand händer någonting även för Eskil och Moa. Eskil låter sig bli mer engagerad i arbetskamraterna, till den grad att han vid ett par tillfällen umgås med Tomas och några av de övriga även efter arbetstid. Han reflekterar över om han trots allt som skiljer dem åt skulle kunna bli en i gänget. Eskil registrerar noga hierarkierna på Nordens Affärer. Alla hälsar och är trevliga, även VD:n. Men statusskillnaden är ändå tydlig i Eskils ögon: ”De rikas skuld är påtaglig.”⁴⁴ Något reellt klasshat är det dock inte fråga om. Snarare menar sig Eskil kunna genomskåda att hela systemet bygger på en bluff, där vissa ”sitter där de sitter / eftersom de har lärt sig spelets regler”.⁴⁵ Inte heller på vaktmästeriet finns någon tydlig gemenskap av det slag Lysgaard formulerar, som enar dem mot ledningen, utöver att de snackar skit om närmaste chefen Erika bakom hennes rygg. Även om Eskil vid något tillfälle får hjälp med hur han ska försluta paket, och Tomas visar hur han kan fördriva tid genom att bekymmerslöst röra sig i korridorerna med något verktyg i händerna, är arbetet och ansvarsområdena precis som i Butiken i hög grad individualiserade.

De sociala band som trots allt upprättas inom gruppen blir Eskil egentligen medveten om först när det är för sent. När den nya entreprenören Eventa övertar fastighetsskötsel och service får han vara kvar en kort period för att lära upp de nya vaktmästarna och upplever då en tydlig försämring av sin arbetssituation. Inte bara för att han inte kan jobba lika fritt och ta samma pauser som förr, utan just för att han saknar det gamla arbetslaget. Även om nya möjliga jobb står på tur och tillfälliga anställningar erbjuder en fördelaktig flexibilitet, lär sig Eskil under berättelsens gång att arbetet trots allt är något betydligt större än själva arbetsuppgifterna.

Moa börjar efter hand förstå det meningsfulla i arbetet hon utför på äldreboendet och att hon faktiskt är bra på att ”jobba med människor”. De äldre som först bara varit skrämmande och äckliga börjar så småningom utkristallisera sig som individer. Godmodi-

ga, runda Gullan, tandlösa Elna med undulaten Gojan, bångstyriga Astrid, och Urban, som är grov i mun men mest hungrar efter närhet. Moa kan börja tänka på dem även när hon är ledig. Hon hoppar in extra, stannar kvar längre på kvällen när det krisar, tar egna initiativ med att ta ut de boende på olika utflykter och formulera en likabehandlingsplan. Snart är det hon som får lära upp nya timvikarier. Även kollegerna framträder i ett mer fördelaktigt ljus när Moa märker att de täcker upp för henne när det behövs, som när hon gjort ett misstag som varit till stor fara för en av vårdtagarna. Samtidigt får hon en annan inblick i arbetsvillkoren. Att vissa rings in på extra timmar så att kommunen slipper betala ersättning för kvalificerad övertid. Att flera av de anställda dubbelarbetar, vilket blivit möjligt i och med privatiseringarna. Moa är den av de tre protagonisterna som tydligast kan sägas ingå i ett arbetande kollektiv i Lysgaards mening.

Ändå är det egentligen först i Sara Beischers nästföljande roman *Jag ska egentligen inte prata om det här*, där Moa skrivit en roman om sin tid på äldreboendet, som hon "blir" arbetare i betydelsen att hon själv inser sin klasstillhörighet. Det sker genom att omgivningen – framför allt kulturjournalister och moderatorer på de litteraturevenemang hon som författardebutant bjuds in till – ständigt betonar att hon skrivit en arbetarskildring. "Fram tills nu har jag trott att jag har haft en vanlig barndom. Men jag har haft en arbetarklassbarndom", tänker Moa. "Det kan tyckas märkligt att jag inte har funderat på det här tidigare, men man går inte runt som arbetarklass och tänker att här går jag runt och är arbetarklass."⁴⁶ Sättet att resonera lyfts fram av Skeggs, som betonar just att arbetarklassen sällan talar om klass; de som gärna diskuterar arbetarklass tillhör påfallande ofta själva medelklassen eller är klassresenärer.⁴⁷ Ur ett sådant perspektiv signalerar Moas sätt att tänka kring sin egen klassbakgrund att hon är på väg att lämna den bakom sig. Det är hennes nya tillvaro som kulturarbetare som får henne att reflektera över sin förändrade livsstil. Att hon köpt bostadsrätt, får stipendier, åker första klass på tåget och unnar sig "vita liljor och dyra månadsmagasin".⁴⁸

Men sökandet efter respektabilitet tar inte slut. Ängslan över att passera lämnar henne inte, den byter bara riktning. När hon

bjuds in till ett evenemang ihop med Göran Greider blir hennes osäkerhet kring den egna klassidentiteten, eller åtminstone det sätt att tänka och agera politiskt som hon förknippar med den, återigen tydlig: ”Min största rädsla när jag beger mig mot Sveavägen och ABF-huset är att jag inte ska se ut som en socialist. Jag har ingen aning om vad jag är för något.”⁴⁹ När omgivningen tycks ge henne godkänt och hon blir inbjuden till fler vänstersammanhang verkar det snarast komma som en glad överraskning. Först i romanens slutscen, på ett podium under Almedalsveckan i Visby, med de tidigare kollegerna Leena och Eva i publiken, får Moa fäste i sig själv och i den arbetare hon varit men kanske inte längre är.

Förtrollad av arbete

Arbetarskildringens starka koppling till realistiskt berättande präglar även de tre romaner som står i fokus här. Men som tidigare nämnts finns inslag som bryter mot de gängse konventionerna. Drag av förtrollning, magi ock skräck bidrar till att illustrera karaktärernas motstridiga och stundtals märkliga erfarenheter av arbetet.

Samtidigt som Eskil tror sig vara mycket mer än en vaktmästare inser han att han måste vara på sin vakt. Förvandlingen kan ske snabbt och då kan han bli som de andra. Eskils identitetsprövande på arbetsplatsen minner om konstnsagens förtrollning. I hans ögon blir inredningen vackrare för varje väningsplan, heltäckningsmattorna allt tjockare, espresson mer välsmakande. Vaktmästartillvaron fungerar även den som något av ett förvandringsnummer, likt Stålmännens ombyte i telefonkiosken. Tillvaron på Nordens Affärer framstår närmast som en inverterad Askungesaga, där det är vaktmästarrollen som bär på magin. Klockan fem bryts förtrollningen och väl hemma duschar han den snabbt av sig. Men i Eskils upplevelser finns även ett kusligt drag av jagförlust. Hans uppfattning om sig själv som socialt kompetent i formella sammanhang saknar värde i samvaron på vaktmästeriet, vilket ger honom en känsla av tomhet och icke-autenticitet. Vem är han, var kommer han ifrån och vem vill han vara? I den här miljön tycks hans för-

flutna sakna relevans, åtminstone säger han sig inte ha något att berätta från barn- och ungdomsåren: ”Vem ger mig stryk, vem rånar mig en sen natt? Ingen.”⁵⁰ Hans erfarenheter passar in lika lite som hans kropp och rörelsemönster: ”I Nordens Affärer går jag som en vaktmästare och känner till hur hissdörrarna öppnas, men så fort min kropp förväntas hjälpa mig ur något så undrar den: Står jag rätt nu? Ska den här foten se ut så här?”⁵¹

Eskil känner sig omväxlande tillhörig, uttittad och osynlig. Hans passerkort ger inträde till arbetsplatsen, i den mening räknas han. Men han tror sig inte fastna på övervakningskamerorna i mataffären och stjäla ibland fast han inte behöver. Efter att han utan grund har antytt att han har ont om pengar skänker den godhjärtade kollegan Nikolaos honom regelbundet matkassar, det mesta av innehållet slänger han bara. Han tror sig samla erfarenheter, som kanske kan leda vidare. Men han är inte säker: ”Är det här att göra saker? Gör jag något nu?”⁵²

Även *Monopole*t bär tydliga spår av magi och erbjuder några närmast karnevaliska omkastningar. Det finns något storögt över Alices möte med Butiken, ungefär som när hennes namne ramplar ner i Underlandet i Lewis Carrolls berättelse. Hon noterar fascinerat hur kroppen förändras av arbetet och alltmer börjar likna en fantastisk maskin, ”en samling kroppsdelar som hon skulle kunna använda till nästan vad som helst”.⁵³ För henne blir Butiken alla gåtors lösning, den punkt där allt strålar samman – ”världens navel”. En plats som upphäver tingens ordning och tidens gång genom att erbjuda människor en möjlighet att fly vardagen: ”Vinnet är den trolldryck som gör förvandlingen möjlig.”⁵⁴ Alices totala uppgång i arbetet når sin höjdpunkt i en märklig scen där hon råkar tappa en mycket exklusiv vinflaska i golvet. Inför de häpna arbetskamraterna faller hon på knä, doppar fingret i pölen – och smakar. Handlingen motsvarar ett slags helig kommunion:

Hon hade tagit en del av golvet, en del av butiken, och stoppat den i sin mun; den hade blivit en del av henne nu, och om det någon gång hade funnits någon återvändo från den väg hon hade börjat gå var den helt säkert borta nu.⁵⁵

Bakom det absurda och högtidliga rymmer bilden av Alices hän- givenhet en mörkare sanning: den press som det tillfälliga arbetet sätter på individen att ständigt visa framfötterna och överprestera. Sociologen Oliver Nachtwey har utifrån tyska förhållanden pekat på den ökande polariseringen i dagens arbetsliv, mellan de fastanställda som har trygga villkor och de med tillfälliga kontrakt, som ständigt måste ge järnet och, som han uttrycker det, ”compete anew practically every day”.⁵⁶ Alice går så upp i arbetet att hon inte märker kollegernas kritiska kommentarer kring hennes eget övermod. Hon lyssnar inte heller på vännernas varningar om att hon också måste ha en väg ut. Men hennes hybris har en ände. I samband med ett enormt snöfall i februari inleds Butikens gradvisa förfall. Leveranser och försäljning hamnar i otakt och den tilltagande oordningen i lokalerna smittar av sig på personalen, i form av osämja, slarv, ökat svinn, sjukskrivningar och avhopp. Mitt i all stress blir Alice och bästa vännen Elin plötsligt osams över en bagatell. Om Butiken ska kunna räddas måste Alice hitta tillbaka till sin individuella person och livet utanför arbetet men också försöka upprätta den gemenskap som Lysgaard talar om, som handlar om att sträva åt samma håll, inte bara glänsa själv.

Till skillnad från Eskil trivs Moa i arbetskläderna, ”med fickor som man kan sätta pennor i, så att man känner sig viktig” och en namnskylt som får henne att se ut som ”en riktig sjuksköterska”.⁵⁷ Hennes ”förklädnad” rymmer positiva konnotationer och en typ av auktoritet som hon i övrigt värjer sig mot. Hennes första intryck av de boende följer snarare skräckberättelsens förvrängda proportioner och kontrollförlust. Det övergripande bildningsprojektet handlar om att i någon mening överbrygga splittringen mellan det liv Moa drömmer om och det verkligheten har att erbjuda. Om att ta ansvar och bli delaktig. När hon efter ett år blir erbjuden en fast tjänst innebär det inte att hon tänker sluta söka till scenskolan: ”Den enda skillnaden är att jag har lite mer stabilitet och trygghet runt mig.”⁵⁸ Vid romanens slut etiketterar hon sig själv, utan ironi, som *vuxen*, med egen bostad, ekonomi, fast tjänst och halvårskort på badhuset. I en sista valsituation, mellan en provfilmning och ett sedan länge utlovat konditoribesök med Gullan på boendet, väljer hon till sist det senare.

Eskil gör motsatt prioritering, han går på rockkonsert i stället för att träffa sina tidigare arbetskamrater och låter mobilsamtalet från Tomas vibrera ut. När han lämnat vaktmästarjobbet bakom sig och tycks träda (tillbaka?) in i en tydligare medelklassstillvaro, kanske med sikte mot läraryrket, tror han sig åtminstone ha blivit en erfarenhet rikare. Med viss melankoli spekulerar han över om han kommer att se tillbaka på den här perioden som ”en enkel tid”.⁵⁹

Tre bildningshistorier om gemenskap

En erfarenhet som många i det svenska samhället bär med sig, oavsett hur (arbets)livet sedan gestaltar sig, är just ungdomens första, kortare anställningar inom arbetaryrken i omsorg, handel, tillverkningsindustri och service. I de tre romaner som diskuteras i det här kapitlet skildras unga vuxna etniska svenskars tidiga arbetslivserfarenheter i traditionella arbetaryrken. Karaktärerna delar en inledande distans till eller avvaktan inför det tillfälliga arbetet. Deras inställning följer en nyare prekär logik snarare än en tidigare proletär, utifrån Guy Standings beskrivning, vilket också komplicerar möjligheten att placera dem klassmässigt. Varken Moa eller Eskil tillskriver sig själva en identitet som arbetare. Båda ser utbildning som en utväg och använder sina planer som ett skydd utan att först inse att detta påverkar hur de blir bemötta av andra på arbetsplatsen. Alice som trots universitetsexamen inte lyckats få jobb går in i sin timanställning mer förutsättningslöst och lyckas snart finna både mening och glädje i arbetet. För henne blir problemet snarare att sätta gränser för hur stort utrymme Butiken och hennes egen strävan efter perfektion ska få ta.

Alla tre brottas i någon mening med hur de ska få jobb och privatliv att gå ihop. Medan Moa och Eskil inledningsvis bygger upp helt skilda identiteter för sig själva som arbetstagare och privatpersoner, blir Alice så uppslukad av sitt arbete att livet utanför snarast verkar tappa sin mening. Inget av dessa förhållningssätt visar sig hållbara, vilket tvingar karaktärerna att reflektera över vilka de är och vill vara.

I trion är det egentligen bara Moa som blir en del av det slags arbetarkollektiv som Lysgaard definierar, där de anställda lyckas forma ett eget normsystem och upprätta gemensamma problem-bilder. Hennes sätt att förhålla sig till såväl arbete som klass är också det som förändras mest under berättelsens gång. Hon går från att se på de äldre med äckel och kollegerna med förakt, till att ta egna initiativ för att förbättra miljön på äldreboendet och känna stolthet över sitt arbete. I den efterföljande romanen om tiden efter anställningen på Liljebacken verkar hon till sist också bottna i sin egen arbetarbakgrund. Eskil tycks ta sin tillfälliga anställning med en axelryckning och lämnar vaktmästartillvaron som det verkar utan större saknad. Ändå framstår månaderna på Nordens Affärer som viktiga i ett pågående identitetsbygge som handlar både om klass och maskulinitet. Berättelsen om Alice och hennes sårbarhet och övermod slutar till sist i ett förlösande skratt. Det verkar finnas hopp för både henne, vänskapen med Elin och den vid det här laget tämligen försummade systembolagsbutiken.

Den underliggande normen i de tre berättelserna signalerar kulturell, urban medelklass. Som i flera tidigare berörda romaner finns även en outtalad svensk vithetsnorm. I marginalen skymtar skuggsamhället i form av utländska gästarbetare, missbrukare och tiggande EU-migranter. Det tillfälliga arbetet omges av en komplicerad palett av klass-, genus- och ålderskodade emotioner, i form av skam, äckel och alienation, men också samhörighet, empati och arbetsglädje. De i huvudsak realistiska skildringarna visar sig även rymma inslag av förtrollning, magi och skräck. Eskil förvandlas till vaktmästare men förtrollningen släpper vid arbetsdagens slut, då han åter blir sitt vanliga jag. Moa förfasas över de äldres skräckinlagande skröplighet, men när hon väl övervinner rädslan lyckas hon uppåda både ömhet och empati och känna samhörighet med arbetskamraterna. Alices kropp förändras av arbetet och hon ingår i en kommunion med Butiken, men även hennes förtrollning måste brytas för att en rimlig relation mellan henne, arbetet och kollegerna ska kunna uppstå.

Om studien som helhet främst fokuserar på hur klass *görs* i litteraturen, inte minst av olika romankaraktärer, ger det här kapitlet framför allt exempel på unga protagonister som på olika sätt *prövar*

en arbetaridentitet. De tre romankaraktärerna har olika strategier för att hantera det nya och okända, ibland skrämmande, stressiga eller långtråkiga och monotona. Oavsett deras tidigare bakgrund eller framtida liv bildar berättelserna ett slags utsnitt där identiteten som arbetare är något som de på olika sätt omväxlande går in i och ut ur. På ett ytligt plan klär de på och av sig sin arbetartillhörighet genom de särskilda plagg som bärs på jobbet. Men kläderna bär på ett djupare grundproblem som handlar om att förstå sin egen roll i ett samspel.

Den gemensamma lärdomen ligger i insikten att arbetet är betydligt mer än själva arbetsuppgifterna; det kräver också en emotionell investering och en ambition att upprätta fungerande relationer till omgivningen. Samtidigt är det tydligt att det tillfälliga arbetets otrygghet och hot om överexploatering inte inbjuder till den typen av engagemang och gemenskap. Lysgaards version av det arbetande kollektivet framstår därmed snarast som en utopi, sprungen ur en svunnen tid då arbetslagstiftning och facklig mobilisering i högre grad kunde stå emot ett hänsynslöst utnyttjande av arbetskraften. De tre romanernas komplexa bilder av hur unga protagonister upplever och hanterar dagens fragmenterade arbetsvillkor väcker nya och uppfordrande frågor om rättvis och hållbar försörjning och meningsfull sysselsättning för alla. Dessutom visar de hur skönlitterärt berättande ger historien om arbete i Sverige ständigt fler nyanser som också ställer frågan om klass och klasstillhörighet i nytt ljus.

5. Att sätta medelklassens problem under debatt: Samtidspolitik, etik och klassmedvetenhet i Sara Kadefors *Fågelbovägen 32*

Hon har aldrig förstått varför man ska ha barn om man ska betala någon annan för att passa dem. Och när det gäller städningen ska man kunna ta hand om sin egen skit. På det sättet är hon uppfostrad: man klarar sig själv. Därför har hon aldrig köpt det som kallas *hushållsnära tjänster*.¹

Huvudpersonen Karin i Sara Kadefors roman *Fågelbovägen 32* (2006) personifierar 00-talets engagerade och stressade övre medelklasskvinna – mitt i livet, karriären, familjevardagen. Och mitt i samtidsdebatten. Svart städhjälp, flyktingsmuggling, otrohet, karriärhunger och föräldraengagemang är bara några av de brännande frågor romanen behandlar. Karin vill göra allting rätt, men de enorma krav hon ställer både på sig själv och sin omgivning är svåra, kanske rent av omöjliga, att leva upp till. Det krävs ett sammanbrott för att hon ska inse att hon trots allt inte är mer än mänsklig.

Berättelsen upprättar också ett slags kritisk dialog med samtidsamhället: Hur går de allt starkare idealen kring individuellt självförverkligande ihop med de likaledes kraftfulla normer och förväntningar som formuleras i den offentliga debatten kring engagemang för familj såväl som för globala problem? Det här är frågor som diskuterats flitigt under de senaste decennierna, i skön- och facklitteratur, i filmer, i tidningarnas rådgivningsspalter,

på debattsidor och nätsajter. Över hela problematiken vilar ett starkt etiskt drag med både individualistiska och kollektiva anspråk – talet om en ideal tillvaro handlar både om att ”unna sig” för egen del och om att samtidigt vara en medveten medborgare som handlar närproducerat, klimatkompenserar och hänger med i den senaste världspolitiska utvecklingen. Även före flykting- och klimatkrisen var detta en levande diskussion, ofta med vänsterliberala förtecken.

Det talas allt oftare om en ny klassmedvetenhet i kulturanalysen. Men när frågan behandlas rör det sig i de flesta fall om arbetarklass, i några om överklass. Varför är det så tyst om medelklassen? Är det för att mellanskikten dominerar den offentliga debatten och inte förmår granska sig själva? Eller har vissa normer och livsstilsval blivit så naturaliserade att många inte längre ser dem som klassbetingade? En annan möjlig orsak ligger i att medelklassen helt enkelt är svår att ringa in. Den saknar en stark kollektiv identitet som ”klass för sig” och binds snarare samman i frågor som handlar om värderingar och moral.²

För den forskning som framför allt fokuserar på klasskonflikt med arbetarklassen i fokus förblir medelklassen en enkelt definierad motståndare, om den inte helt sonika ignoreras. Men den hegemoniska urbana medelklasskultur som präglar stora delar av västvärlden och som också gärna tar sig universella anspråk behöver också synliggöras, just som norm, och som ideologi. Litteraturen är en synnerligen lämplig plats för en sådan analys. I studien *Evading Class in Contemporary British Literature* (2009) hävdar Lawrence Driscoll att klass blivit alltmer osynliggjort i brittisk samhällsdebatt och kultur under de senaste decennierna, paradoxalt nog i takt med att ojämlikheten ökat.³ Han ser ett ideologiskt skifte mellan premiärministrarna Thatcher och Blair som inneburit att kategorin klass har suddats ut ur det offentliga samtalet, något som också gett avtryck i litteraturen, där klasserfarenheten i hög grad har omformulerats eller osynliggjorts. Genom att granska ett antal kanoniserade samtidsromaner av erkända författare under perioden 1979–2007, bland dem Ian McEwan, Jeanette Winterson, Hanif Kureishi, Zadie Smith och Will Self, kan Driscoll konstatera att även verk som till synes sysselsätter sig med so-

ciala skillnader bärs av en stark medelklassnorm och präglas av underliggande fördomar.

Även på svenska bokhandelsdiskar och i nätbutikernas utbud är det skönlitterära skildringar av medelklassstillvaron som dominerar. Det är hög tid att läsa även den här litteraturen ur ett samhällspolitiskt och klasskritiskt perspektiv. Hur skildrar den tillståndet i ett samtida Sverige? På vilket sätt diskuterar den specifika problem kopplade till just medelklasslivet? Vilken bild ger den av människor med annan klasstillhörighet? Och hur samspekar och påverkar andra aspekter, som genus och olika typer av rasifiering?

I det här kapitlet utgår jag alltså från Sara Kadefors roman *Fågelbovägen 32* och hur den behandlar några av de etiska och existentiella val och motstridiga krav som huvudpersonen ställs inför. Jag kommer framför allt att uppmärksamma vad det skiftande berättarperspektivet innebär i skildringen av Karin, och jag kommer med hjälp av det tidigare åberopade begreppet *respektabilitet* att beröra samma karaktärs agerande ur ett klassperspektiv. Avslutningsvis diskuterar jag vilken möjlig förändring romanen erbjuder inom det medelklassparadigm där den utspelar sig. På vilket sätt har Karin blivit en annan vid berättelsens slut, och vad säger hennes öde om möjligheterna och kanske svårigheterna med att sätta den samtida medelklassens problem under debatt?

En klassmedveten medelklasslitteratur?

Kadefors som först gjort sig känd framför allt som radioröst hade publicerat ett par barn- och ungdomsberättelser, bland annat den uppmärksammade och Augustprisvinnande *Sandor slash Ida* (2001), innan hon 2006 utkom med sin första vuxenroman, *Fågelbovägen 32*. I de i huvudsak positiva recensionerna försågs romanen med epitet som ”en modern moralitet”, ”en skarpsynt nutidsutgrävning” och ”[s]amhällskritik i bestsellerförpackning”.⁴ Flera kritiker slogs av hur romanen lyckades göra historien om en kvinnas brottnig med samtidsproblemen så rapp och spännande.

Men vad är egentligen medelklasslitteratur? När Johan Svedjedal i en artikel 1998 ställde frågan om det fortfarande finns ”en

borgerlig litteratur” i Sverige, kunde han konstatera att begreppet för att bli produktivt behöver avgränsas genom både social och ideologisk analys.⁵ Även om det publiceras gott om litteratur skriven av författare ur medelklassen som handlar om människor inom samma sociala skikt, menade Svedjedal att endast en liten del rymmer ”element av aktiverat klassmedvetande”, där ”borgerligheten (eller medelklassen) reflekterar över sig själv som sådan”.

Femton år senare, i *Den borgerliga romanen och medelklassens självförakt* (2014), undersökte författaren Therese Bohman bilden av medelklassen i ett antal samtidsromaner. Hon fann att läget hade förändrats sedan Svedjedals granskning: ”Det är som att ett slags metanivå ständigt är närvarande, där romanpersonerna känner sig tvungna att förhålla sig till att de är just medelklass på ett närmast masochistiskt, självmedvetet sätt.”⁶ Bohman är uppenbarligen kritisk till hur medelklassstillhörigheten skildras i de verk hon undersöker; med få undantag framträder den i mörka färger, som ”en skamlig diagnos”.⁷ Men det som intresserar mig här är just det tydliga inslag av klassrelaterad självanalys som präglar en hel del samtidsprosa under 00-talet, och inte minst i *Fågelbovägen* 32.

Jag konstaterade i ett tidigare kapitel att litteratur med arbetar-klasstematik fick ett uppsving kring millennieskiftet, i kölvattnet av 1990-talskrisen. Författare som Majgull Axelsson, Mikael Niemi och Susanna Alakoski prisades för sina skildringar av det svenska välfärdssamhällets mindre smickrande drag. Verk som dessa bidrog inte minst till förnyade diskussioner om sociala orättvisor. Ungefär i samma veva blev klimatförändringarna en allt viktigare fråga som både fick en bredare spridning och större legitimitet inte minst i och med FN-toppmötena i Rio de Janeiro och Kyoto. Alltfler blickar riktades mot världens växande medelklass och dess ohållbara livsstil. Våren 2007 rasade den så kallade väskdebatten på svenska kultursidor, med utgångspunkt i Sissela Lindbloms konsumtions-satiriska roman *De skamlösa*. Nina Björk skrev bland annat en uppmärksammas krönika i *Dagens Nyheter* där medelklassens längtan efter nya kök betecknades som ”skitdrömmar”.⁸ Under de följande åren kom en rad mainstream-romaner i medelklassmiljö som kretsade kring olika maktrelationer i arbets- och familjeliv, som Helena von Zweigbergks *Ur vulkanens mun* (2008), pseudonymen

Hans Koppels *Vi i villa* (2008), Johan Klings *Människor helt utan betydelse* (2009) och Erik Helmersons *Den onödige mannen* (2011), för att bara nämna några.⁹ Sara Kadefors *Fågelbovägen 32* som alltså publicerades 2006 utgör ett tidigt exempel på en litteratur som i ökande grad uppmärksammar hur de nordiska välfärdsstaternas tongivande medelklass bearbetar insikten om sin egen roll som globalt medansvarig, ett fenomen som i ett norskt forskningsprojekt tio år senare fick beteckningen *Scanguilt*.¹⁰

Litteratur skriven av och för medelklassen är självfallet ingen ny företeelse. I sin studie *Medelklassrealism*, publicerad i tre delar på 1940-talet, spårade Victor Svanberg den bakåt åtminstone till Fredrika Bremers 1830-talsverk och konstaterade att ”medelklassen [gjorde] sin litterära insats genom att beskriva vad som mest sysselsatte den: strävan att grunda en självständig existens på måttligt penningförvärv”.¹¹ Svanberg såg också en annan central fokusförskjutning i att det i stället för affärlivet var privatlivet som ”ställdes först i intressets blickpunkt”.¹² Det moderna genombrottets litteratur under 1880-talet utspelade sig också i typiska medelklassmiljöer. Georg Brandes som myntade det moderna genombrottet som epokbegrepp uppmanade samtidens författare att ”sätta problem under debatt”, och de frågor han främst såg framför sig handlade om äktenskapet, kvinnofrågan, religionen och det privata ägandet.¹³ Den borgerliga romanens koordinater har även fortsatt ritats upp mellan familje- och arbetsliv i försöken att formulera sin tids stora individuella livsfrågor. Genom hela den här traditionen löper en övergripande fråga om vägen till ett fullvärdigt liv som frigjorda, lyckliga, framgångsrika men också ansvarstagande människor. Den rymmer en tydligt etisk och moralisk, för att inte säga *didaktisk* aspekt. Det här är litteratur som även i någon mån granskar samtidssamhället, utan några anspråk på objektivitet. Men i den individualistiska utgångspunkten finns samtidigt en starkt kollektiv appell tydligt kopplad till medelklassens historiska strävan efter både erkännande och inflytande.

Under 00-talet uppehöll sig kultur- och samhällsdebatten i hög grad vid vad som kan betraktas som traditionella medelklassdilemmen, där självförverkligande och individualism ställdes mot solidaritet och samhällsansvar. Det talades om det svårlösta ”livs-

pusslet”. Samtliga politiska partier började flörta med den urbana medelklassen, som i Stockholm där Socialdemokraterna ville införa butlertjänster i tunnelbanan.¹⁴ Att dessa spörsmål nådde ut brett syntes inte minst i olika populärkulturella sammanhang, där de gärna presenterades i satirens form. Komediserien *Solsidan* på TV4 (2010–) introducerade två par i yngre medelåldern i brackig Stockholmsförort och deras ständiga prestigekamp.¹⁵ Jan och Maria Berglins seriestrippar i Svenska Dagbladet, samlade bland annat i *Bronto Berglin: Samlade serier av Jan & Maria Berglin 1999–2008* (2011) tog fortlöpande pulsen på sin statussökande samtid.¹⁶ Fredrik Lindströms och Henrik Schyfferts krogshow *Ljust och fräscht* (2011) granskade inredningens oproportionerligt stora plats i den moderna storstadsmänniskans identitetsbygge.¹⁷ På nätet delgav bloggare som ”Söderpappa” (alias Mattias Nilsén) läsarna ironiska tankar kring surdegsbak, kundalini-yoga och lattehak.¹⁸

Om än med andra tonfall riktade sig tidens självhjälpslitteratur och livsstilsmagasin med få undantag till samma målgrupp. Trädgård, heminredning, mat och hälsa ur ett tydligt om än inte öppet manifesterat medelklassperspektiv tog allt större plats i både tv, tidskriftshyllor, förlagsutgivning och på webben. Flera studier från de senaste decennierna har visat att medieutbudet överlag präglas av en tydlig medelklassblick som omväxlande osynliggör, förlöjligar och stereotypiserar framför allt arbetarklassen.¹⁹

Att vilja hjälpa ”den andra”

Karin, huvudpersonen i *Fågelbovägen 32*, är en framgångsrik och engagerad yrkeskvinna, en duktig gynekolog som aspirerar på en kommande överläkartjänst. Dessutom driver hon ideellt tillsammans med några kolleger en hemlig klinik för papperslösa flyktingar i en förortslägenhet och har vid flera tillfällen tjänstgjort som kvinnoläkare i Afrika. Hon lever i ett jämställt förhållande med Jens, som gör akademisk karriär och har erbjudits en gästprofessur i Köpenhamn. De bor i en välmående villaförort, har två barn, trettonåriga Albin och tioåriga Julia, två bilar och sommarstuga. Karin ställer skyhöga krav på sig själv; hon ska visa framfötterna

som kirurg vid operationsbordet, vara empatisk och professionell i kontakten med patienter och medarbetare på avdelningen och på den hemliga kliniken, och hemma vill hon vara en bullbakande, inkännande mamma och en jämställd livskamrat.

Karins bild av sig själv som en i grunden god och ansvarstagande människa stämmer väl överens med vad sociologerna Rune Sakslind, Ove Skarpenes och Roger Hestholm funnit bland sina informanter i en undersökning av den akademiska medelklassen i Norge.²⁰ De urskiljer också en stark moralisk aspekt i den norska ”godhetsregimen”, som i grunden handlar om att försöka förena det hierarkiska och det egalitära, att få sin egen plats i ”eliten” att passa in i en rådande jämlikhetsnorm.²¹ Det finns inga liknande undersökningar i Sverige, men skönlitteraturen är en rik källa till olika gestaltningar av den privilegierade och politiskt medvetna medelklassens dilemma. Karins prestationskrav framkallar ständiga skuld känslor, stressen gör henne otålig och föga lyhörd för omgivningens behov. Hennes kontakt med barnen är bristfällig och relationen med Jens präglas av jakt på millimeterrättvisa. Hon hetsar kollegerna på förortskliniken, genom att ständigt driva på för att öka öppettiderna.

Under ett av sina kvällspass där möter Karin en ung, moldavisk kvinna, Katerina, som dragit på sig lunginflammation. Hon berättar att hon bor i en kall källare hos en svensk familj som låser in henne och låter henne arbeta för svältlön. Det står redan från början klart att Katerina inte betar sig enligt den mall för ett underdånigt beteende som Karin uppenbarligen förväntar sig: ”Katerina går förbi Karin in i mottagningsrummet som om det var hon som förde befäl.”²² Utan att tänka efter bjuder Karin in den unga kvinnan att tillfriskna och vila upp sig i förortsvillans gästrum. När Katerina väl känner sig bättre börjar hon städa, laga mat och ta hand om barnen när Karin och Jens jobbar, för att kunna skicka hem pengar till sin fattiga familj. Dessutom står hon i skuld till samvetslösa flyktingsmugglare.

Trots att hon i hela sitt väsen uppenbarligen avskyr den typen av hantering har Karin plötsligt blivit precis som de välbärgade grannar hon föraktar – en ”medelklasskärning” med svart städhjälp. Men även om Karins moraliska kompass är närmast över-

tydlig lyckas hon inte navigera. Hon disidentifierar sig med sin medelklassstillhörighet samtidigt som hon uppfyller de klichéer hon själv använder för att definiera den. Det är talande att Karins stegvisa sammanbrott yttrar sig i excesser, i just det medelklassmoralen alltid skyr – hon blir otrevlig mot patienter och kolleger, inleder en otrohetsaffär med en yngre man, låter barnen fylla kundvagnen med onyttigheter, snokar bland Katerinas saker och inbillar sig att hon är ute efter maken. Hon ljuger till och med om pengar som försvunnit, i syfte att misstänkliggöra Katerina. Karins sätt att tappa greppet och bryta mot en rad normer är väl integrerat i medelklassens specifika skam- och respektabilitetslogik.

Relationen till Katerina blir alltmer spänd och komplicerad. Karin är nyfiken på Katerinas förflutna och känner starkt för de två barn, Anna och Maxim, som hon tvingats lämna kvar i Moldavien. Hon vill verkligen *hjälpa*. Å andra sidan blir hon svartsjuk på ”den andras” fantastiska matlagning, ungdomliga skönhet och hennes fina kontakt med Jens, barnen och Karins goda väninna Isabel. Katerina vill å sin sida inte alls ha Karins ”hjälp”, hon vägrar inta offerrollen och håller hårt på sin integritet. Katerina rubbar Karins cirklar och tvingar henne efter hand att omvärdera sin inställning både till karriär, föräldraskap och den egna självbilden som godhjärtad, solidarisk och socialt medveten. Det moraliskt laddade känslokluster av sympati, generositet och medlidande som präglar Karins inställning till Katerina genomsyras av den högre klassens patriarkala välvilja och kan uppenbarligen aldrig leda till reell jämlikhet.

Skiftande berättarperspektiv

Ett tongivande drag i *Fågelbovägen 32* är de tvära känslomässiga kasten hos Karin. Hennes känsloliv pendlar mellan skuld och vad som närmast är att betrakta som hybris, mellan stark empati och rå cynism. Å ena sidan uttrycker hon ett vagt och stundtals närmast pliktskyldigt dåligt samvete – för att hon lämnat storstan för välbeställd villaförort, för att hon älskar att köra bil (trots att hon demonstrerat för en bilfri innerstad), för att hon inte är riktigt närvarande som förälder. Å andra sidan ger hon uttryck för en mycket

hög självuppfattning. Karin vill klara av allting själv och räcka till på alla områden och hon får en kick när hon lyckas uppfylla sina egna och andras högt ställda förväntningar. Men hon är knappast intresserad av att verka i det tysta, tvärtom är hon mån om att hennes godhet och engagemang verkligen ska *synas*. Hon suger i sig den äldre läkarkollegan Kajs beröm för hennes engagemang i den hemliga mottagningen och speglar sig i patienternas tacksamma blickar: ”En kort sekund ser hon vad Suzan ser: en ängel.”²³ Men det är också uppenbart att hon inser det problematiska med sådana känslor: ”Det är fel, hon vet att det är fel, men känslan av tillfredsställelse är ingenting annat än oemotståndlig.” Karin förefaller överhuvudtaget högst medveten om sina svagheter, som när hon i följande passage reflekterar kring varför hon trivs så bra på flyktingkliniken att hon knappt märker mögellukten och den flagnande målarfärgen:

Det hon utträttar här känns förstås nödvändigt rent moraliskt, men det är också något med det hemliga och förbjudna som attraherar henne och den påtagliga känslan av på liv och död. Kanske har förortskliniken blivit ett substitut för Afrika. Förr räckte det att åka ner och arbeta några månader för att få behovet tillfredsställt, *behovet* som man inte talar högt om, särskilt inte inför engagerade kollegor. Att tragiska människoöden blir till något så ytligt som spänning i hennes svenska vardag låter inte bra.²⁴

Redan här, i romanens inledning, är det skiftande berättarperspektivet tydligt: hur Karins funderingar flätas in i det överordnade tredjepersonsberättandet. Läsaren kan närmast höra henne ”tänka högt” i ett slags *fri indirekt diskurs* (”känns förstås nödvändigt rent moraliskt”, ”Kanske har förortskliniken blivit ett substitut”). Karin reflekterar kring sina egna tankar och känslor och värderar dem (”låter inte bra”). Men läsaren får förutom Karins egna funderingar även ta del av berättarinstansens inskjutna, ofta kritiska kommentarer:

Hon hämtar Julia på fritis för att hon har lovat. I kapprummet hejar hon glatt på de andra föräldrarna, som om det verkligen var viktigt för henne att de såg att hon var där. Hon är också mer än nödvändigt trevlig mot fritispersonalen, allt för att kompensera tidigare frånvaro. En ur personalen frågar vems mamma hon är, vilket man visserligen skulle kunna ta som ett nederlag, men det kan lika gärna vara hans fel. Det är inte utan att han ser lite korkad ut.²⁵

Vem talar och tänker här? Berättarperspektivet, det som inom narratologin brukar kallas för fokaliseringen, växlar mellan intern och extern, vilket gör att Karins bevekelsegrunder hela tiden ifrågasätts, av henne själv såväl som av berättarinstansen.²⁶ I passager som denna blir det tydligt hur även den senare noterar och värderar Karins prestationskrav. Hon hämtar på fritis ”för att hon lovat” och hejar glatt ”som om det verkligen var viktigt för henne att de såg att hon var där”. Den första kommentaren är förhållandevis saklig och kan mycket väl härröra från Karins egna tankar, även om den inte direkt visar fram henne som en engagerad förälder, utan snarare pekar på hennes rättvisepatos – att hon är en person som håller sina löften. Den andra kommentaren måste däremot betraktas som ett kritiskt inskott från berättarinstansen, och det som förmedlas här är ett intryck av att Karin till varje pris vill hålla skenet uppe. På samma sätt kan ”mer än nödvändigt trevlig” och ”allt för att kompensera tidigare frånvaro” kopplas till en ironisk berättarhållning, innan diskursen återigen glider över till Karins tankar kring personalen som inte känner igen henne: ”Det är inte utan att han ser lite korkad ut.”

Det läsaren får följa i romanen är olika scener i Karins vardag, på jobbet och hemma, där hennes agerande ständigt utvärderas på det här sättet. Inledningsvis tycks hon ha en stark och stadig etisk kompass. Den annalkande krisen yttrar sig genom att hennes omdöme sviktar. Den inledningsvis aktiva berättarinstansen träder efter hand också tillbaka alltmer och ersätts av Karins tankar om sig själv. Hennes väg från framgångsrik och självsäker till osäker, rädd och utarbetad går att följa genom dessa tankar och kommentarer.

tarer, där allt större utrymme upptas av Karins spekulationer kring vad andra tycker och tänker om henne:

Kanske pratar Katerina med sina vänner om henne. Kanske jämför de sinsemellan sina arbetsgivare. Frågan är om Katerina säger ”bitch” om henne, eller till och med ”fitta”. Förmodligen säger hon att det är tragiskt att behöva jobba så mycket när man har barn.²⁷

Just den här tanketråden blottar Karins främsta dilemma: hur ska hon klara av att prestera maximalt på jobbet och samtidigt vara en bra mamma? Det är också inom de traditionellt kvinnliga omsorgsområdena som Karin framför allt synas – och misslyckas. Romanen skildrar i scen efter scen hur hon fallerar i relation till personer som är beroende av hennes välvilja. Hon är spydig mot sina barn och glömmar att baka bullar till klassbasaren, hon är högdragen gentemot underordnade på jobbet, lyssnar dåligt på patienterna och driver ett alltmer nyckfullt maktspel mot Katerina. Hon börjar dricka för mycket, är otrogen och misstänker utan grund att Katerina och Jens inlett ett förhållande. Trots uppenbara ansträngningar misslyckas hon dessutom gång på gång med sin matlagning. Laxen blir torr, osten i fonduegrytan stelnar, bechamelsåsen klumpar sig och potatisgratängen blir för salt – alltsammans tydliga bilder för den press Karin känner att visa sig duglig även på hemmaplan. I en effektfull passage kolliderar hennes livsvärldar, när hon under ett av sina kvällspass på flyktingkliniken inte förmår ta in den hjälpsökande patientens hjärtskärande berättelse, eftersom hennes tankar upptas av planerna inför morgondagens tjejmiddag. De båda kontrahenternas diskurser blandas, flyktingens berättelse och Karins vandrande tankar kring väninnejudningen:

På kvällen såg han ett teveprogram där de visade ett foto på honom och det visade sig att han var efterlyst. Det var då han insåg att han måste gömma sig. Hon borde göra creme brûlée. Men hon har hört att det är svårt och man måste ha särskilda efterrättsskålar som förmodligen saknas bland hennes porcelin. Flera av hans vänner fick

tio års fängelse. När han berättar drar han en djup suck. Det gör hon också, inombords, när hon tänker på det urmodiga, gamla porslinet. Det skulle inte förvåna henne om Elinor och Gunilla skulle tänka saker om henne, att Karin inte har köpt nytt porslin sedan de var hembjudna till henne sist, för flera år sedan.²⁸

Även den här scenen avslutas med att Karin kommer till klarhet och synar sig själv utifrån: ”Hur kan hon sitta och tänka på en middag när desperata människor är i behov av hjälp och stöd? Hon slår sig själv på kinderna. Hårt. Hårdare. Hårdast.”²⁹ I passager som denna framstår *Fågelbovägen* 32 som ett tydligt exempel på *hypocrisy literature*, där ett jag och dess moraliska samvete betraktar sitt eget omoraliska beteende utifrån, i det här fallet med ovilja.³⁰ Karin kommer plötsligt till insikt om sitt oetiska beteende och formulerar det också, om än via berättarinstansen. Hon slår till och med sig själv, som för att verkligen vakna.

Jakten på respektabilitet

Medelklasslivsstilen i berättelser som denna handlar, vill jag hävda, i hög grad om en jakt på *respektabilitet*. När Beverley Skeggs åter aktualiserade begreppet 1997 var det i ett försök att återinföra klass i feministisk teori och kulturteori, som ett kodord framför allt för arbetarklassens försök att ”passera”. Försök dömda att misslyckas eftersom de just genom sin ihärdighet snarast avslöjar låg status.³¹ Skeggs anknyter som tidigare nämnts till historikern Lynette Finch, som visat hur medelklassen bidrog till att skapa kategorin ”arbetarklass” i sina försök att upprätta framför allt en moralisk distans till definierbara ”andra”.³² Genom att definiera och klassificera arbetarklass utifrån sina egna behov, formulerade också medelklassen sig själv.

Det jag ser ett behov av utifrån mitt intresse för samtidens svenska skildringar av medelklassstillvaron är en tydligare granskning även av dagens ideal – hur konstrueras de och utifrån vilka normer? Begreppet respektabilitet kan synliggöra romangestalter-

nas strävan efter att accepteras som tillhöriga, även om det sker utifrån starkt individualiserade parametrar. Det viktigaste i det här sammanhanget är inte att göra rätt för sig, vara "hel och ren" och hålla snyggt hemma, de klassiska arbetaridealerna, utan snarare att vara politiskt och socialt *medveten*, att kunna stå för sina livsval och att ta ansvar för sin egen lycka och framgång. Det rör sig om en statusjakt som inte har samma omedelbara ekonomiska genomslag, även om konsumtionsval är fortsatt viktiga (inte minst ur etisk synvinkel). Snarare handlar det om ett förmerande av ett i bourdieusk mening kulturellt och symboliskt kapital.³³ Detta kapital omsätts i ett klassinternt sökande efter tillhörighet och status, men också i en strävan att skilja ut sig från vad protagonisterna betraktar som avarter och överdrifter i över- och arbetarklassens respektive levnadssätt.

Ur det perspektivet är det ingen slump att så kallade borgerliga berättelser så ofta varit just sedeskildringar. Den medelklass som formerades i Sverige i mitten på 1800-talet, starkt influerad av motsvarande strömningar i Storbritannien, tog på sig ett slags dubbel grindväktarroll, mot både aristokratins måttlöshet och proletariats, "massans", påstådda normlöshet. Som bland andra filosofen Slavoj Žižek har framhållit är det inte minst genom att stämpla övriga sociala skikt som asociala "extremer" som medelklassen definierar sig själv som en "icke-klass" och sin egen ståndpunkt som i linje med samhällets neutrala gemensamma grund.³⁴ I väsentliga drag har medelklassens upprätthållande av en sådan mellanposition bibehållits ända fram till i dag, men i takt med att klassens position och utbredning stärkts, har den här uppgiften förskjutits till ett mer övergripande moraliskt renhållningsarbete, där den riktats mot olika sedliga övertramp som otrohet, egoism, överdriven konsumtion, missbruk och så vidare, även inom den egna gruppen.³⁵

Ett mätande av ideal och antipatier

Karin i *Fågelbovägen 32* är inte i första hand utsatt för den här typen av granskning, även om hon inbillar sig det. Hon ägnar sig själv

åt den. Hennes blick på andra, inte minst kvinnor, är sträng och dömande. Lika sträng är hon mot sig själv. När hon ser grannparet mittemot vinka ivrigt till henne utanför fönstret, är det tydligt att hon inte riktigt tillåter sig själv eller någon annan att känna lycka, för i den känslan – särskilt om den har materiella implikationer – ligger något närmast skandalöst:

Hon måste vända sig bort. Hon känner sig illamående. Det är inte för att de hämningslöst strör pengar omkring sig eller för att de förstör estetiken i området med sin fula carport, inte heller för deras ohämmade skryt om allt från sitt perfekta barn till nya erövringar på jobbet. Det är för deras oförställda, genuina glädje över att ha fått det så bra. För deras skamlösa lycka.³⁶

Det ”hämningslösa” och ”ohämmade” blir till kodord som både avslöjar Karins avsky mot ett överdrivet uppvisande av materiellt överflöd och hennes egen stränga medelklassmoral. Hennes strävan efter respektabilitet yttrar sig i ett ständigt etiskt kalibrerande i relation till andra, där de extrema polerna utgörs av å ena sidan de välbeställda grannarna mittemot och föräldrarna till barnens kompisar, och å den andra av Katerina och hennes familj samt de övriga patienterna på den hemliga mottagningen. Det är i förhållande till dessa och till kolleger på jobbet, väninnorna och gamla studiekamrater på läkarlinjen som Karin mäter upp och reflekterar kring sina egna ideal och antipatier. Hennes oro inför sonens val av sport är exempelvis tydligt klasskodad. Albins spirande intresse för golf kan hon inte applådera eftersom det signalerar för mycket brackighet: ”Hon har visserligen bara väntat på att han ska börja påverkas av de andra ungarna i området, men någonstans trodde hon att faran var över.”³⁷ När Albin vill börja träna hockey tycker hon å andra sidan att det ”verkar [...] vara en sport för dom allt annat än smarta killarna. Hon vill inte ha en son som umgås med idioter.”³⁸ Sonen i sin tur genomskådar henne: ”Du vill inte ha ett barn som spelar hockey. Det passar inte in i din värld.”³⁹

Det händer, allt oftare mot slutet av romanen, att Karin själv överskrider respektabilitetens gränser, som när hon vid en vistelse

i sommarstugan tar med barnen till stormarknaden och i ett desperat försök att upprätta kontakt låter dem handla vad de vill, ett tilltag som genast får sin kommentar – ”Ni får handla allting i dag. Kan vi inte bara bestämma det?” utbrister hon som en tokrolig mamma i en film.⁴⁰ Här blir den parallella blicken utifrån tydlig, glättigheten exponeras som konstruerad. Vid kassan reagerar även omgivningen: ”De präktiga föräldrarnas barn stirrar avundsjukt ner i deras vagnar fyllda med onödigheter och Karin får en blick från kvinnan som är minst sagt fördömande.”⁴¹ Eller är det återigen snarare Karins allt ostadigare omdöme som dikterar vad hon tror sig se? Kulmen på hennes emotionella och existentiella drama uppnås på en vådlig tur med familjebåten, när Katerina faller överbord och Karin under ”en mikrodels sekund” funderar på att inte hjälpa henne upp igen.

Det är således en synnerligen sträng världsbild som tonar fram. Karin omger sig med en stark moral, som hon ofta inte ens själv förmår upprätthålla, men det står också klart att hennes tillvaro präglas av motstridiga krav. I botten på hennes problematik ligger det klassiska kvinnliga dubbelarbetet. Plus en stor nypa idealism. Men även om *Fågelbovägen 32* i många stycken ter sig väldigt ”svensk”, tätt knuten till de välfärdssamhällets underliggande rättvisenormer som under 00-talet fortfarande var starkt styrande, går de olika problemområden den behandlar att koppla även till samtida samhällsfrågor med global vidd, som trafficking, arbetsmiljöfrågor, konsumtion och klimat.

Sitt etiska grundproblem – de praktiska gränserna för en privilegierad människas godhet – delar *Fågelbovägen 32* med en rad andra verk i mainstream-litteraturen från samma tid, liksom den känslomässiga utvecklingskurvan: från *feel bad* till *feel good*.⁴² Romanen kan också synas härbärgera ett tämligen enkelt recept på lycka och självtillfredsställelse. För när Karin väl sänker garden och lättar på prestigen tycks nämligen resten lösa sig mer eller mindre av sig självt. Till och med matlagningen. Samma Katerina vars närvaro bidragit till att utlösa krisen blir också en viktig del i dess lösning. Den unga kvinna som Karin ville ”hjälpa” för att få känna sig som en god och hel människa, blir också den som till sist tvingar Karin att få perspektiv på tillvaron. Det hela slutar med att de

båda befinner sig på flygplatsen, på väg till ett besök i Katerinas forna hem i Moldavien.

Trots de sedelärande anspråken är det här en roman som i någon mån förmår rucka på invanda föreställningar om godhet, lycka, vänskap, normalitet och makt. Genom Karins exempel granskas den moderna, upplysta medelklassmänniskans etiska projekt, som visar sig rymma en komplex härva av falska, egoistiska ideal och en djupt känd längtan efter samhörighet. Som jag har försökt visa ligger en viktig förklaring till romanens förmåga att belysa den här problematiken ur flera olika synvinklar i det skiftande berättarperspektivet, där framför allt växlingen mellan intern och extern fokalisering gör att läsaren inte bara får följa Karins tankar om andra och sig själv, utan också ta del av berättarinstansens inskjutna kommentarer. Genom dessa återkommande värderande inskott distribueras romanens moraliska samvete och Karins perspektiv kompletteras fortlöpande med en modererande utifrånblick.

Med hjälp av begreppet respektabilitet har jag också velat peka på hur romanen synliggör några av de centrala mekanismerna i den moderna svenska medelklassens normativa identitetsskapande. Här finns inslag som inbjuder till igenkänning men också en kritisk potential. Å andra sidan, och det förtjänar att understrykas, handlar det om en kritik som har sina uppenbara klassmässiga begränsningar. Eftersom romanens huvudsyfte är att skildra en vit, medelålders medelklasskvinna i det samtida svenska 00-talet som tvingas omvärdera sin syn på sig själv, fungerar övriga figurer, inte minst Katerina, snarare som katalysatorer än som fullständiga, komplexa karaktärer.

Medelklassparadigmets begränsningar

Fågelbovägen 32 är tydligt förankrad i sin samtids dagspolitiska läge, med ett temperament som andas politiskt medveten och privilegierad storstadsvänster. Den är skriven i en tid som både omhuldar medelklassen och ställer nya etiska krav på den. För samtidigt som en rad reformer, som ROT (reparation, ombyggnad, tillbyggnad), senare även RUT (rengöring, underhåll och tvätt) och Allians-

regeringens olika jobbskatteavdrag riktade sig framför allt just till medelklassen, växte det dåliga samvetet hos många över hur höjningen av den egna levnadsstandarden skedde till priset av både social ojämlikhet och växande klimatkris. EU:s öppna gränser ställde den orättvisa distributionen av tillgångar i ett nytt ljus och banade väg för flyktingsmuggling och ”social turism”. Tusentals av Europas fattigaste blev papperslösa svartjobbare i svenska hem och restauranger. Snart satt de på gatan utanför butikerna med muggar i händerna.

Fiktionens Karin och Katerina står mitt i denna verklighet och den fråga jag vill avsluta kapitlet med handlar om vilken typ av förändring som ryms i romanens harmoniserande slut. Förmår berättelsen överskrida sitt grundläggande medelklassparadigm?

Den ojämlika beroenderelation som Karin utan framgång försöker trolla bort genom sin godhet utmynnar visserligen i ett slags systemskap och ömsesidig respekt, där Karin till sist tvingas bli den lärande parten. Det är Katerina som får rasera hennes falska illusioner om vad godhet egentligen innebär. Men själva grundproblemet, Katerinas prekära situation, kvarstår. Huruvida en genuint jämlik relation vore möjlig mellan de båda kvinnorna ger romanen inget löfte om. Slutet signalerar att Karin verkligen ska försöka anstränga sig för att sluta vara så självtilräcklig och samtidigt så ängslig över hur hon framstår. Men sin medelklassidentitet kan hon inte komma undan, den tar hon med sig även när hon reser med Katerina till Moldavien, och hon tycks heller inte hysa några illusioner om att något annat är möjligt.

Den tidigare nämnda Lawrence Driscoll menar att de kanoniserade brittiska prosaverk som han granskar fungerar som den borgerliga romantraditionen alltid gjort – de drar obönhörligen läsaren till en medelklassig subjektsposition.⁴³ Det är protagonisternas med- och motgångar, utveckling och mognad som läsaren förväntas engagera sig i. Även om Katerina i *Fågelbovägen* 32 väcker all möjlig sympati är det trots allt Karin som läsaren i första hand ska känna med och för, även när hon agerar djupt oetiskt. Ja, i någon mening fungerar hennes övertramp kanske snarare som tecken på att hon trots allt är mänsklig, med fel och brister. Dessutom får ju Karin på sätt och vis sitt ”straff”: hon sparkas från frivilligklini-

ken, får utstå barnens och makens besvikelse och känna Katerinas växande förakt.

Men medan Karins hela register därmed spelas upp, även hennes allra sämsta sidor, förblir Katerina i någon mening stum och endimensionell. Hon utgör, trots (eller tack vare) sin utsatta position det potentiella hot utifrån som den västerländska borgerliga bildningsberättelsen alltid i någon mening har att bekämpa. Samtidigt är det på ett sätt Katerina som tillhandahåller lösningen på Karins egna avsteg från en rimlig livshållning. Romanens projekt bygger således i huvudsak på Karins förändring och utveckling som människa, och även i någon mening som klassvarelse. Berättelsen utspelar sig därmed inom ett klassiskt borgerligt utvecklingsnarrativ.

Katerinas roll ligger främst i att fungera som en projektionsyta för Karins livslögn och hyckleri och i vidare mening som en symbol för medelklassens dåliga samvete. Men hennes vägran att anpassa sig till bilden av det hjälplösa traffickingoffret blottar samtidigt problemen i den vänsterliberala godhetens logik. Sin aura av välvillighet till trots kan den inte skyla över att den grundläggande asymmetrin i fråga om resurser och inflytande består. Katerina slår visserligen håll på Karins självuppfattning som den änglalika goda, den schyssta och solidariska, genom att betona att hon först och främst hjälper för att själv må bra. Samtidigt ingår så att säga även den insikten i Karins pågående högst individuella bildningsresa. I någon mening blir Katerina en väg för Karin att helt enkelt stå ut med sin egen medelklassighet och förstå sina egna begränsningar som världsförbättrare. Genom sin ovilja att inta offerrollen både provocerar och vägleder Katerina visserligen Karin, men om de någonsin kommer att lära känna varandra på djupet sker det i så fall utanför romanens pärmar. Relationen mellan dem blir aldrig jämlik, varken i den tänkta verklighet romanen tecknar eller i själva narrativet.

Något klassmedvetande i marxistisk mening besitter knappast Karin, däremot uppvisar hon en växande *klassmedvetenhet* som i första hand innebär en större självkännedom som paradoxalt nog kan utmynna i mindre hjälparbete. Först när Karin erkänner sin egen sårbarhet är hon rustad att möta Katerina, och läsaren kan

vara förvissad om att resan till Moldavien i den meningen kommer att vara lärorik och utvecklande för henne.

Fågelbovägen 32 är med andra ord ett verk som ur ett individualiserat perspektiv sätter medelklassens problem under debatt, en fråga jag för övrigt återkommer till i kapitel 7. Det huvudsakliga problem som romanen tar itu med handlar dock inte främst om världens orättvisor, även om huvudpersonen Karin gärna uppehåller sig där och Katerinas öde onekligen fungerar som ett talande exempel, utan om medelklassens bristande självkänedom. Det blir tydligt att blindheten för de egna privilegierna gör det svårt för Karin att blicka utanför sig själv, och därmed ännu svårare för henne att se och förstå andra. Det romanen framför allt öppnar för är en omformulering och inskärpning av Karins egen mognadsprocess – från självförbättring till ökad självacceptans och därigenom eventuellt också en mer inkluderande syn på omvärlden. Men i förlängningen pekar den också ut medelklassen just som medansvarig, inte bara för sina egna problem utan för hela samhällets och ytterst även planetens. Karins planerade resa till Moldavien med Katerina innebär en utsträckt hand till en annan typ av engagemang, bortom Karins egna ursprungliga premisser. Om hon verkligen är redo för en sådan omdefinition av sitt vara i världen förblir dock en annan historia.

Vad säger *Fågelbovägen 32* om görandet av klass i det svenska 00-talet? Karins möte med Katerina illustrerar de nya krav på engagemang som började riktas mot samhällets privilegierade och svårigheterna att få förväntningarna på individuell lycka, karriär och solidaritet med andra att gå ihop. Det klasstypiska i Karins frustrerade kamp visar sig i hur hon, på egen hand, försöker lösa dessa svårförenliga krav, något som visar sig dömt att misslyckas. Karins ”projekt” Katerina skakar genom sitt motstånd mot förutbestämda hierarkier om hela hennes tillvaro och identitetsbygge. I stället för att bekräfta Karins godhet, synliggör Katerina snarare hennes i grunden egoistiska syften och starka tillhörighet i den privilegierade medelklass hon så ivrigt försöker distansera sig från.

6. Prekärt universitetsliv i postvälfärden: Tid, plats och identitet i Isabelle Ståhls *Just nu är jag här*

The less hold one has on the present, the less
of the "future" can be embraced in the design.¹

Zygmunt Bauman

”Universiteten tillhör förra årtusendet, det kommer aldrig att löna sig med långa utbildningar, allt är nog förgäves.”² Bakom detta undergångsbetonade yttrande står jagberättaren Elise i Isabelle Ståhls roman *Just nu är jag här* från 2017. Denna dystopiska debut fick en hel del uppmärksamhet, och etiketterades som en röst för millenniegenerationen – den första född och uppvuxen med tillgång till Internet, som i hög grad odlar sina relationer på sociala medier.³ Elises liv finns i hennes mobil: vänner, arbete, nyheter, dejtande. Generation Y, som den också brukar kallas, är speciell även ur ett ekonomisk-historiskt perspektiv, eftersom den har förutsagts bli den första i modern tid som kommer att tjäna mindre än sina föräldrar.⁴ I Norden kan denna grupp därmed sägas markera det definitiva slutet för välfärdsstaten.

Ståhls roman var inte den enda under 2017 som utspelade sig i svensk universitetsmiljö och med klassaspekten starkt närvarande. Åtminstone ytterligare två uppmärksammade verk hade en liknande inramning: Martin Engbergs *En enastående karriär* och Elise Karlssons *Klass*. Engbergs roman är både något av en skröna, som satiriserar den säregna blandning av dammiga traditioner och *new*

public management-bemängda retorik som präglar dagens universitet, och en utmanande skildring av klass, status, osäkra anställningar och osynliga makthierarkier.⁵ Karlssons roman beskriver den komplicerade kulturella och existentiella resan från förorten till universitetet och rymmer en grundläggande problematik kring exploateringen av andra människors upplevelser och erfarenheter.⁶

Vid första anblick kan Ståhls verk framstå som det minst uppenbart ”politiska” av de tre. Berättaren och huvudprotagonisten, Elise, är vid romanens början en 28-årig singeltjej, som bor i en andrahandslägenhet i en Stockholmsförort. Hon deltar i en halvfartskurs i konstvetenskap på universitetet, arbetar tillfälligt och oregelbundet genom sms-erbjudanden från ett bemanningsföretag, dejtjar på Tinder och nyttjar regelbundet lugnande tabletter och partydroger. Romanen skildrar Elises urbana tillvaro under drygt ett år, då hon brottas med fattigdom, depression, ensamhet och håglöshet. Under den här tiden går hon in i och ut ur en relation och avslutar sina universitetsstudier, kanske med en ljusare framtid i sikte.

Som Elises drastiska uttalande ovan visar betraktar hon inte universitetsstudier som någonting särskilt. Tvärtom, den högre utbildningens forna status som en arena för möjliga klassresor förefaller långt borta; för Elise återspeglar universitetet snarare pågående samhällskonflikter och könsojämlikhet. Liksom de flesta aspekter av hennes liv framstår studierna som något tillfälligt, närmast slumpmässigt.

Även om Elise uppenbarligen är begåvad och klarsynt, framställs hon också som okultiverad och utan sammanhang; hon kan inte namnen på olika sorters träd, vet inte hur man använder en kompass, och hon förefaller varken strategisk eller kapabel att planera framåt. Hon verkar inte heller särskilt engagerad i sina studier och framstår inte som en person som skulle kämpa för ”en bättre värld”, även om hon av allt att döma är insatt i såväl ekonomiska frågor som samtidspolitik och klimatkris. I stället ter hon sig som något av en åskådare, ovillig att ta ställning, agera eller anta en specifik identitet eller ”vittnes”-position. Ändå vill jag hävda att den här berättelsen i grunden handlar om klass och prekära livsvillkor, även om de inte skildras på sätt som forskare intresserade

av området tenderar att uppmärksamma, helt enkelt för att historien varken är sedelärande eller uttalat emancipatorisk.

Som jag var inne på i kapitel 4 håller synen på grundläggande storheter som arbete och identitet på att omstöpas i dagens snabbt föränderliga samhälle. Därigenom omformas också det litterära landskapet och frågan uppstår om nya fiktiva gestaltningar av klasskillnad och prekära, sårbara liv står att känna igen. Med den här frågan i bakgrunden undersöker kapitlet hur romanens huvudperson Elise uppfattar de olika platser där hon brukar vistas, med särskilt fokus på universitetet. Jag är också intresserad av hur hon erfar tid och identitet: På vilka sätt och i vilka tonlägen skildras dessa fenomen, och vilka slags känslor är kopplade till dem?

Tid och plats i dagens "flytande modernitet"

Just nu är jag här skildrar inledningsvis en tillvaro präglad av ensamhet och tecknar Elises position som ung, men ändå inte så ung kvinna. Hon närmar sig trettio, men är långt ifrån etablerad. Inget fast jobb, ingen examen, ingen fast bostad, ingen stadig partner. Elise personifierar kort sagt den förlängda uppväxt- och ungdomstid som präglar dagens västerländska samhällen.⁷ Men hon lever sitt liv, i en tillvaro som verkar på samma gång rörlig och stillastående. Elise framstår åtminstone till att börja med som något av en samtida kvinnlig *flanör*, som förflyttar sig över Stockholm, skannar av det, samtidigt som hon är fast i en prekär situation styrd av mobiltelefonens GPS. Hon är konstant tillgänglig för jobbagenturens textmeddelanden om några timmars extrajobb i olika butiker runt om i staden och därmed integrerad i den nya gigeekonomin. Och hon är ständigt åtkomlig för nya matchningar på Tinder, vilka leder till diverse oromantiska möten som inte lämnar några bestående intryck. Hon är alltid möjlig att spåra, men ingen verkar kunna nå henne.

Med andra ord är även Elise stadigt placerad i de sårbara, tillfälliga och ständigt förändringsbenägna livsförhållanden som enligt Zygmunt Bauman kännetecknar dagens globala flytande modernitet, *liquid modernity*.⁸ Bauman menar att detta tillstånd har påver-

kat synen på grundläggande fenomen som tid, rum, individualitet, arbete och identitet. Tid och plats är synliga redan i romanens titel, och deras obestämlighet verkar fungera helt i linje med den typ av samtida instabilitet som Bauman tar upp. När är *just nu*? Och var, mer exakt, är *här*? Dessa oprecisa angivelser framstår som momentana, utan både historia och framåtrörelse.

I ljuset av Elises vardagsliv – hennes ständiga tillgänglighet online och snabba anpassningar till aviseringar och meddelanden på sin smarta telefon – korresponderar titeln med en rådande mjukvarutid, *software time*, baserad på snabbheten i elektroniska signaler. Enligt Bauman har den omedelbarhet som den här tidsuppfattningen innebär i sin tur minskat betydelsen av plats.⁹ Den förändrade styrkebalansen förstärks genom romanens relativisering av tid. Medan *just nu* fångar en stadig position som ständigt disponibel och redo för förändrade omständigheter, oavsett var, kan *här* å andra sidan verkligen betyda var som helst, eller ingen särskild stans, men alltid online. I sin tillfälliga, ostadiga och föränderliga status flätas tid och plats samman och delar samma obestämlbara omedelbarhet.

Till att börja med befinner sig Elise ständigt ”frontstage”, för att använda sociologen Erving Goffmans klassiska performativa metafor – hon besöker shoppinggallerior, barer och dansklubbar.¹⁰ Genom att bevista dessa offentliga, men samtidigt anonyma utrymmen som uppmuntrar till ”action, not *inter-action*”, för att åter anknyta till Bauman, söker hon förgäves efter en känsla av tillhörighet.¹¹ Det är som i Aviciis kända textrad: ”Let’s be lonely together”.¹² Elise står inte ut med intimitet och tycker inte om att ta hem folk eller besöka andra människors hem. Så fort hon träffar männen från Tinder i verkliga livet blir de fula. I hennes redogörelser över vardagslivet sker ständiga kollisioner mellan det till synes autentiska och det överkliga, konstgjorda, falska. För Elise framstår ”verkligheten” ofta som mer illusorisk än den alternativa realitet som telefonskärmen erbjuder. Med hjälp av diverse preparat försöker hon bemästra och moderera sin ständiga mentala stress.

Prekärt universitetsliv

En av romanens återkommande skådeplatser är alltså universitetet, närmare bestämt Humanistvillan på Frescati, Stockholms universitets huvudsakliga campusområde, där Elise studerar. Hennes misstro inför värdet av en universitetsutbildning berördes redan vid kapitlets början. Vad kan då universitetet som fiktiv miljö lära oss om pågående samhällsförändring? I sin studie *Value and the Humanities: The Neoliberal University and Our Victorian Inheritance* (2020) påpekar litteraturvetaren Zoe Hope Bulaitis att skildringar som utspelar sig vid universitetet kan synliggöra inte bara den pågående marknadsiseringen, utan också just människors personliga upplevelser av en sådan process.¹³ Även om det som kan kallas en prekarisering av högre utbildning under de senaste decennierna har pågått globalt, bär den här utvecklingen också nationella särdrag. Därför kan det vara värt att dröja något ytterligare vid det svenska systemet för högre utbildning.

Åtminstone fram till andra världskriget var det reserverat för en liten, privilegierad elit. Högskolereformen 1977, som hade det uttalade syftet att ge en betydligt större del av befolkningen tillgång till universitetsstudier, ledde till ett ökande antal studenter, från 100 000 till dagens 400 000, vilket gör det rimligt att tala om massutbildning. År 1999 formulerade den socialdemokratiska regeringen målet 50 procent universitetsstudenter i varje åldersgrupp,¹⁴ och under senare år har vissa lärosäten och ämnen, inte minst inom humaniora, som också har den lägsta ersättningen per student, haft svårt att locka till sig och behålla den mängd studenter som regeringen och universitetsledningarna årligen beslutar att reservera resurser för.

I likhet med andra medlemsstater i EU ingår svensk högre utbildning sedan 2007 i Bolognasamarbetet, en anpassning och harmonisering av olika nationella system som har byggts upp för att underlätta internationalisering och fri rörlighet för studenter, men som också har kritiserats för sin instrumentella och marknadsdrivna logik.¹⁵ Flera forskare har hävdat att majoriteten av dagens europeiska universitet drivs ”within strictly entrepreneurial doctrines”,¹⁶ och att grundinställningen till syftet med högre

utbildning har genomgått ett skifte, från meriter och bildning till anställningsbarhet.¹⁷

Under de senaste decennierna har svenska regeringar, oavsett politisk färg, använt universitet och högskolor som ett arbetsmarknadspolitiskt konjunkturinstrument. Vid ekonomisk nedgång och hög arbetslöshet, som senast under coronakrisen, har antalet studieplatser utökats, och vice versa. Men expansionen är samtidigt gravt underfinansierad. En rapport från Sveriges universitetslärarförbund från 2018 visar hur resurserna ända sedan 1994 har urholkats. Lärosätena måste fortlöpande höja ”effektiviteten” för att kompensera för kostnadsökningar, vilket leder till allt färre undervisningstimmar på kurserna.¹⁸ Ur ett internationellt perspektiv är studenttillvaron i Sverige självfallet privilegierad. Universitets- och högskolestudier är gratis för svenska och EU/EES-medborgare och studenter har rätt till studiemedel och -lån i upp till tolv terminer. Samtidigt innebär studietiden en relativt låg levnadsstandard, flertalet studenter behöver arbeta extra vid sidan av studierna för att kunna försörja sig. Det är med andra ord rimligt att hävda att studenttillvaron under de senaste decennierna blivit alltmer prekär.

Villkoren är synliga i *Just nu är jag här*, där det framgår att undervisningen är begränsad till fyra timmar per vecka och att Elises studiebidrag har tagit slut, vilket gör att hon inte kan förlänga sitt månadskort i kollektivtrafiken. Hon har också fått återbetalningskrav från Försäkringskassan, vilket tyder på att hon varit sjukskriven och eventuellt inte har rapporterat in sina inkomster på rätt sätt. Elises yttrande inledningsvis, om det meningslösa i långa utbildningar, verkar vara i linje med den rådande uppfattningen hos åtskilliga politiker såväl som näringslivsrepresentanter. Utbildning bör vara smidig, effektiv och leda direkt till ett tydligt definierat yrke och en snabb anställning. Uppenbarligen förmår Elise själv inte inordna sig i mallen.

På en mer symbolisk nivå behandlas universitetet i romanen som en maktarena där olika typer av hierarkier förhandlas fram. Konstlektorn Arvid Borg, som också är romanförfattare, betraktas närmast som en legend, och några av de manliga studenterna anstränger sig verkligen för att imponera på honom. Borg, som är i

fyrtyårsåldern och kraftigt byggd, utstrålar en naturlig auktoritet och står för traditionell bildning; han skriver för hand på tavlan och tillkännager, just när Elise håller på att kolla upp honom på den digitala kreditupplysningstjänsten Ratsit, att mobiltelefoner är förbjudna på hans lektioner.

Några av de manliga studenterna bildar informella grupper, där medlemmarna också umgås utanför campus. Elise avundas dem och idealiserar deras otvungna gemenskap, vilken hon jämför med ”mansseparatistiska bokcirklar och helig kärlek mellan män” i det antika Grekland.¹⁹ I Elises ögon är studiemiljön tydligt könad, som en performativ markör för intellektuell status, eller *habitus*, för att aktualisera Bourdieus begrepp från hans studier av fransk akademi.²⁰ Kunskapsproduktionen har också tydligt fysiska implikationer. Genom berättarrösten formuleras den unga manliga kroppen som rådande norm för en ideal konsthistoriestudent, till synes utan några behov – tunn, kantig, utan ”fettdepåer”, hunger eller sug efter droger och socker.²¹ Elise söker uppenbarligen tillträde i den ledande gruppen, på samma gång som de yngre männen inger henne en känsla av att vara ”gammal” och ”formlös”. Deras utseende och sätt att klä sig får henne att fundera över om de, precis som hon, kan känna sig främmande i nutiden: ”De har dufflar, läderskor och hornbågade glasögon, vill väl se ut som intellektuella i Paris 1950.”²²

Elises ständigt pågående *nu* är därmed inte resultatet av en medveten livsstilspreferens. Snarare erinrar hon sig ofta yngre dagar och säger sig sakna ett odefinierat *då*. Hon längtar efter en hållbar sanning, allvar och uppriktighet i stället för ironi, och efter seriösa relationer med andra människor som verkligen känner henne. Hon söker autenticitet, men finner bara falskhet. Allt från samtiden gör henne, som det står, ”sjuk av leda”.²³ I den mening tycks Elises känslor snarast vara i samklang med vad kulturteoretikern Svetlana Boym har kallat nutidens ”global epidemic of nostalgia” och Bauman har benämnt *retrotopia*.²⁴ Hon längtar efter en trygghet, gemenskap, samhörighet och tillfredsställelse som verkar närmast omöjlig att uppnå i dagens samhälle.

Förorten tur och retur

För att dröja ytterligare vid frågan om plats är det knappast en tillfällighet att Elises andrahandslägenhet ligger i Vällingby, eftersom denna förort utgör själva kärnan i den svenska välfärdsstatens folkhem. Vällingby var den första så kallade ABC-staden, invigd 1954, där stadsplaneringen strävade efter att invånarna skulle arbeta, bo och handla i samma område. Stadsdelen väckte internationell uppmärksamhet och bland de mest kända av de nyinflyttade var Olof Palme och hans familj. Men under 1980- och 90-talen började den förfalla. Trots omfattande renovering av centrum efter millennieskiftet har Vällingby definitivt förlorat sin forna status och 2017 försågs Hässelby/Vällingby med beteckningen ”utsatt område” av Polismyndigheten.²⁵

För den stora majoriteten förblir möjligheten att få tag på ett permanent boende i centrala Stockholm en ouppnåelig dröm, och personer som inte själva är stockholmare kan ofta förundras över hur snabbt samtal bland huvudstadsbor riktas mot lägenheter, ”bostadskarriärer”, amorteringar och nivåer på låneräntan. Bostadssituationen i storstadsområdena i hela Skandinavien har betecknats som katastrofala i flera rapporter.²⁶ På grund av snabb befolkningstillväxt, urbanisering och avreglering av hyresmarknaden är läget nästan lika allvarligt som under 1950- och 60-talen, före miljonprogrammet. Den låga andelen nybyggnation av hyresfastigheter och det låga ränteläget för bostadslån har gjort att priserna på bostadsrätter skjutit i höjden, vilket också påverkat andrahandsuthyrningen. Bostadssituationen har kallats en välfärdsförlust och en hälsofara. Att ha en permanent bostad har i allt högre grad blivit en klassfråga.²⁷

Elise konstaterar att hon bott i Stockholm i nästan tio år och att hon under den tiden har flyttat lika många gånger: ”Mitt namn har aldrig stått på en dörr.”²⁸ Ett alldagligt yttrande med en stark existentiell laddning som rymmer grundläggande frågor om identitet, mänsklig värdighet och självkänsla. Elises liv, dag till dag utan tydlig framtid, påverkar också hur hon ser på pengar. Även här är attityden prosaisk, men samtidigt ytterst laddad:

Mina pengar är slut. Det gör ingenting, jag tänker på Grekland, i framtiden kommer alla pengar att ha förlorat sitt värde, de kommer att upplösas innan jag blir gammal och kan använda dem, det är därför jag inte sparar på någonting.²⁹

Läsarens respons på ett sådant påstående är långt ifrån självklar. En spontan reaktion kan vara att betrakta yttrandet som en dålig ursäkt för att inte fatta medvetna beslut eller ta eget ansvar. Men en läsning som fokuserar på klass och sociala villkor med just sårbarhet för ögonen kan lika gärna se resonemanget som rimligt och rationellt med tanke på den rådande ekonomiska situationen och den finanspolitik som styrs långt bort av överstatliga myndigheter som Europeiska centralbanken och Internationella valutafonden.

Ska Elise betraktas som en *dropout*, eller snarare som en motståndsröst? Frånvaron av tydliga budskap gör det svårt att utnämna henne till talesperson för någonting särskilt. Samtidigt erbjuder romanen läsaren flera möjligheter att bli påverkad, såväl politiskt och moraliskt som känslomässigt.

Klassmärkta observationer

Under vårterminens undervisning i konstvetenskap lägger Elise snart märke till den fyra år äldre Victor Kaldén, en välordnad, artig arkitekt, med en välstädad, trevligt möblerad hyreslägenhet på det attraktiva Södermalm, den stadsdel som samlar kärnan i huvudstadens kreativa, akademiska klass (Victors föräldrar, läkare och bibliotekarie, var förutseende nog att ställa sonen i bostadskö när han var tre).

När Victor oväntat dyker upp på ett bokevenemang som Elise sköter genom ett av sina extrajobb, noterar hon att han verkar imponerad:

Det slår mig att han nog är imponerad av arbete, en sådan som alltid haft pengar från föräldrarna på sparkon-

tot och ibland på fyllan påstår att han är arbetarklass för att det känns olidligt att aldrig ha kämpat för något.³⁰

Elises beskrivning låter ana att hon redan från början bedömer att Victor tillhör privilegierad medelklass. De börjar träffas, och när Victor följer med till Elises andrahandsboende i Vällingby uppstår följande dialog, som fångar deras olikartade livssituation:

[Victor] ”Jag gillar Vällingby. Palme bodde här.”
Jag skrattar till. ”Jag får bara ha lägenheten i ett par månader till.”³¹

Victor verkar nöjd och lite nostalgisk när han blickar ut genom fönstret och drar paralleller till förortens glansdagar som en del av det svenska folkhemsbygget. Elise är å sin sida tvingad att leva för stunden, och har ingen aning om vart hon ska ta vägen om några veckor. Vällingby är bara ytterligare en tillfällig hemvist, platsen har inget särskilt värde för henne. Ingen historia, och definitivt ingen framtid.

Saker och ting förändras efter några veckor, när Elises hyreskontrakt är på väg att löpa ut. Hon flyttar in hos Victor. Snart försörjer han henne, lagar hälsosam, vällagad mat, bjuder med henne till föräldrarnas sommarställe i skärgården, hjälper henne med hennes uppsats och demonstrerar hur man äter ostron. Victor framstår verkligen som en drömkille, åtminstone utifrån den norm romanen, inte utan viss ironi, ställer upp som den rådande. Han köper ekologiska livsmedel, ger Elise komplimanger och förklarar att han vill ha ett jämställt förhållande. Han håller sig uppdaterad inom kulturfrågor och politik, är tydligt antirasistisk och överräcker regelbundet tjugolappar till tiggande EU-migranter.

Elises beskrivning av deras relation rymmer en hel del klassrelaterade iakttagelser, från detaljer i heminredningen till olika livsstilsmarkörer: Victors specialbeställda retrotapeter, gardintyg från Marocko, en exklusiv kaffemaskin och ärvt porslin, det faktum att han prenumererar på en dagstidning, alltid har lämpliga viner hemma och gör upp planer för helger och semestrar. I Victors lägenhet säger hon sig känna på samma sätt som under det fåtal

tillfällen då hennes familj var hembjuden till någon annan familj: ”hemma hos dem luktade det alltid så gott och allting var så vitt, avskalat och samtidigt mysigt, tryggt”.³² Hon lägger märke till hur han äter, ”hur han håller gaffeln och inte slamrar med besticken”, och pratar, ”som om man känner sig hemma i alla situationer och aldrig har behövt förklara var man kommer ifrån”.³³

Romanen är i själva verket fylld av klassmärkta observationer. Elise iakttar välanpassade människors karaktäristiska livsstil i centrala Stockholm, liksom från utsidan, även om hon själv åtminstone delvis strävar efter att bli en del av samma gemenskap, utan att riktigt lyckas, vilket också har klassmässiga implikationer. Faktum är att Elise förefaller tämligen frikopplad från sociala sammanhang. Läsaren får veta väldigt lite om hennes familj och bakgrund, uppväxten i ett mindre samhälle i Östergötland och varför hon har så lite kontakt med sina föräldrar. Har någonting traumatiskt inträffat? Det framgår inte. Men hon har ett ärr på handleden, hon har aldrig sett havet, hon har använt antidepressiva läkemedel och träffar en psykolog. Hennes tillvaro i Stockholm framstår efter tio år som en form av exil. Elises attityd utåt är tydligt osentimental, men hennes tankar har sorgsna, melankoliska stråk. Hon framstår som en rotlös individualist, men uttrycker ofta en längtan efter tillhörighet. Romanen arbetar konsekvent med den typen av kontrastverkan, där i stort sett varje försök till öppning tycks få motsatt verkan. Övningen i mindfulness, där Elise enligt psykologens råd ska lära sig att vara i stunden, skapar snarast stress: ”Jag blundar och försöker känna hur luften känns när jag andas in den. Jag känner hur kroppen fylls av tomhet och tiden bara går.”³⁴ När ett litet barn i vagn möter hennes blick på stan, ”och jag är här, med ett förflutet, ett nu och en framtid”, får hon hjärtklappning och börjar kallsvettas.³⁵

Cynism och andra oheroiska känslor

Som sambo med Victor slits Elise mellan sin längtan efter gemenskap och behovet av att skydda sin integritet och självständighet, eller snarare hennes tämligen orealistiska uppfattning om obero-

ende. Hans självtillräcklighet visar sig å andra sidan i en stadig linjär tidsuppfattning, som hon fascineras av men inte förmår dela. Hon har svårt att anpassa sig till det harmoniska, stillsamma sambolivet och välarrangerade övre medelklassmiddagar. När han vill veta mer om henne och träffa hennes föräldrar, styr hon undan. Elise hävdar att hon inte kan planera framåt, eftersom det gör henne stressad. När Victor vid ett tillfälle utbrister: ”Jag vill bli gammal med dig!” blir hennes svar allt annat än romantiskt: ”Jag vill inte bli gammal.”³⁶ Elise framträder som en tydlig exponent för det samtidskulturella fenomen som litteraturvetaren Camilla Schwartz kallat för *vuxenfobi*, och som fångar såväl det icke önskvärda som det närmast omöjliga i att bli vuxen.³⁷ Den ambivalens som ryms i vuxenblivandet handlar om svårigheten att förena det ansvarstagande och den självdisciplin som rollen som vuxen föreskriver, samtidigt som vi ständigt matas med budskap om omedelbar behovstillfredsställelse och konstant njutning. Elise har uppenbara problem att finna en framkomlig väg i tidens motstridiga förväntningar om att bli en vuxen individ och samtidigt förbli som ett barn.

Victor beskyller henne för att vara cynisk, och kanske är cynism i själva verket en av de få kritiska positioner som hon kan inta. De senaste årens ”affektiva vändning” inom humanvetenskaperna erbjuder nya möjligheter att förstå reaktioner som kan förefalla märkliga eller meningslösa. Den tidigare nämnda Sianne Ngai hävdar att förmågan att kunna handskas med dagens marknadssamhälle, där klasskillnader tycks ha slätats ut och ansvarsfördelningen blivit alltmer oklar, helt enkelt kräver andra känslomässiga reaktioner än de som tidigare ansetts lämpliga och adekvata. Även om de är mindre kraftfulla än ”the classical political passions”, kan de *ugly feelings* som Ngai diskuterar vara både funktionella och kritiskt produktiva.³⁸ Känslor av den här typen – som avund, irritation, oro, paranoia och avsky – fungerar enligt Ngai som en typ av förmedling mellan det estetiska och det politiska, och som en ”diagnos” av olika samhällsförhållanden.³⁹ Det som förenar dem är deras passiva och negativa natur. De är tvetydiga och icke-förlösande, med svag intentionalitet, där objektet är oklart eller till och med icke-existerande, och de är traditionellt kopplade till inaktivitet snarare än handling.⁴⁰ Men eftersom de alla fungerar som

svar på upplevd ojämlikhet, rymmer de också en möjlighet till förändring.

Elise framstår på många sätt som provocerande oföretagsam, med ett avgörande undantag – Victor. Han är hennes enda *projekt*: ”Om jag får honom ska jag aldrig önska mig något mer.”⁴¹ Men även om allt förefaller möjligt sedan de flyttat ihop – hon talar om att skriva en roman eller utbilda sig till psykolog – är det tydligt att Elise i stället gradvis förflyttar sig ”backstage”, för att återvända till Goffmans terminologi.⁴² Hon stannar inomhus, slutar arbeta och börjar prokrastinera. Hon följer tv-sändningarna från terroråden i Paris, drabbas av återkommande panikattacker och drömmer sig tillbaka till sin ungdom i förorten Biskopsgården utanför Göteborg med bästa vännen Sofia, när framtiden föreföll oändlig och lovande, jämfört med nuets alltmer pressande krav på att vara lycklig och framgångsrik.

Som av en händelse, eller kanske som ytterligare ett uttryck för vuxenfobisk ambivalens, inleder Elise ett till synes meningslöst förhållande med Arvid Borg, hennes lärare i konstvetenskap, gift flerbarnsfar som visar sig ha sadistiska böjelser. Våldet får henne att enligt egen utsago ”må lite bättre”, samtidigt som Victor gradvis blir alltmer misstänksam, svartsjuk och nedslagen. När han i hemlighet läser Elises påbörjade roman, och får reda på att hon anser honom mer som en förälder än pojkvän, slänger han ut henne. Romanen slutar med Elise ensam i en lånad lägenhet i ytterligare en förort. Men det korta och koncisa slutet rymmer ändå en strimma av hopp. När vi lämnar Elise har hon fått en tillfällig anställning på en second hand-butik som drivs av Röda korset, hon tillbringar meningsfull fritid vid en stiftelse som ägnar sig åt läxhjälp och återknyter äntligen kontakten med sin vän Sofia.

Berättelsen ger ingen ledtråd till hur händelsekedjan ska tolkas och värderas ur moralisk och politisk synvinkel. Bör det betraktas som ett misslyckande att Elise, om än kanske bara tillfälligt, ger upp sin uppenbara talang och sin dröm att bli författare? Eller erbjuder hennes steg tillbaka från en kreativ karriär i Stockholm i stället en möjlighet att komma bort från samtidens individualiserade strävan efter framgång? Båda möjligheterna är tänkbara, kanske till och med samtidigt.

Föränderliga identiteter

Just nu är jag här skildrar en ung kvinna under en synnerligen formativ period i livet, i övergången mellan 20 och 30. Den tidigare nämnda Jeffrey Arnett kallar denna förlängda process av vuxenblivande för *emerging adulthood*, och beskriver hur unga i dagens västerländska samhällen under allt längre tid prövar sig fram i livet, både för att detta blivit norm och för att unga har allt svårare att etablera sig på de arenor som brukar kopplas till vuxenlivet – arbets- och bostadsmarknad och familjebildning.⁴³

Zygmunt Bauman och andra kulturteoretiker har lyft fram just hur identitetsskapandet individualiserats och påverkats av olika samhällsförändringar. I samtidens ”flytande modernitet” blir uppriktandet av en hållbar identitet som hänger samman över tid och rum allt svårare att åstadkomma, eftersom att vara modern innebär en ständig tillblivelse, att undvika fullbordan och förbli ”underdefinierad”.⁴⁴ Identitet är ingenting som är givet, den blir snarare ett ”uppdrag” som individen ansvarar för att utföra och framföra. Baksidan är uppenbar: ”The disintegration of the social network, the falling apart of effective agencies of collective action”.⁴⁵ I ett socialt system i upplösning, där huvudregeln är att vara sig själv närmast, försvagas viljan och möjligheten att organisera sig och kämpa för det gemensamma bästa.

I takt med att detta sker är tidigare etablerade sätt att studera olika samhällsfenomen inte längre tillämpliga. Arbete är ett slående exempel på hur samhällsförändringar kräver en ny typ av analys. Under senare år har detta bland annat synliggjorts genom Guy Standings prekariatsbegrepp, som beskriver ”en klass i vardande”, men också, som berördes i kapitel 4 om unga protagonister med tillfälliga anställningar, ett nytt sätt att tänka – en kortsiktig förståelse av tillvaron där trygghet inte längre finns i arbetet utan måste sökas utanför det.⁴⁶ Uppfattningen om arbete har alltså gått från en viktig, livslång mänsklig aktivitet till en tillfällig relation; från en identitets- och samhällsbyggande strävan till en kommodifierad, individualiserad ”karriär”, utan tydliga gemensamma intressen som kan motverka exploatering.

Men det är inte allt. I en tid med dystra utsikter av klimatkris,

terrorhot, pandemier och ekonomisk kollaps kan arbete och tillväxt inte förväntas ge lösningen på framtida utmaningar. ”Framsteg” betraktas inte längre som en självklar hållbar väg till hälsa och välbefinnande. Tanken att rikedom kommer från arbete har börjat överges för vetenskapen om att kapitalackumulation i första hand sker genom aktie- och valutaspekulation, och att den ekonomiska ojämlikheten mellan människor i själva verket ökar.⁴⁷

Elises tankar och resonemang finner viss genklang bland mer pessimistiska röster i den sociala och ekonomiska analysen, men ändå framstår hon som avvikande, delvis på grund av sin uppenbara oförmåga att agera, att *göra något*. Faktum är att Elise är lättare att definiera baserat på vad hon inte är och vad hon inte gör. Hon är inte en ambitiös student och kan inte heller kopplas till någon särskild yrkesidentitet. Hon kämpar inte aktivt mot ojämlikhet och framställer sig inte heller som ett offer (även om berättarinstansen nog redovisar hennes brister).

Elise testar olika personligheter och livsstilar i teorin, men en stadig identitet eller vuxenblivande i traditionell mening verkar inte vara ett alternativ, i stället undgår hon eller till och med bagatelliserar alla typer av sociala relationer, med undantag för vänskapen med Sofia. Romanen uppfyller med andra ord inga önskemål om ett tydligt skisserat porträtt av hur en ung människa av i dag ”är”. I stället får läsaren lära känna henne genom att ta en del av hennes klarsynta avkodning av Stockholm, som en märklig och främmande plats som dryper av klass: ”Skockar av unga släntrar förbi, ung övre medelklass utklädd till arbetarklass: trasiga jeans, svarta munkjackor, linnen med polokrage och cornrow-flåtor.”⁴⁸

Det är i hög grad *genom* dessa iakttagelser som Elise själv framträder, om än som ett negativ eller kanske till och med som en motbild. Trots att det är svårt att placera henne i en bestämd social klass, definierar hon ofta sig själv just genom sina jämförelser med omgivningen. Beverley Skeggs förklaring av hur klass fungerar relationellt är illustrativ i sammanhanget. I *Att bli respektabel* hävdar hon följande apropå sina informanter, en grupp unga brittiska kvinnor som deltar i en omvårdnadsutbildning:

i varje omdöme om sig själva mätte de sig mot andra. I denna process konstruerades den utsedda ”andra” (baserad på framställningar och föreställningar om den respektabla och dömande medelklassen) som den måttstock de mätte sig själva mot.⁴⁹

I den här processen urskiljer Skeggs en särskild känslöstruktur kopplad till klass, där ”fruktan, begär, förbittring och förödmjukelse” håller arbetarklasskvinnor på plats, genom hur de vaktar på sig själva och i samma stund öppnar för andras kritiska granskning, vilket leder till ständig osäkerhet.⁵⁰ Överfört till romanens sammanhang fortsätter Elise att notera den rådande urbana medelklassnormen, i relation till vilken hon själv (och åtminstone inför sig själv) framstår som en ständig avvikelse. Men huruvida hennes till synes icke-rationella beteende och brist på väl genomtänkta val är att betrakta som rimliga, utifrån rådande omständigheter, lämnas återigen till läsaren att avgöra.

Ett nytt sätt att se på (a)politisk litteratur?

Baserat på rådande standarder och ideal kan *Just nu är jag här* betecknas som en samtida dystopisk skildring av förlorade möjligheter, framförd med stor klarsynthet och inte utan viss bister humor. Elises brist på livsstrategier, hennes håglöshet, melankoli och cynism kan också provocera. Varför verkar hon så oengagerad och frikopplad från sitt eget liv, vad hindrar henne från att göra rimliga val och planera för framtiden? Men med tanke på det senaste decenniets grundläggande samhällsförändringar finns, som jag har lyft fram med stöd hos Sianne Ngai, även en kritisk potential i Elises passivitet – ett slags tyst uppror mot de krav som ställs, särskilt på unga människor, att vara fria, aktiva och förändringsbenägna subjekt i livets alla aspekter och skeden.

I en tid när valmöjligheterna kan tyckas oändliga och inga hinder längre bör finnas för självförverkligande är det samtidigt påfallande hur så många unga har svårt att finna sin plats i tillvaron. Sociologen James E. Côté lyfter fram den paradoxen och pekar på hur

komplikerat vuxenblivandet är i västvärldens ”identitetssamhäl-
len”.⁵¹ Medan vissa utnyttjar den förlängda ungdomsperiodens oli-
ka steg för att laborera med och så småningom bygga upp en trygg
vuxenidentitet står andra still eller hindras av brist på föräldrastöd,
ekonomiska resurser eller jobb- och utbildningsmöjligheter, med-
an ytterligare några fastnar i en loop av ständigt nya valsituationer
som ändå inte leder någonstans. Men vid romanens slut anas trots
allt en ljusning, när Elise tycks ta kommandot över sitt liv och för
det i en annan riktning, bort från gigeconomien och den förgörande
statusjakten i innerstadens kulturella medelklass. Hennes ”ka-
pitulation” kan alltså lika gärna ses som en seger, åtminstone i den
meningen att Elise till sist verkar finna syfte och mening i livet.

Läsarens respons inför Elises livsbana är dock långt ifrån själv-
klar. Som Rita Felski hävdar matchar skönlitteraturen sällan för-
väntningar på exakt spegling och identifikation: ”The seemingly
rationalist idea of recognition turns out to rely on an interplay
of sameness and difference, familiarity and strangeness; what the
mirror shows us is not always what we hoped or expected to see.”⁵²
Litteraturen erbjuder ständigt nya gestaltningar av sociopolitiska,
kulturella och ekonomiska förhållanden som framkallar olika ty-
per av engagemang hos läsaren – ibland till och med en önskan att
själv agera för förändring, för sig själv och kanske även för andra.
Men en sådan process är endast möjlig om läsaren är kapabel och
villig att investera i en (inter)aktivitet som inbegriper personliga
ställningstaganden. I en artikel om den danska författaren Helle
Helle betonar Peter Simonsen, professor i europeisk litteratur, att
fiktio kan fungera politiskt utan att öppet ta ställning eller pre-
sentera tydliga lösningar på aktuella samhällsproblem.⁵³ *Just nu är
jag här* tillhör en typ av samtidslitteratur som blir allt vanligare;
den bär visserligen på politiska undertoner men intar ingen tyd-
lig ståndpunkt. Romanen gestaltar en ung människas försök att
navigera i en starkt klasskodad tillvaro, men frågan om hennes re-
trätt i slutet innebär ett misslyckande eller en ny möjlighet lämnas
obesvarad. Berättelsen om Elises besök i en för henne främmande
värld rymmer snarare en uppmaning till läsaren att själv väga al-
ternativen. Vad är ett gott liv, och vilken typ av samhälle behövs
för att det ska bli möjligt?

7. Mellan privilegium och sårbarhet: Fluktuerande känsløkonomier i Negar Nasehs *De fördrivna*

Med örat tätt mot samtiden gestaltar Negar Nasehs roman *De fördrivna* (2016) hur det kan *kännas* att tillhöra de privilegierade i dagens svenska post-välfärdssamhälle, men samtidigt befinna sig i olika prekära och sårbara lägen och livssituationer. Dessa ambivalenta erfarenheter av lycka och utsatthet ligger som en underström i en rad skandinaviska samtidsskildringar med protagonister ur kulturell övre medelklass i blickfånget. Som vi såg i kapitel 5, om Sara Kadefors *Fågelbovägen 32*, är det en slitning som utspelar sig på individplanet och i familjekretsen men samtidigt är starkt kopplad till såväl klass och genus som känslor och handling i ett större, globalt perspektiv. I botten ligger medelklassens typiska existentiella frågebatteri: Hur ska vi leva våra liv? Hur blir vi lyckliga? Vem är jag i världen?

De fördrivna utspelar sig under en het vår, sommar och höst i odaterad nutid. Ett par från Stockholm – Miriam och Filip – har köpt ett gammalt stenhus på Sicilien. Hon är narkosläkare och arbetar på en avhandling med inriktning mot smärtledning. Han är konstnär, på väg mot internationellt genombrott. De har liten dotter, Olivia, och ska dela på föräldraledigheten. När en god vän till Filip, dokumentärfotograf med särskilt intresse för den pågående flyktingkrisen, kommer på besök med sin flickvän, tvingas Miriam och Filip rannsaka sina livsval. Hur kan de bo så nära Medelhavets flyktingströmmar utan att bli berörda, och agera?

I det här kapitlet ska jag följa romanens fluktuerande känslökonomier och särskilt fokusera på kopplingarna mellan emotioner, klass, genus och agens. Jag är också intresserad av i vilken mån karaktärernas förhållningssätt förändras över tid, och vad det i så fall kan betyda. Eftersom den mest dramatiska utvecklingen sker hos Miriam, som kan sägas gå från ”passiv” och till synes ointresserad av världen utanför ”mammabubblan” till en kunskapssökande och handlande person, kommer den karaktären att granskas särskilt. Hur spelar hennes känslor av skam och skuld in i den här förändringen? Och är det i själva verket så att även Miriams initiala passivitet rymmer en viss agens? I samband med den senare frågeställningen kommer jag återigen att återropa Sianne Ngais resonemang kring den kritiska potentialen i oheroiska känslor, *ugly feelings*, och även pröva litteraturvetaren Sven Anders Johanssons argument för likgiltighet som överlevnadsstrategi i vad han kallar nutidens *cyniska tillstånd*.¹

Scanguilt och privilegiets problematik

Under 00-talet började privilegierade skandinavers känsla av obehag och dåliga samvete visavi globala orättvisor och sämre bemedlade, förtryckta och exploaterade andra diskuteras allt oftare i litteratur, film, tv-serier och debattsammanhang. Ett tydligt svenskt exempel är skildringen av gynekologen Karin i den tidigare berörda *Fågelbovägen 32*, och hur hennes strävan efter solidaritet, rättvisa och lycka krockar med motstridiga känslor av otillräcklighet, självhävdelse och svartsjuka. Förnimmelser av skuld och skam inför hur den egna livssituationen leder till utsugning av både människor och naturresurser har sedermera fått en rad uttryck i konst och kultur och har också kommit att uppmärksammas alltmer i forskningen. Antologin *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid* (2016), publicerad inom ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med samma namn vid universitetet i Oslo, kretsar kring hur ”skandinaviska skuldkänslor”, eller *Scanguilt*, bearbetas på olika kultur- och samhällsarenor, i allt från deckare, självbiografier och filmer till politiska tal.²

Devika Sharma, kulturvetare vid Köpenhamns universitet, behandlar i artikeln ”Privileged, Hypocritical, and Complicit: Contemporary Scandinavian Literature and the Egalitarian Imagination” (2019) så kallad *hypocrisy literature*, där globala subjekt identifierar sig själva som globala problem som drar nytta av och bidrar till en orättvis världsordning.³ Den privilegiets problematik som den här typen av verk bearbetar är visserligen inte exklusiv för Skandinavien men ändå typiskt, menar Sharma. Det handlar om en särskild kulturell och historisk sensitivitet, en etik och estetik med rötter i föreställningen om den skandinaviska välfärdsstaten som garant för social jämlikhet och ett relativt överflöd.⁴ Central för privilegiets problematik är upplevelsen av att ens eget välmående och lyckosamma liv visserligen fortgår på andras bekostnad, samtidigt som betydelsen av den egna platsen i en kolonial historia tonas ner.

I ett svenskt sammanhang ingår de senare årens diskussion om privilegier och global rättvisa i en debatt som blivit alltmer polariserad i kölvattnet av migrationsfrågan, klimatkrisen och #metoo. Parallellt med en ökad medvetenhet om en ojämlig fördelning av makt och resurser och krav på förändring, har kritiska röster höjts mot den typen av engagemang, som av vissa högerdebattörer fått epitetet *godhetssignalering*.⁵ I samband med den så kallade flyktingkrisen hösten 2015 sökte drygt 160 000 människor asyl i Sverige och en tidigare förhållandevis positiv opinion till asylinvandring vände tvärt.⁶ Den ton av liberal humanism som dominerat diskussionen stötte på motvärn från en växande (national)konservativ falang driven av en invandringsfientlig, etablissemangskritisk och delvis även klimatförnekande agenda. Tidigare konsensus rörande grundläggande värderingar kring mänskliga rättigheter och internationellt samarbete var plötsligt bruten.⁷

I *De fördrivna* är flyktingsituationen på Medelhavet ett starkt närvarande motiv, och i romanens sätt att gestalta frågan framträder en vardaglig, nedtonad och samtidigt betydligt mer mångbottnad variant av den debatt som förts i etablerade, alternativa och sociala medier. Verket kan utan tvekan räknas till den typ av litteratur, präglad av *Scanguilt* och privilegiets problematik, som återopas i de ovan nämnda studierna. Det är tydligt att skildring-

en rymmer en underliggande problematik med starka etiska implikationer: Hur bearbetar dagens privilegierade nordbor brännande frågor om rättvisa, sårbarhet och klimathot i diskussioner och praktisk handling och, kanske ännu mer, *emotionellt*? Vilka sätt att reagera mot påträngande samhällsproblem är rimliga, konstruktiva och socialt accepterade, och har bedömningen av vilka reaktioner som kan anses lämpliga någonting med genus, klass och rasifiering att göra?

Ett talande tidsdokument

Även om *De fördrivna* inte saknar dramatik – jag tänker särskilt på det överraskande brutala slut som jag får anledning att återkomma till – ligger spänningen inte så mycket på intrigens nivå som på psykologins. Det finns en inneboende konflikt i verket, mellan ett till synes stillastående om än privilegierat vardagsliv med kreativt arbete, matlagning och badutflykter, och underliggande känslostormar av både etiskt och existentiellt slag. Sömnbrist, depression, missbruk, karriärstress och självupptagenhet i möte med krav på ett gott liv och ett visst mått av samhällsengagemang – allt detta pressar på och hotar lugnet.

När Filips gamle vän Ashkan, dokumentärfotograf inriktad på migration, kommer på besök med sin partner Erika, börjar han genast ifrågasätta Filips och Miriams sätt att leva: Hur kan de, som befinner sig så nära de dramatiska händelserna på Medelhavet, låta bli att påverkas och engagera sig? Särskilt Miriam tvingas att stegvis omvärdera sin hittills begränsade kunskap om och intresse för flyktingproblematiken. För Filip tycks vännens besök fungera som ett annat slags katalysator, för en omvärdering av relationen med Miriam. Vid romanens slut planerar han för separation och ett nytt förhållande.

De fördrivna har av recensenter betecknats som ”ett hypnotiserande relationsdrama”⁸ och som ”ett talande tidsdokument över vår samtid”.⁹ Den 175-sidiga romanen, med korta sakliga meningar och en hel del dialog, ger ett luftigt intryck. Men här finns samtidigt en innehållslig kompression som skapar en särskild ladd-

ning, ett slags undertryck. Till romanens utmärkande drag hör också pendlingen mellan ytterligheter i bildspråket, mellan ljus och mörker, hetta och svalka, vaka och sömn, handling och passivitet, där dikotomierna på olika sätt kopplas till karaktärerna och deras vardagstillvaro. Symboliska kluster växer fram; ett centralt sådant rör sig kring blod och smärta och är framför allt kopplat till kvinnorna. Både Miriam och Erika skär sig eller blir skurna under berättelsens gång. Miriam, som är läkare och smärtspecialist, nyttjar själv och ger ibland även dottern lugnande medel för att hon ska kunna sova, och ger Erika alldeles för mycket smärtstillande när hon råkat skära sig i foten på några glasskärvor i trädgården. Även Ashkan verkar ha tagit för mycket lugnande för att hantera sin rädsla under flygresan till Sicilien. Alla dessa försök att döva oro och smärta svävar över berättelsen.

Till laddningen i skildringen av relationen mellan karaktärerna bidrar också den berättarröst som i tredje person varvar perspektiven, med särskilt fokus på Miriam och Filip. Det är en röst som rör sig ganska försåtligt kring de vardagliga göromålen och interaktionerna, och som mitt i synbarligen triviala redogörelser smyger in värderande kommentarer som rymmer starka emotioner. Ett illustrativt exempel återfinns i romanens början, när Filip återvänder till stenhuset efter att ha skjutsat sina föräldrar till flygplatsen i Catania. Fokaliseringen följer honom och hans tankar kring Miriam. Disken ligger utspridd i köket och, som det står, ”Miriam verkar obekymrad av smutsen”. De antaganden som yttras om Miriam ur Filips synvinkel är allt annat än neutrala:

Han orkar inte irritera sig på henne. Det hon gör och det hon har blivit låter han vara. Han tänker om Miriam att hon behöver det, att hon måste vara fri och lämnas ifred. Men han är trött på att plocka undan och ordna efter henne. Att göra allt det men inte få ett tack.¹⁰

Passagen innebär ett tydligt emotionellt perspektivskifte – från de första meningarnas till synes försonliga tonfall (han orkar inte irritera sig, Miriam måste lämnas ifred) – till bitterheten i de avslutande. Genom växlingen i fokalisering mellan de båda protagonis-

terna och mellan känslolägen, synliggör romanen framför allt Filip och Miriam som solitärer. ”Hon älskar honom på håll. Hon älskar att se honom och barnet på håll”, kan det heta när Miriam blickar in mot stranden under en simtur.¹¹ Båda tycks först och främst eftersöka egen tid och här blir barnet den pol paret kretsar kring, utan att mötas. Genom berättarinstansen får läsaren tillgång till den mix av trötthet, leda, stress och längtan som fyller Filips och Miriams vardag, och till de alltmer indifferentia blickar som riktas mot partnern.

Paratextuella förstärkningar

Romanens övergripande tematik förstärks och bearbetas även på den paratextuella nivån. Titeln – *De fördrivna* – har en dubbelriktning, där parets frivilliga exil och vad den för med sig ställs mot den pågående flyktingsituationen. Här uppstår kontrast men också möjliga samband. Paret har lämnat samma land som utgör många flyktingars ideala slutdestination. Själva är de som välbeställda européer fria att bosätta sig i stort sett var de vill, alltmedan de människor som med fara för sina liv flyr på havet strax intill ställs inför stängda gränser eller plågsamma och utdragna asylprocesser. Men romanen rymmer samtidigt en grundläggande fråga kring Filips och Miriams livsval: har de verkligen hamnat rätt, kommer deras försök att dra sig undan sedvanligt skandinaviskt familje- och arbetsliv att fungera i längden – eller är de i själva verket existentiellt, moraliskt och känslomässigt *fördrivna*?

Även omslaget uppvisar dubbla, sammanlänkade motiv med rika associationsmöjligheter. Den övre halvan, som också löper över på baksidan består av en mängd gula prickar ställda mot svart bakgrund, som solreflexer och hetta mot den svarta, svalkande natten. Eller molekyler sedda genom mikroskop, som i Miriams medicinska forskning eller i romanens närsynta pejlande av sin samtid. Den nedre halvans röda fläck på ljus botten påminner om ett blodstänk som antagit Siciliens geografiska form, men det röda signalerar även hetta, akutläge, fara – kanske en brottsplats. Två stora flugor har landat vid den östra kusten. De kan på samma

De fördrivna, utgiven på Natur & Kultur. Omslag av Håkan Lilje-märker.

gång påminna om Miriam och Filip, det ”fördrivna” svenska paret som suger sötman ur semesterparadiset, och om det växande antal flygor som samlas kring soporna i deras kök.

På försättsbladet återfinns ett motto från Jamaica Kincaid som även det samspelar motiviskt med romantexten: ”Eventually, the masters left, in a kind of way; eventually, the slaves were freed, in a kind of way.” Citatet är hämtat ur Kincaids klassiska essä *A Small Place* (1988), om uppväxten på ett Antigua som gick från brittiskt kolonialstyre till en hårt exploaterad turismagnet under en räckta korruptionsanklagade regeringar. Kincaid tar bland annat upp problematiken kring det som brukar kallas *secondary colonialism*, där människor från rika länder i norr och väst omvandlar fattiga, tidigare koloniserade delar av världen till platser för nöje och rekreation.¹²

Parallellen till Filips och Miriams livsval är uppenbar. De tillhör transglobal vit övre medelklass, med fria, kreativa yrken och hög levnadsstandard. Diskreta materiella markörer preciserar deras sociala tillhörighet – utsökta viner, enkla men noga utvalda livsmedel vars tillredning beskrivs ingående, svala luftiga klädesplagg, en exklusiv matta och en alldeles för dyr strandväska. Allt

kunde vara så idylliskt. Men hettan, sömnlösheten och karriärs-tressen tär. För även om parets sätt att leva knappast framstår som prekärt, rymmer deras yrkesmässiga situation osäkra inslag. Miriam ska efter föräldraledigheten återuppta sin specialistutbildning och känner uppenbarligen oro för hur hon ska hitta tillbaka till sitt forskningsprojekt. Filip är efter många års slit på väg att lyckas som konstnär, men karriären är i ett känsligt skede och kräver omsorgsfull planering, aktivt kontaktskapande och ett sökande efter fördelaktig mediebevakning, vilket inbegriper noggranna etiska avvägningar. Mitt i detta är det hans tur att vara föräldraledig.

Berättelsen är visserligen skriven före det senaste radikala skiftet i diskussionen kring klimatkrisen, med Fridays for Future och rapporterna från FN:s klimatpanel IPCC, men de återkommande beskrivningarna av den tryckande värmen och det allt torrare mimosaträdet på terrassen ger ändå associationer till de alltmer dramatiska tongångarna. Hettan är hotfull i sin oundviklighet och Miriams konstaterande att det är ”skogsbrandsvarmt” aktualiserar de senaste årens återkommande storbränder runtom i världen.¹³ Även mimosan, som Filip vill skära ner men som Miriam vill behålla, tyngs av symbolik. Den brukar bland annat förknippas med trygghet, hemlig kärlek och kvinnlig styrka – på vissa håll uppvaktas kvinnor med en mimosakvist på Internationella kvinnodagen eller Mors dag.¹⁴ Mimosan verkar bräcklig men kan slå rot nästan var som helst. I likhet med Miriam och Filip har mimosan dessutom utvandrat, den importerades till Europa från Australien i mitten av 1800-talet.

Att stänga yttervärlden ute

Romanen kretsar inledningsvis mycket kring den lilla familjens jakt på vila, svalka och inspiration. Miriams oro över dotterns sömn präglar en stor del av tillvaron. Yrkesidentiteten som läkare kontrasteras mot hennes personliga sårbarhet, hennes rökande, drickande och intag av lugnande medel, vilka hon uppenbarligen ibland även ger till sin lilla dotter. Filip delar inte Miriams oro; när han sköter barnet fungerar sömnen och då försöker han ar-

beta. Den korta promenaden till ateljén ”räcker för att få honom att ställa om”.¹⁵ Han tar sin nya livssituation som småbarnspappa med in i konsten, vilket öppnar för nya uttrycksmöjligheter. Även om Filip noterar Miriams drickande och till sist hittar de lugnande medlen i badrumsskåpet, vågar han inte konfrontera henne fullt ut. Hans tankar riktas åt annat håll, på den lovande karriär Miriam uppenbarligen haft en stor del i att bygga upp.

Parets relation är på ytan jämställd och bygger på en typisk arsenal av förhandlingar kring det ”livspussel” som det mediala debattklimatet och den svenska familjelagstiftningen inbjuder till. Även om normen i politiskt medveten medelklass föreskriver ett någorlunda jämnt uttag av föräldradagar har forskning länge pekat på att heterosexuella par som säger sig sträva efter jämställdhet har svårt att leva upp till det när barnen kommer.¹⁶ Vid romanens början har Miriam tagit den första delen av föräldradigheten, med amning och nattvak. Hennes pågående avhandlingsarbete om smärtlindring förefaller avlägset. När det börjar bli dags för Filip att ta över vårdas han över hur han samtidigt ska kunna fortsätta arbeta. Det blir ingen öppen konfrontation, problematiken stannar i ett anspänt förhandlingsläge.

Miriam framstår i jämförelse länge som neurotisk, gränslös och ofokuserad. Missbruket och den ständiga jakten på sömn ger intrycket att hon försöker stänga yttervärlden ute, att hon önskar att *förbli* omedveten om vad som pågår där och att hon på samma sätt vill skydda sitt barn. Bilden förstärks på ett symboliskt plan av det faktum att hon är narkosläkare med specialisering på smärta. Miriams förhållningssätt kan bero på förlossningsdepression. Det antyds (medan fokaliseringen följer Filip) att hon varit nedstämd efter nedkomsten. Men hennes behov av att döva sig (och barnet) skulle också kunna ses som ett högst adekvat sätt att helt enkelt slippa känna oro och smärta, inte minst över det tillstånd i världen som gör sig alltmer påmint. Rädslan för smärta, *algofobi*, är typisk för vår samtid, menar filosofen Byung-Chul Han, som ser den yttra sig i allt från ökad läkemedelsförskrivning till brist på genomgripande politiska reformer.¹⁷ Smärtan har helt enkelt ingen plats i dagens prestationssamhälle och den smärtdrabbade är därför dömd till förstumning, avpolitisering och medikalisering.

Miriam's frånvändhet ställs på sin spets när Ashkan och Erika anländer till stenhuset. Särskilt Ashkan överraskas av att hans värdar inte är insatta i flyktingproblematiken, inte verkar bry sig. Hans anmärkningar riktas framför allt mot Miriam, som försöker vika undan. Filip tar å andra sidan Ashkans kritik med ro. Han finner det, som det heter, "rätt befriande att någon reagerar på hur han lever sitt liv och de stora privilegier som betingar hans tillvaro", samtidigt "orkar [han] inte skämmas för att de har det bra här".¹⁸

Något som återkommer i *De fördrivna* liksom i flera andra skandinaviska samtidsskildringar under senare år, är just den ovilja som vissa karaktärer uttrycker mot att låta sig påverkas på ett personligt plan av yttre världshändelser. Regelrätt aktivism i dess traditionella betydelse – som ansträngningar för att möjliggöra, påverka eller interagera för samhällelig, politisk, ekonomisk eller miljömässig förändring – avvisas öppet, eller behandlas åtminstone inte som ett möjligt alternativ. Här tycks Miriam och Filip länge vara eniga. I stället för att, som Ashkan, uppvisa känslor som traditionellt har kopplats till politisk kamp, som ilska eller förtvivlan, präglas deras förhållningssätt av apati eller regelrätt ointresse.

Fula känslor och cyniska tillstånd

Diskussionen kring flyktingfrågan drivs i hög grad av och framkallar onekligen en rad känslor. Sara Ahmed undersöker i *The Cultural Politics of Emotion* (2004) känslor kopplade till tongivande samtidsdebatter, och lyfter fram särskilda *känsløkonomier* eller kluster av känslor som förbinder kroppar och retoriska uttryck i en viss tid med varandra.¹⁹ Vissa sammanhang, som flyktingfrågan, fungerar som samlingsplatser för samhälleliga spänningar och mättas därför av känslor som på avgörande sätt formar själva tidsandan.²⁰

Denna spänningsfyllda relation är påtaglig i *De fördrivna*. Miriam's sätt att sky flyktingfrågan provocerar, inte bara Ashkan utan kanske även läsaren. Hon framstår som sval och empatilös. Som gynnad skandinav, läkare och nybliven mor borde hon väl känna och engagera sig betydligt mer? En genusorienterad läsning rik-

tar samma kritiska blick på Filip och hans känslökyla: Varför får mäns självcentrering sällan samma moraliska genomlysning som kvinnors, och varför går Ashkan inte hårdare åt Filip, som ändå är hans vän? I stället blir det den kvinnliga tidskriftsredaktör som kommer för att intervjua Filip om hans konstnärliga verksamhet som konfronterar hans oförmåga att förstå sin egen privilegierade position. Romanen inbjuder således till olika etiska avläsningar av karaktärerna, men också till reflektioner över vad bristen på till synes adekvata känslor betyder, och vad denna brist kan säga om det samhälle vi lever i.

Ahmed lyfter fram det på en gång tidsspecifika och potentiellt samhällsförändrande i vissa känslöekonomier. Samtidigt tillskrivs inte alla känslor samma värde, vissa betraktas som mer ”upphöjda”, och utgör tecken på förfining, medan andra förblir ”lägre” och anses tyda på svaghet.²¹ Några av dessa mindre prestigefyllda känslor undersöker Sianne Ngai i sin studie över de negativa känslornas estetik, *Ugly Feelings* (2005). Ngai visar hur litteraturen förmår formulera erfarenheter som inte längre passar in i eller svarar mot en marknadsdriven kultur. Avundsjuka, irritation, äckel eller paranoia är exempel på känslor som litteraturen med fördel kan utforska, just för att de ogiltigförklarar den typ av agens som krävs för att uppnå framgång och självförverkligande. Sådana politiskt ambivalenta känslor har, menar Ngai, ännu inte vunnit genklang i den traditionella litteraturforskningen, vars intresse är fortsatt riktat mot stora och kraftfulla känslor som kärlek, hat och vrede. Men de mindre kraftfulla och prestigefyllda känslorna speglar ett slags misslyckande som fortfarande kan vara kritiskt produktivt. De är visserligen både amoraliska och icke-katharsiska, de erbjuder varken terapeutiska eller förädlande upplösningar, men kan ändå användas för att uttolka ett bredare spann av samhällshistoriska och ideologiska dilemman. I förlängningen rör detta också konstens möjliga politiska roll i ett alltmer anti-utopiskt och differentierat samhälle.²²

Karaktärernas förhållningssätt till flyktingproblematiken i *De fördrivna* bildar en palett av reaktioner, som alla på sitt sätt säger någonting om de emotioner som är gångbara i vår tid. I jämförelse med Miriam kan Ashkan åtminstone i förstone framstå som be-

tydligt mer aktiv, handlande, och därigenom också mer i harmoni med en samtida humanitärt inriktad diskussion om politisk medvetenhet, solidaritet och ett globalt samvete. Hans handlingskraft och förmenta godhet ställs mot hennes passivitet och indifferens. Men även om det kan synas uppenbart vem som har ”rätt”, rymms uppenbarligen både Ashkans, Miriams och Filips förhållningssätt i samtidens känsleregister.

Sven Anders Johansson hävdar i essän *Det cyniska tillståndet* (2018) att vi befinner oss i en historisk belägenhet där ”den sedimenterade föreställningen om den västerländska handlingskraftens inneboende godhet” möter en utbredd individualism där allt ansvar lagts på de enskilda subjekten: ”Allt blir skenbart subjektivt; världen förvandlas till en projektionsduk för våra känslor och handlingar. Den enskildes ansvar blir oändligt.”²³ De känslor som tidigare delades gemensamt i de politiska projekten – hoppet, optimismen, framstegstron – är i dag förpassade till individens inre, vilket skapar en enorm press. Här blir cynismen – att helt enkelt inte göra någonting – en möjlig överlevnadsstrategi, som ytterst handlar om att uthärda tillvarons likgiltighet genom att helt enkelt omfamna den. Men det finns också en kritisk potential i cynismen, menar Johansson. Att göra ingenting innebär ett motstånd mot upplysningstänkandets krav på handlingskraft, på subjektet att vara aktivt, *göra något*.²⁴

Om romankaraktärerna placeras i den nutida humanismens enligt Johansson falska opposition mellan ont och gott öppnar det för en annan typ av granskning, inte minst av den ”goda” parten, Ashkan, men också av den till synes indifferent Filip. Ashkan är onekligen mer politiskt medveten och kunnig än övriga när det gäller flyktingproblematiken. Men som yrkesverksam fotograf är han också i någon mening beredd att exploatera flyktingarna och i förlängningen profitera på deras situation. Han bygger på sätt och vis sin karriär och försörjning på deras olycka. Det finns även ett visst mått av vad Johansson skulle kalla ”hjälpandets narcissism” i hans engagemang; det handlar snarare om ett behov hos den som agerar än om hjälpens objekt, mer om att bygga en ”etisk persona” än om handlandets följder.²⁵ Ungefär som hos Karin i Kadefors *Fågelbovägen* 32.

Ashkan och hans partner Erika har ett moraliskt och kunskapsmässigt övertag över sina värdar och bildar också ett slags samförståndspakt som goda, medvetna och aktiva subjekt. När de talar enskilt med varandra på terrassen och konstaterar att de också gärna skulle vilja bo på Sicilien, utbrister Erika: ”Fast jag skulle ha svårt att titta ut över havet och släppa alla tankar på flyktingsituationen.” ”Hm. Omöjligt”, svarar Ashkan, och så fort Miriam kommer ut med mer öl börjar Ashkan ansätta henne med hur svårt det är att ”glömma vad som pågår ute på havet”.²⁶ Gästerna har också anledning att hysa viss avund. Själva har de inte samma möjligheter att ta semester eller flytta utomlands, dessutom är de än så länge ofrivilligt barnlösa. Ashkan är uppvuxen i Iran och verkar som flykting och migrant inneha ett outtalat tolkningsföreträde, åtminstone ifrågasätts aldrig hans inställning eller agerande av övriga i sällskapet. Han använder sin position som något av en härskarteknik, särskilt i relation till Miriam. Samtidigt, och det förtjänar att påpekas, ser Ashkan uppenbarligen en potential hos henne, en möjlighet att hon, till skillnad från Filip, ska kunna låta sig påverkas och kanske börja agera.

När Filip följer med på Ashkans fotoreportageresa till Lampedusa är det uppenbarligen inte som en solidaritetshandling. Han gör det snarare som distraktion och möjlig inspiration. Huvuddelen av dagen på ön stannar han inomhus på restaurang, med grillad fisk och vitt vin; han finner det hela så genuint och pittoreskt att han tar fram skissblocket och påbörjar ett stilleben. När Ashkan ansluter på kvällen och exalterat försöker beskriva den märkliga, undanskymda ”båtkyrkogård” han funnit, får han inget gensvar. Filip förblir något av en stum yta i romanen som ingenting tycks fästa på. Därför är det lätt att förbise att även hans val att så ofta stå vid sidan av rymmer en särskild typ av agens. Filips ovilja att reagera adekvat i flyktingfrågan, det vill säga i enlighet med den humanitära, aktivistiska logiken, har andra möjliga förklaringar än ren självupptagenhet. Om vi återigen följer Johanssons resonemang kan hans likgiltighet till och med rymma en form av kritik. Han befinner sig på en plats präglad av kris och trauma, och som konstnär skulle han i likhet med Ashkan mycket väl kunna kapitalisera på den mänskliga tragedi som utspelar sig omkring

honom. Men medan Ashkan riktar sin uppmärksamhet och energi mot världen vänder Filip blicken ner i skissblocket i en gest som snarare signalerar konstens autonomi. Båda hållningarna, ”den resignerade cynismen och den narcissistiska aktivismen”, är, hävdar Johansson, ”två symptom på samma historiska situation” – det moderna cyniska system som ”omfattar oss alla”.²⁷

Samtidigt är Filip inte befriad från narcissistiska drag. När det gäller den egna konstnärskarriären är han nog så driven, för att inte säga entreprenöriell. Men också en aning oreflekterad. Hans försök att stärka sitt varumärke genom att ”go simple” och anlita motiv ur hem- och familjeliv innebär att han träder in i och approprierar en traditionellt kvinnligt kodad sfär. Först när den besökande tidskriftsredaktören börjar ställa kritiska frågor kring hans pågående arbete inser han att positionen inte är oskyldig. För första och enda gången i romanen upplever han en, om än kortvarig, känsla av skam: ”Han känner sig som den dumme, manlige konstnären vars blick inte når långt ut i världen.”²⁸

Vit melankoli och vita kvinnors tårar

Till att börja med uppvisar inte heller Miriam någon särskild skuldkänsla över sitt bristande engagemang i den pågående flyktningkrisen, och hon verkar inte bekymra sig om sitt drickande eller att hon ibland ger lugnande droppar till dottern. Det enda hon uttrycker dåligt samvete för, återigen genom berättarinstansen, är att hon har gett för mycket smärtstillande medicin till Erika sedan denna skurit sig i foten på några glasskärvor i trädgården. Samtidigt verkar Miriam i första hand känna sig misslyckad i yrkesmässig bemärkelse: Hon känner skuld för att hon agerat tveksamt som läkare snarare än som medmänniska. Den skam som efter hand börjar smyga sig på Miriam handlar om ett kunskapsunderskott, om hur lite hon vet om den flyktingsituation som pågår precis i närheten. Men det som framför allt skrämmer henne är risken att *bli påkommen* med att vara okunnig:

Vad händer på havet? Hon är säker på att Ashkan syftade på flyktingarna. Filip har berättat att vännens nya projekt handlar om dem. Självklart har hon läst om den stora flyktingströmmen från Afrika som försöker nå Europa i illa underhållna båtar. Hon har sett bilder på uttorkade och undernärda barn som bärs iland av den italienska kustbevakningen. Men hon har inte burit med sig bilderna. Inte arkiverat dem och skapat en berättelse om flyktingarna. Det har inte känts tillräckligt angeläget och dessutom har hon inte haft tid. Askan kommer säkert att berätta mer om det men det är själva utfrågningen hon räds. Han talar om Ön hela tiden. Hon är fortfarande inte säker på vilken ö han menar men det är inte Sicilien. Han ska åka till ön med båt. Nio timmars båtresa till ön från Sicilien.²⁹

Ashkans påträngande frågor väcker olust och ängslan, Miriam upplever att hon blir bedömd för hur hon lever: ”allt det hon har går att ifrågasätta”.³⁰ När Ashkan slänger ”vit melankoli” i ansiktet på henne en kväll är hon inte helt klar över vad det betyder. För Tobias Hübinette och Catrin Lundström, som lanserade begreppet på svensk botten 2011, handlar det om den känsla av förlust som drabbat ”den svenska vitheten” på grund av oförmågan att förstå såväl den egna privilegierade positionen, som hur den bygger på ett kolonialt och rasistiskt förflutet.³¹ Det svenska tillståndet är ytterst specifikt, eftersom Sverige så länge bestod av en förhållandevis homogen vit befolkning samtidigt som landet byggde upp ett internationellt rykte som uttalat antirasistiskt och solidariskt med tredje världen. Men decennier av arbetskrafts- och flyktinginvandring har, menar Hübinette och Lundström, försatt den svenska vitheten i en kris där såväl sverigedemokrater som antirasister delar samma saknad – en *vit melankoli* – efter ett Sverige som antingen var mer homogent eller mer progressivt.³²

Till sist sätter Ashkans påstridighet ändå igång någonting hos Miriam. När han och Erika väl har lämnat stenhuset och Miriam ska återgå till sin forskning om smärtlindring har hon först svårt att komma igång. Hon vill bara läsa i den bok Ashkan lämnat

kvar, *Bilal: På slavrutten till Europa* (på svenska 2013) – den undersökande journalisten Fabrizio Gattis skildring av sin fyra år långa hemliga färd längs flyktingrutterna genom Sahara och över Medelhavet. Miriam sugns in i historien. Men samtidigt som hon börjar bli alltmer medveten om sin omvärld fortgår vardagslivet. På väg till stranden svänger hon av för att köpa ytterligare en av sina favoritfocaccia med aubergine. Berättarinstansen skonar henne inte:

Hon har läst om hur de afrikanska migranternas arbetsförhållanden är slavlika, att de sover och äter i växthusen. Ändå tvekar hon inte när hon köper sina tomater eller svänger av för att köpa mackor att ha med sig till stranden.³³

Miriam känner till vad som pågår på grönsaksodlingarna. Ändå ”tvekar hon inte” att köpa de produkter hon uppskattar. I den här kommentaren fungerar hon som ett samtida tyfäll av privilegierad västerlänning, som trotsar sin vetskap om exploateringen och fortsätter som tidigare. Om något fångar citatet det vardagliga, oreflekterade hyckleriet hos världens välbeställda och vällyckade. Som inte bryr sig, eller gör det på ett narcissistiskt vis.

På väg in i butiken står Miriam nämligen plötsligt öga mot öga med en av de afrikanska växthusarbetarna, och allt hon lyckas haspla ur sig är – ”I’m sorry”, som det står, ”utan att riktigt förstå varför”.³⁴ Miriams uppblossande skuldkänslor och tafatta replik är ett skolexempel på det beteende som Robin DiAngelo, forskare inriktad på kritiska vithetsstudier, gett samlingsnamnet *white fragility*. I sin studie med samma titel från 2018 skriver DiAngelo bland annat om ”vita kvinnors tårar”, där den rasifierade andra används som en källa för den privilegierades dåliga samvete, något som snarast förstärker rasistiska strukturer, även om avsikten varit den rakt motsatta.³⁵

Men frågan är vad Miriam beklagar. Är det den svarta arbetaren och hans prekära arbets- och levnadsvillkor, sitt eget oreflekterade konsumtionsmönster, eller snarare ett kapitalistiskt, kolonialt ärrat samhällssystem som hon bara börjat ana att hon själv på något sätt spelar en roll i? Där en vithetskritisk läsning pekar ut

just ”vita kvinnors tårar” som en i grunden narcissistisk praktik, skulle ett resonemang i samklang med Judith Butlers i *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (2004) även kunna se en medmänsklig, gemensamhetssträvande potential eller åtminstone ”a point of identification with suffering itself” i Miriams agerande.³⁶ Den ovisshet kring hennes motiv som romantexten bygger upp ökar komplexiteten inte bara när det gäller bedömningen av hennes etiska ”status”, utan pekar i förlängningen även på den konfliktfyllda relation till global rättvisa som åtskilliga av romanens svenska vita medelklassläsare säkerligen själva brottas med.

Devika Sharma ser *hypocrisy literature* som ett estetiskt svar på en specifik historisk situation, där privilegierade medelklassmäniskor i Skandinavien börjar inse att deras gynnsamma liv pågår på andras bekostnad. Men den här litteraturen är också en reaktion på en pågående utveckling inom det kritiska samtalet i stort. Ett sätt att läsa den är därför, menar Sharma, att betrakta den som en reflektion över vad ett kritiskt förhållningssätt kan innebära i sammanhang där det kan bli tal om ett medansvar. Det här är en typ av litteratur som ständigt frågar sig: ”är jag kritisk?”.³⁷ I *De fördrivna* ”vet” karaktärerna, både rent intellektuellt och moraliskt, vad som anses etiskt ”rätt”. Men även om romanen således kretsar kring den rika världens skam över sin egen själviskhet, så går den också ett steg längre genom att synliggöra sprickorna i det humanitära samvetet som sådant, där medvetenhet i sig aldrig är nog, och kravet ständigt ökar på den enskilda att engagera sig, ta ställning och agera.

Även om Filip påstår sig finna det ”uppfriskande” att bli ifrågasatt är det inte aktuellt för honom att gå från ord till handling i flyktingfrågan. Däremot tänker han ta tag i beslutet att bryta med Miriam, det enda som komplicerar saken är dottern och huset. Miriam fördjupar sig däremot alltmer i migrationsproblematiken efter föräldraledigheten; hon och Ashkan börjar mejla varandra kring olika frågeställningar och hon vill försöka kombinera sitt nyvunna intresse med smärtforskningen, ”hon rör sig sömlöst mellan ämnena nu”.³⁸ Hennes inledningsvis känslostyrda olust och överksamhet övergår alltså till genuin nyfikenhet och reell akademisk och aktivistisk verksamhet. Utifrån den västerländska humanitära,

rationella logik som säger att den enskilda måste *göra något* åt tillvarons påträngande problem, verkar Miriam därmed vara på väg åt rätt håll.

Men romanen rymmer en märklig vändning, och slutar brutalt i utkanten av Catania, där Miriam har kört fel på väg till flygplatsen för att hämta sina föräldrar. Det faktum att hon blir knivhuggen av en ung kvinna, en prostituerad afrikansk migrant, är skakande men samtidigt i linje med berättelsens i grunden icke-katharsiska riktning. Att det är *mjältblod* Miriam i slutraderna ser sakta rinna ur knivhugget i sidan skulle visserligen kunna inge ett visst hopp. Mjälten är ett organ som människokroppen kan klara sig utan; hon kommer antagligen att överleva, ambulansen är på väg. Och med tanke på att mjälten ända sedan den antika humoralpatologin har kopplats till en bestämd känsla – *melankoli* – är det kanske till och med av godo att Miriam får den borttagen?³⁹ Om vi å andra sidan återkopplar till Butler finns möjligen något att värna även i melankolin, åtminstone så länge dess narcissistiska praktik riktas om just till ”a consideration of the vulnerability of others”.⁴⁰

Det är förstås frestande att spekulera i vilken funktion attacken har i berättelsen. Vilken läxa finns att lära, om någon; ska knivhugget ses som ett straff för Miriams nyvunna engagemang, eller omvänt, för hennes tidigare ointresse? Handlar det om slumpens grymma spel, eller bör meningslösheten i det hela rent av betraktas som ett bevis för det fruktlösa i att som enskild ta på sig rollen som världssamvete – är detta offret av ytterligare en ”godhetsapostel”? Eller så är logiken än mer utmanande: efter alla diskussioner, rapporter, foton och försök att döva smärtan måste kanske någon i den här berättelsen till sist få känna tidens brännande frågor – ända in i köttet.

Att hantera världens smärta

I det här kapitlet har jag diskuterat hur romanen *De fördrivna* gestaltar aktuella samhällsproblem, framför allt flyktingfrågan, genom framgångsrika, privilegierade svenskars omväxlande skuldtyngda, indifferentia och engagerade perspektiv. Jag har utgått från

att dessa yttringar är kopplade till romankaraktärernas känslomässiga ambivalens inför att befinna sig någonstans i spännvidden mellan privilegium och sårbarhet, mellan det egna välståndet och vetskapen om hur det i sin tur bygger på exploateringen av andra. Jag har också berört hur kravet på engagemang är tydligt kopplat till genus i romanen; som kvinna och småbarnsmor förväntas Miriam ”känna mer”, och därmed också vara särskilt beredd att *agera*, i enlighet med ett slags omvårdnadens etik som också kan kopplas till att hon är läkare, talande nog med smärtlindring som specialitet. Den pådrivande parten, den ”goda” Ashkan, besitter ett moraliskt och kunskapsmässigt tolkningsföretråde som han också utnyttjar. Filip låter sig emellertid inte påverkas i någon högre grad; turen till Lampedusa avsätter inga andra spår än en möjlig nytändning i hans konst. Hans grundinställning förblir att han är värd sina framgångar och sitt privilegierade liv, och han är beredd att lämna Miriam för att upprätthålla det. När hon till sist börjar sätta sig in i flyktingproblematiken blir hon å andra sidan uppslukad, närmast besatt, och går efter sin föräldraledighet från defensiv likgiltighet till att fullt ut uppfylla den liberala humanitära traditionens krav på engagemang och handling. Romanens brutala slut väcker oundvikligen frågan om vilken av dessa hållningar som kan betraktas som mest adekvat. Svaret är uppenbarligen avhängigt av perspektiv.

Om Miriams del i berättelsen ses som en bildningshistoria där hennes förändring eller utveckling utgör en central aspekt, blir det initiala ointresset och det därpå följande ”uppvaknandet” och engagemanget förståeligt, åtminstone utifrån en humanitär, emancipatorisk, aktivistisk logik. Betraktar vi i stället hennes inledande indifferens utifrån Ngais argument för den kritiska potentialen i icke-heroiska känslor i en globalkapitalistisk era utan tydlig ansvarsfördelning, får den en annan laddning och möjlig agens. Här kan skenbart motstridiga känslokombinationer av exempelvis chock och leda – det Ngai kallar för *stuplimity* – fungera som adekvata estetiska svar på en specifik historisk situation.⁴¹

Utifrån Johanssons framhållande av likgiltigheten som en möjlig överlevnadsstrategi i en tid där allt ansvar för världens problem har individualiserats, kan valet att göra ingenting erbjuda ett sätt

att hantera de orimliga krav på engagemang som ställs på individen. Med utgångspunkt i dessa förhållningsätt kan det våldsamma slutet visa det till synes fruktlösa, provocerande och till och med hotfulla i att som privilegierad skandinav ta på sig rollen som världsförbättrare. Ett sådant perspektiv ställer också den känslomässigt stumma men yrkes- och karriärmässigt drivna Filip i ett delvis nytt ljus. Genom sin konsekventa vägran att låta sig övertygas om att agera i ”godhetens” tjänst fungerar han som kontrast men också som en möjlig motröst.

Romanens karaktärer företräder därmed olika hållningar i det dialektiska, polariserande läge mellan gott och ont, aktivistiskt och populistiskt som Johansson menar präglar hela vår cyniska epok. När Negar Naseh sätter den under lupp blir resultatet dock allt annat än entydigt. För när skymningen på romanens sista sidor sänker sig över återvändsgränderna i utkanterna av Catania är sista ordet ännu inte sagt. Ambulansens sirener ljuder och framtiden ligger öppen – Miriams hjärta ”slår i en tyngdlös bröstkorgrymd”.⁴² Kanske finns ännu tid att försöka lära sig leva med det på en gång nödvändiga och omöjliga i att hantera världens smärta? Klart är att de skiftande tolkningsmöjligheter som omger *De fördrivna* aktualiserar framväxande krav på litteraturforskningen att möta en samtidslitteratur som utan att hemfalla åt total nihilism ändå avvisar traditionella krav på uppbygglighet eller emancipatoriska händelseutvecklingar. En litteratur som bearbetar, uttolkar och utmanar sin tids skiftande samhällsklimat, föränderliga livsvillkor och fluktuerande känslöekonomier. En litteratur som ständigt finner nya sätt att gestalta hur klass görs, och känns.

8. Att konsumera svenskhet: Unga kvinnor, klass och glitter

Jag platsar ingenstans längre. Varken hemma eller här.
Där eller nu. Nu eller längesen.¹

Jagberättarens dystra beskrivning av sin tillvaro i Evin Ahmads *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* (2017) präglas av hem- och rotlöshet. Medan hon förverkligar sin dröm att bli skådespelare sliter föräldrarna, som flydde från Iran–Irakkriget på 1980-talet, i lågbetalda arbeten. Kontrasten skaver. Förortsidentiteten och föräldrarnas nedåtgående klassresa kolliderar med den skyddade vita akademiska medelklassmiljön på scenskolan, där städarna blivit tillsagda att inte tilltala eleverna: ”Ingen la märke till dom. Sen satt vi där och skulle diskutera klass och rasism.”² Den korta bildningshistorien om vaktmästardottern som blev skådespelare är fylld av liknande kärnfulla situationsbilder. Tvetydigheterna skär genom känslolivet, där skam och skuld varvas med ilska, revanschism och megalomani. Att shoppa dyra märkesvaror blir ett sätt att signalera framgång och söka tillhörighet.

Det här kapitlet kretsar kring tre berättelser i det nutida Sverige där erfarenheter av framför allt klass, etnicitet/rasifiering, genus och ålder på intrikata vis tvinnas samman och där konsumtion fungerar som en viktig strategi i försöken att bli en annan, bli som andra. I två av dem, Evin Ahmads nyss nämnda och Wanda Bendjellouls *Dalenglitter* (2020), utgör förorten en central arena

för den här utväxlingen. Bredvid dessa ställer jag Donia Salehs *Ya Leila* (2020), som saknar förankring i en specifik plats och därigenom väcker andra frågor om samtidens urbana klasskildring. I min läsning prövar jag återigen den kritiska ingång som Nancy Fraser kallar *bivalent*; jag vill med andra ord uppmärksamma kamper som rör både erkännande och omfördelning, identitet såväl som ekonomi, kultur och på samma gång klass.³ Det jag särskilt kommer att dröja vid är den upplevelse av varken-eller som Ahmads berättar jag ger uttryck för i citatet ovan. På vilket sätt är den positionen giltig även i de övriga berättelserna, och vilka normer kring klass och svenskhet formuleras här? Och varifrån kommer allt glitter?

Inledningsvis tecknar jag översiktligt berättelsernas motivfärer för att därefter i tur och ordning diskutera föreställningen om förorten, drömmen om pengar, klasskodad konsumtion, glitterets funktion och, slutligen, mötet med den majoritetssvenska medelklassblicken.

Tre berättelser om skilda verkligheter

Dalenglitter utspelar sig under ett sommarlov i nutid och kretsar kring en gymnasietjej som bor med sin mamma i förortsområdet Dalen söder om Stockholm. Medan klasskamraterna i villakvarteren intill åker till Gotland och franska Rivieran jobbar hon extra på snabbmatsrestaurang i city för att tjäna pengar till sitt körkort. När den jämngamla kusinen Adam plötsligt dör i en arbetsplatsolycka vid ett vindkraftbygge i Danmark får hon åka till mormor och övriga släkten i Polen för begravningen. Resan blir en färd från en förort till en annan, mellan olika verkligheter, starkt präglade av klass.

Ya Leila är framför allt en berättelse om vänskap, om att växa upp tillsammans och forma sin identitet i relation till andra. I likhet med jaget i *Dalenglitter* går Leila och hennes bästa vän Amila, båda med kurdisk bakgrund, i en gymnasieklass dominerad av vit, välbeställd medelklass. Leila extraknacker på café och dras till klassens feministgäng, *Glitterfittorna*, som odlar systemskap och sprider färgglada målningar av kvinnokön över stan. Hon blir förtjust i en

kille i gruppen, men hennes försök att smälta in hotar samtidigt vänskapen med Amila, som inte har samma ambitioner att anpassa sig till ideal hon inte tror på.

Alla tre berättelserna kan kategoriseras som romaner; särskilt *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* men även *Dalenglitter* har självbiografiska drag. De har alla förstapersonsberättare, som i de nyss nämnda verken förblir namnlösa. Ahmads korthuggna prosa och kontrastiva scener ger berättelsen en stark energi, Bendjelloul fångar skickligt samhällets hierarkier genom en ung kvinnas blick och Saleh skildrar poetiskt och språkförnyande identitetssökandets irrfärder.

Historierna kretsar kring familj och vänner, skola och arbete. Ursprunget och den egna klasstillhörigheten i relation till en majoritetssvensk, urban medelklassnorm är en återkommande smärtpunkt. Protagonisterna möter olika typer av exploatering, på jobbet och i skolan, men också utanför; inslag av rasism och sexism ingår i vardagen. *Ya Leila* och *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* präglas av föräldragenerationens krigs- och flyktingtrauma. Klass är påtagligt, i skildringarna av karaktärernas resonemang och levnadsstandard, arbete och livsstil. Jagberättarna lever under knappa förhållanden och föräldrarna är lågavlönade eller hankar sig fram på sjukersättning.

Föräldrarna i Ahmads berättelse arbetar som skolvaktmästare och bespisningspersonal, medan jaget skäms över sina egna privilegier. Hon "borde plugga något som skulle generera riktiga cash" så att föräldrarna skulle kunna få ett lugnare liv.⁴ Leila och jaget i *Dalenglitter* jobbar båda extra vid sidan av gymnasiestudierna. Arbetsbeskrivningarna är ingående, villkoren framstår som tuffa och ofta orättvisa. Manliga chefer lurar och utnyttjar sina anställda. Arbetet sätter spår på kroppen. Leilas händer är "russin och brännskadade och såriga efter dom där mjölkäckliga trasorna och smörgåsgrillen och dom vassa kanterna som finns lite överallt bakom kassan".⁵ Hennes chef Anders på Kafé Karlavagn fifflar med löner, skickar hem henne tidigare utan betalning och ljuger för kunderna om att kladdkakan är hembakad. *Dalenglitter* inleds med att berättarjaget beskriver sina brännmärken på armarna från stekhällen på snabbmatsrestaurangen. På gymnasiet tolkades de

som självskadebeteende, vilket innebar kallelse till skolkuratorn. Kollisionen mellan skilda verkligheter och analysmodeller driver berättelsen, och undertiteln, *En roman om hårt arbete*, har flera bottnar. Bredvid vardagslivet på restaurangen, som butikschefen Ariel satt i system att underbemanna, handlar det inte minst om att som ung kvinna vistas i miljöer där sexuell exploatering ständigt ligger på lut. Att bedömas efter sitt utseende; Ariel låter alltid de snyggaste tjejerna stå i kassan, ”restaurangens skyltfönster”. Men också att kunna använda ungdomlig fräschör som ett möjligt kapital i mötet med bättre bemedlade män.

Leilas och Amilas gymnasievardag präglas av att inte anses tillhöra de åtråvärda, ”knullbara”, i klassen. Samtidigt som jaget i Ahmads berättelse är kritisk till det politiskt korrekta tal om genus och rasism som frodas på scenskolan, tvingas hon erkänna att diskussionerna om könsförtryck öppnat hennes egna ögon för den objektifiering och sexism hon själv utsattes för under uppväxten.

Ni fick vara dom roliga i klassen. Vi var dom duktiga.

Ni var med i alla musikvideos.

Medan bilar brann och världen talade om er, så satt vi på fritidsgården och hade ”tjejgrupp”.

Ingen journalist ville prata med oss.⁶

Utbildning är en central arena, på liknande sätt som vi såg i arbetarskildringarna i kapitel 1. I *Dalenglitter* är det modern som manar på; dottern ska helst bli läkare eller jurist. Att Ahmads berättarjag antagits till den åtråvärda skådespelarutbildningen är tveeggat, inte minst när det visar sig att fadern haft liknande drömmar. Leila är ambitiös, kämpar för bra betyg och hoppas att lärarna äntligen är på väg att betrakta henne och Amila som alla andra: ”Två vanliga elever bara utan något tillägg, utan några komplikationer.”⁷ Konsumtion framträder som en avgörande och komplicerad del i karaktärernas sökande efter respektabilitet och tillhörighet. Dyra märkesvaror utgör en stark lockelse och tillvaron är tydligt varumärkeskodad. Samtidigt krävs betydligt mer än rätt kläder för att ”passera” i de omgivande medelklassmiljöerna.

Den föreställda förorten och andra fiktiva platser

Berättelserna är förankrade i en socialt skiktad, urban miljö. *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* och *Dalenglitter* utspelar sig båda i Stockholmsförorter. I de senaste tjugo årens svenska prosa återkommer förorten som en laddad plats, full av motstridiga bilder och associationer. Här utspelar sig inte minst en kamp om tolkningsföreträde för uppväxter och tillhörighet. I samhällsdebatten har beskrivningen av förorten, gärna uttryckt just i singular, gått från utopi till dystopi – från omhuldad mångfald till en undergångshistoria om misslyckad integration. De positiva konnotationerna är alltmer sällsynta; förorten framställs som omväxlande hotfull och ”särskilt utsatt”.

Utvecklingen är likartad på flera håll i Europa, som i den franska diskussionen kring *la banlieue*, den norska och danska debatten om *gettoisering* eller den finska om *förslumning*. Litteraturvetarna Jon Helt Haarder och Troels Obbekær pekar på hur det danska gettobegreppet inte bara binder samman bostadsområden, etniska minoriteter och sociala problem; det flitiga bruket av begreppet har gjort det till en del av en övergripande nationell identitet: ”Ghettoen er en del af danskheden.”⁸ I Sverige bär förortsdiskussionen en särskild laddning, eftersom den också rymmer historien om det socialdemokratiska välfärdsbyggets uppgång och fall. De miljonprogramsområden som uppfördes under 1960- och 70-talen skulle ge trångbodda arbetare en bättre levnadsstandard. Förorten blev en plats där en etnisk svensk arbetarklass mötte människor från andra delar av världen, på flykt undan krig och förtryck. Men snart kom även missbruk och misär och, i takt med ökad immigration, en växande segregering.

Skönlitteraturen har skildrat vardagslivet i förorten men också granskat den som samhällsfenomen och uppehållit sig en hel del just vid *föreställningen* om den. Där 00- och 10-talens berättelser gärna kritiserade sin tids hurtfriska uppfattning om förorten som en mångkulturell smältdegel, utgår 20-talets snarare från den fortsatta segregeringens effekter.⁹ Vad har hänt sedan mångfaldsprojektet tystnat och en tidigare välvillig etnifiering förvandlats till demonisering, särskilt av unga män? I *Dalenglitter* och *En dag ska*

jag bygga ett slott av pengar framträder förorten framför allt som en odramatisk hemmiljö, långt från medias rapportering om gängvåld och skjutningar. Konflikterna utspelar sig snarare i protagonisternas möte med livet utanför den egna stadsdelen.

Det slentrianmässiga likställandet mellan förort och immigration har inneburit att berättelser om unga med invandrarbakgrund eller icke-svenskt påbrå gärna *förutsetts* utspela sig i förortsmiljö. *Ya Leila* tycks spela med och mot just den typen av förväntningar. Trots att den beskriver en rad konkreta rumsligheter går dessa inte att nagla fast vid en existerande, namngiven plats. Det är lätt att som läsare börja söka efter verklighetsreferenser. Leilas far brukade ta sjuan till irakiska kommunistföreningens lokal, ligger den kanske i Tynnered eller Gamlestan i Göteborg? Nians buss, rullar den måne i Uppsala, författarens tidigare hemstad? Det blir efter hand tydligt att porträttet av två gymnasietjejjers vänskap snarare arbetar bortom det partikulära. Den stadsmiljö som efter hand framträder i romanen är snarast generisk och den poetiska inledningen skildrar lika mycket en relation som geografi:

Vägen mellan Amila och mig, alltid samma raksträcka.
Passera hundraåttal lyktstolpar, passera den upplysta,
ödsliga fotbollsplanen, passera godispapper som flyger
över gräset, passera kyliga andedräkter som rökmoln under
ljuset.¹⁰

Raksträckan i den första meningen skulle också kunna illustrera själva vänskapen, som en oavbruten kommunikation – ”alltid samma raksträcka”. Leila och Amila som känt varandra sedan sexårsverksamheten har den där närmast symbiotiska väninnerrelationen, som i romanen hotas av det inbrytande majoritetssvenska och medelklassiga.

I *Dalenglitter* är förorten desto mer framträdande, synlig redan i romantiteln. Två skilda världar som plötsligt möts glimtvis under gymnasieåren. Men Dalen kvalar inte in bland de farliga och utsatta. Jamila, som bor med sin mamma i Tensta, hävdar frankt att det inte är någon riktig förort: ”inget där är på liv och död som för oss andra”.¹¹ Dalen ligger för nära city, uppfördes runt 1980 och

ingick därmed inte i miljonprogrammet. Miljön är lite för idyllisk: stadsplanen sägs eftersträva innerstadens kvartersstruktur snarare än funktionalistisk rationalitet, med gator, öppna platser och stora planterade innergårdar.¹²

Jamilas deklaration att jaget inte bor i en riktig förort låter ana en skiktning, som handlar om etnicitet men också klass. Resonemanget rymmer tanken om ett slags omvänt socialt kapital, där den som har det värst vinner. Dalen är en "lightversion" av betongförorten, med fler infödda svenskar än i Tensta och med högre medelinkomst.¹³ Liksom hos Ahmad hamnar jaget i ett återkommande varken-eller, åtminstone utifrån omgivningens kategoriseringar. Bland klasskompisarna gör hennes polska påbrå att hon inte ses som helt svensk och eftersom hon bor i lägenhet i området Dalen hör hon inte till innegänget från villorna. Släktingarna i Polen ser henne däremot som både svensk och välbeställd.

Trots Jamilas försök att upprätta en hierarki skrivs förorten i romanen snarast fram som i grunden en och densamma. Jaget har ingen aning om var Tensta ligger. Hennes Stockholm slutar vid T-centralen, allt norrut är okänt: "Ibland när jag står på perrongen låter jag fingret följa den blå och röda linjen till främmande platser som Masmö eller Kista och funderar på om de har gatukök och trasiga elskåp, precis som vi."¹⁴ Beskrivningen av dessa platser som "främmande" verkar med andra ord stanna vid namnet; jaget hyser inga illusioner om att de egentligen är särskilt annorlunda. Även mormoderns nedgångna förort i utkanterna av den polska hamnstaden, av jaget beskriven som en "övergiven ruinstad", är på sitt sätt ändå hemtam och full av barndomsminnen.¹⁵

Berättelserna skildrar erfarenheter av att definieras som annorlunda, eller se sig själv som annorlunda genom andras ögon. Men rörelsen är dubbelriktad; även berättarna registrerar och definierar sin omgivning, som när Leila och Amila närmar sig "bostadsrätterna" dit de bjudits in för att planera Glitterfittornas kommande aktion: "Vardagsrummet blinkar i regnbågsfärger och det finns en kakelugn där inne och det ser ut som dom där lägenheterna jag stirrat mig dum av på hemnet."¹⁶ Leila och Amila kommer från en annan del av staden, från gårdar med "överfyllda soprum", "blödande hjärtan" och dofter av "ruttna, sönderslagna äpplen, fräsan-

de gullök, basmatiris på spisen, sista slattarna pripps blå”.¹⁷ Romanen arbetar med sinnliga, stämningsskapande markörer för att beskriva en plats som förblir mångfacetterad.

De senaste decenniernas offentliga diskussion kring förorten har rört sig mellan ytterligheter. Sociologen Loïc Wacquant har myntat begreppet *territoriell stigmatisering* för att fånga hur vissa platser bär med sig ett socialt vanrykte.¹⁸ Wacquant har också undersökt hur de boende på olika sätt underkastar sig eller gör motstånd mot sådana stämplatser – från att undanhålla sin adress och planera flytt därifrån snarast möjligt, till att öppet försvara sitt bostadsområde.¹⁹ I de tre aktuella berättelserna är protagonisternas relation till hemmiljön komplicerad och motstridig. I *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* tecknas jagets minnesbilder av förorten Akalla och området Nystad som ett barndomens paradiset, med fin lekplats, gemytlig grannsamvaro och nybyggaranda: ”På den tiden var bänkarna, centrum, gårdarna våra att äga.”²⁰ Kontrasten är avsevärd till det nu där platsen blivit alltmer främmande. Jagets mentala avstånd rymmer ett dåligt samvete för att ha lämnat, svikit. Föräldrarna och framför allt bästa vännen André, som ”hoppade från fjärde våningen”.²¹ Förorten är inte bara en plats utan också ett tillstånd, fyllt av smärta. I romanens inledning talas det om ”blåa linjen-folk”, vars särskilda sorgsenhet sägs bero på att nästan hela färden med tunnelbanan går under jord, i en mörk tunnel.

I *Dalenglitter* märker jaget hur dubbla mytologier uppstår bland grupper som sällan möts: ”Fram till gymnasiet hade många av oss en ganska vag uppfattning om livet på andra sidan spåret”, hävdar hon.²² Modern Jadwiga idealiserar livet bland villorna i Gamla Enskede, där hon och dottern gärna promenerar på fritiden: ”Mamma placerar omsorgsfullt ut alla sina framtida barnbarn och utemöbler i trädgårdarna. Hon älskar när jag berättar om interiörerna från mina gamla klasskompisars hem.”²³ Privilegierade klasskamrater berättar å sin sida att de helst undviker att besöka Dalen, av rädsla för att bli rånade. Jaget förblir en gränsgångare som rör sig i det klassmärkta landskapet och kommenterar vad hon ser – från den diskreta lyxen i innerstaden och villornas bohemiska idyll till den torftiga hemtrevligheten hos mormor.

Drömmen om pengar

Pengar spelar en central roll i berättelserna – som försörjningsmedel, men också som en dröm om frihet och oberoende. I *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* signalerar redan titeln det sagoaktiga och grandiosa i jagets relation till pengar. Hon drömmer om att bli rik och berömd, om att lämna förorten för att sedan återvända i triumf och dela med sig av sitt överflöd. Hon medger att hon är fixerad:

Jag pratar ofta om pengar, om att jag älskar pengar, att jag en vacker dag ska bada i pengar.
Pengar, pengar, pengar!
Det är som att jag är besatt av pengar.²⁴

Men så länge drömmen ter sig avlägsen säger hon sig också hata pengar. Den dåliga ekonomin svävar som ett mörkt moln över familjen. Kronofogden nämns flera gånger och jaget berättar hur fadern sitter med räkningar, bankpapper och ångest. Modern har skulder på över 150 000, ”på grund av smuggelfittorna”.²⁵ Jaget säger sig inte begripa hur hennes privilegierade klasskamrater på scenskolan så ofta skryter om att vara fattiga, för sådant talar man väl inte om? ”Men ändå visste jag. Ett samtal, så skulle dom ha pengar på sitt konto.”²⁶ Berättelsen bärs i hög grad av jagets frustration inför kolliderande världar och hennes såriga försök att passa in i den nya verklighet som skådespelarutbildningen öppnar, bland kulturarbetare och intellektuella.

Även Leila säger sig ha fantiserat om en ljusare materiell framtid men konstaterar att sextiofem kronor i timmen från kaféjobbet knappast leder dit, ”jag kan inte minnas att det hände så mycket mer än att jag kunde köpa några fler marabou i veckan och slutade baxa hårnålar från H&M”.²⁷ En passage skildrar faderns förtvivlade telefonsamtal med en myndighetsperson om sin skriande brist på pengar: ”Kuvertet skakar i handen. ’Sextusen niohundra, efter skatt, hur, hur ska jag leva, hur ska jag leva ett vanligt liv? Ha? Vet ni mina utgifter? Vet ni?’”²⁸ Till de återkommande kostnaderna hör inte bara mat och hyra för den egna familjen utan också transaktioner till släkten i Irak.

Modern i *Dalenglitter* är ensamförsörjare och när lönen som frisör inte räcker för resan till Polen och systersonens begravning skickar hon dottern. Männen i slakten jobbar utomlands, i de rika-re delarna av Europa: ”Farbröder, kusiner och bryllingar som fått jobb på fabriker, i lagerlokaler och lastbilshytter.”²⁹ Bland släktingarna ses berättarjaget och modern som ”den välmående svenska grenen”.³⁰ Fattigdomen har tydliga schatteringar.

Jaget brukar gå med arbetskamraten Jamila förbi NK:s skyltfönster och välja ”saker vi ska köpa när vi tjänat vår första miljon”.³¹ Märkesväskor och en likadan Mercedes som mediekändisen Kim Kardashian. Men närmast står något mer jordnära: ett körkort, som inkörspport till vuxenvärlden och med löftet om ökad rörelsefrihet.³² Vägen dit visar sig vara lång: ”Efter ett års helgslavande i flottgrottan har jag exakt fyratusen på kontot.”³³ Ett par dagar i Polen och en kvaddad bil räcker för att kontot ska vara tömt och allt börjar om.

Jakten på pengar har också sitt pris. I *Dalenglitter* leder den flera gånger till sexuella gråzoner. När arbetskamraten Jamila inför en gemensam utekväll visar sedlar i sin väska och hävdar att hon fått dem mot sex, börjar jaget genast fundera: ”Vad skulle jag vara beredd att göra för mitt körkort? Skulle jag också kunna ligga med någon random snubbe?”³⁴ Jamilas antydan visar sig visserligen vara ett skämt. Hon har funnit ett annat sätt som jaget också prövar; hon undviker att slå in vissa av kontantinköpen i kassan och tar pengarna själv. ”Jag ger bara mig själv en rimlig lön. Jag får runt femhundra till tusen kronor extra om dagen på det här sättet. Rakt ner i fickan”, hävdar Jamila.³⁵

Men sex som möjligt betalningsmedel är aldrig långt borta, romanen rymmer flera sådana transaktioner. Körlektioner i utbyte mot sex. Könshandel på en shoppinggalleria i Polen. Jamila som plötsligt får en iPad i belöning som bästa medarbetare, uppenbarligen sedan hon inlett en relation med butikschefen. Även om den polska verkligheten tecknas som betydligt mer brutal än den svenska ingår båda i en tillvaro där allt kan köpas, och där fattiga kvinnor frestas att på olika sätt sälja sig, inte sällan för att i sin tur kunna konsumera.

Att konsumera klass

Det starka begär Ahmad's berättarjag uttrycker efter att "se rik ut" har också sexuella undertoner, även om tonen är ironisk: "Känslan av att bära dyra märken får mitt kön att vibrera."³⁶ Längtan efter kläder eller accessoarer som signalerar hög status ingår i en komplicerad väv av klass, genus och rasifiering som också har sin lokala särprägel. Bland kultureliten och de välbärgade i Stockholms innerstad råder andra statusmarkörer än i "Orten" och berättelserna ger ingående prov på hur protagonisterna balanserar mellan olika ideal. I stadsrummet men också, i *Ya Leila* och *Dalenglitter*, på sociala medier.

Vad kan litterära skildringar av konsumtion lära oss om görandet av klass? "En vara ser vid första ögonkastet ut att vara en självklar, trivial sak", hävdade redan Marx i *Kapitalet* (1867). Han såg komplexiteten och magin i hur vissa ting, även till synes utan bruksvärde, kunde bli begärliga.³⁷ Hos Marx, liksom bland andra Max Horkheimer och Theodor Adorno samt Max Weber, framstår konsumtion framför allt som en del i kapitalismens skadeverkningar, i form av varufetischism, missriktat begär och själlös massproduktion.³⁸ Men att studera konsumtion kan också, som sociologen Sharon Zukin och konsumtionsforskaren Jennifer Smith Maguire betonat, överbrygga klyftan mellan ekonomi och kultur och därigenom erbjuda nya möjligheter att förstå hur klass fungerar.³⁹ Deras ingång påminner något om Nancy Frasers bivalenta perspektiv.

Diskussionen kring konsumtion har också länge varit könad. Ända sedan den urbana konsumtionskulturen började växa fram i slutet av 1800-talet har kvinnor tilldelats den dubbla rollen som konsument och vara.⁴⁰ *Dalenglitter* laborerar en del med den dubbelriktningen, även om klass, etnicitet och ålder skruvar åt problematiken ytterligare. I alla tre berättelserna är konsumtion och varumärken ständigt närvarande i protagonisternas vardagliga sökande efter respektabilitet och tillhörighet. I Leilas försök att smälta in i den majoritetssvenska medelklassiga gymnasie miljön ingår återkommande överväganden kring varumärken, kopplade till tid, plats och familj:

Mamma skickade hem alla kläder till Irak efter garderobsrensningen sommaren efter nian. Bort med Gina Tricot, Maxi, H&M. Mina kusiner postade bilder på min facebookprofil med dålig bildkvalitet iklädda mina gamla kläder. Elf shokor habibti ya hayati albi ya 'aeyni ya halwa, röda rosor, blinkande, glittrande rosbuketter i 3D-format. Jag svarade shokran bos och en röd ros innan jag tog bort bilderna från min profil.⁴¹

Leila distanserar sig, eller *disidentifierar* sig, i dubbel bemärkelse.⁴² Inför gymnasiet rensar hon undan plagg hon växt ur eller tröttnat på. Hon tar avstånd från sitt yngre jag och de varumärken som är förknippade med det. Sedan döljer hon bilderna på släktingarna iförda hennes avlagda lågpriskläder och deras tacksamma hälsningar på arabiska från sitt Facebook-flöde. Hon gömmer med andra ord även undan sitt släktsammanhang, sitt ursprung. Handlingen ingår i ett mönster av anpassning till den variant av svensk medelklass som omger henne i skolan.

Märkeskläder kan signalera både status och töntighet, menar företagsekonomen Marcus Gianneschi, som i studien *Vara och märkas* (2012) undersökt hur ungdomar i olika stadsdelar i Göteborg använder kläder i formandet av sitt yttre och hur det hör samman med köpkraft, estetik och grupptillhörighet.⁴³ Det visar sig att specifika varumärken bara ger status i ett visst, bestämt sammanhang i tid och rum. Efter bara några månader eller i en annan del av staden gäller något annat. Gianneschi konstaterar att ungdomarna eftersträvar en ”lagom individualistisk vanlighet”, en svårbalanserad jämförelsekultur där den värsta avvikelsen ligger i att betraktas som en ofullkomlig konsument.⁴⁴ Zygmunt Bauman går så långt som att hävda att förmågan att shoppa ”rätt” har blivit ett nytt slags medborgarskap i samtidens konsumtionssamhälle. Och det som ytterst driver människors begär efter nya varor är, menar han, deras strävan efter att byta klass.⁴⁵

Ett exempel på sådana ambitioner är Yones, Leilas klasskompis och barndomsvän, som beslutat sig för att byta umgänge och gå systematiskt tillväga. Han har börjat träna, bytt klädstil och uttal och slutligen vunnit den blonda Hilma. Leila och Amila retar

sig på Yones målmedvetna försök att ”köpa” sig in, med Calvin Klein- t-shirt och dyr klocka (på delbetalning). Gianneschi pekar på ett samband mellan hudfärg och ett begär efter märkeskläder med synliga logotyper, som ett sätt att konsumera sig bort från stämpeln av utanförskap och visa att man har lyckats i det svenska samhället.⁴⁶ Men det är en svår balansgång, eftersom försöken alltid riskerar att genomskådas.

Leila anpassar sig också, om än mer diskret. Läger bort luvtröjan, går över till diskret parfym och makeup, slutar lyssna på hip hop. Hennes vilja att förändras märks också i hennes shoppingbeteende. Ett ingående beskrivet lunchinköp utgör själva kulmen på hennes försök att byta livsstil och klassammanhang:

Jag köper en plocksallad med bara vegetariska grejer på Ica. Ruccola, körsbärstomater, mozzarella, avokado, sojabönor, grönkål, quinoa, fetaoströra med soltorkade tomater. Jag väljer vinägrettdressing, bonaqua citrus och strör en frömix över det hela. Hundranitton kronor. Jag ler när jag sätter in mitt kort och tackar absolut nej tack till kvittot och önskar kassörskan en trevlig dag.⁴⁷

Den detaljerade återgivningen av inköpet, ingredienserna och beteendet vid kassan har något närmast rituellt över sig. Stilen, som hämtad ur ett livsstilsmagasin, bidrar till ett slags främmandegöring. På ett plan handlar passagen om ett försök att äta och dricka sig till en normerande identitet. Därför ligger det en stark symbolik i att Leila sedermera glömmer sin dyra sallad på bussen, för att sedan gå raka vägen hem till Amila för att försöka försonas. I Leilas kamp för tillhörighet står Amila för en motrörelse. Hennes trygghet i sig själv manifesteras bland annat genom att hon håller fast vid sin palestinasjal och kurd-i-stan-tröja med ”med comicanstypschnitt och tandkrämsfläckar”.⁴⁸

Där Amila gör ett aktivt val, väl medveten om vad det signalerar, blir Leilas autistiska bror Omar snarare ett offer för sin okunighet gällande rådande trender. Hans försök att förklara fördelarna med sitt senaste inköp präglas av en närmast komisk saklighet:

Jag har nya kläder på mig Leila och nya skor för mamma sa att det är ett jättebra bra märke och dom kostar egentligen ett tusentvåhundra [sic] men sen blev det halva priset och då kostade dom sexhundra kronor och sen blev det halva priset igen och då kostade dom trehundra kronor. Men egentligen kostar dom ett tusentvåhundra [sic].⁴⁹

Leila tar ett djupt andetag inför broderns alldeles för långa byxben och undviker att yppa det hon tänker: att modern i själva verket gör honom en otjänst. Leilas uteblivna kommentar rymmer en vetskap om att det dubbla reapriset bara sätts på utgående modeartiklar, och att den som bär plaggen mer än något annat kommunicerar låg inkomst och status. Gianneschi förklarar hur kläder bland många unga ingår i sociala ”töntifieringsprocesser”, där de mest skrattretande plaggen just är sådana som nyss varit moderna.⁵⁰ För Leila, vars huvudfokus är att passa in i gymnasieklassen, fungerar både kusinernas glädje över att ha fått överta hennes avlagda plagg och Omars stolthet över sina nya kläder framför allt som påminnelser om de gränser till det tontiga som hon själv aktar sig för att överträda.

Jaget i *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* växlar mellan ”Ortens” uniformer – fritidskläder från Adidas och Fila – och den diskret exklusiva stil som omger innerstadens eliter. Hon längtar efter att se rik ut och beskriver med tydliga kopplingar till skådespeleriet hur hon går tillväga för att skapa det intrycket: ”Jag skriker förbi er med två NK-påsar i min hand och ni tänker: ’Där går en som har lyckats.’”⁵¹ Begäret efter dyra märken handlar om att visa sin framgång utåt, att få göra storslagen entré med staden som scen: ”Jag äger alla gator i dag. Jag tillhör ingen klass, jag är något mer.”⁵² På ett seminarium träffar jaget en kvinna i samma ålder, med turkiskt påbrå. De börjar köpa märkesvaror till varandra och utväxlar påsarna ute på kafé, gärna på Söder, med särskilda dieter – ”vegansallad (glutenfri) och latte gjord på sojamjolk” som ”skulle få oss att bli vit medelklass, lugna”.⁵³ Den klassnorm de försöker inordna sig i har alltså också en hudfärg, och vägen dit går även här genom konsumtion.⁵⁴

Jagets glittriga tröja i *Dalenglitter*, en piratkopia av en Chanel-modell, kan ses som ytterligare ett missriktat försök att ”passera”. Gianneschi lyfter fram en särskild kommersiell kultur just kring kopior, som många unga bär i ett försök att hänga med i statusjakten, under förespegling att plaggen är ”äkta”.⁵⁵ Jag får anledning att återkomma till tröjan alldeles strax. Den varumärkeslyx som jaget och Jamila eftersträvar i romanen har global räckvidd, i märkesbutiker i storstädernas exklusiva shoppingstråk men också på nätet. Influencern Cara poserar med dyra, sponsrade märken och predikar att allt är möjligt på Instagram, innan hon åker till Indien och i ett nytt inlägg avsäger sig allt materiellt – iklädd svindyr tunika från Gucci. Hyckleriet undgår inte Jamila: ”Önskar att jag också var så rik och vacker att jag bara kunde välja bort allt ägande!”⁵⁶

Begäret efter märkesvaror och försöken att passa in genom ”rätt” typ av konsumtion omgärdas med andra ord av fortlöpande kommentarer och överväganden. Protagonisterna är i olika grad insatta i spelets regler och påtalar eventuella felsteg. Att bli en kompetent konsument kräver inte bara ekonomiska resurser, utan också en förmåga att avläsa komplicerade, snabbt skiftande trender och agera i ett samspel som särskilt för unga i allt högre grad orkestreras via sociala medier.

Att återta glittret

Pengar och shopping omgärdas i berättelserna av en social barriär som bara redan invigda eller mycket målmedvetna kan överskrida. Det glitter som manifesterar sig både materiellt och metaforiskt är tydligt klasskodat, men också invävt i övriga kategorier. Även om glitter under senare år fått ny politisk sprängkraft i kampen mot misogyni och homofobi, har det historiskt framför allt förknippats med en förförisk, falsk och fåfång kvinnlighet.⁵⁷ Enligt *Svenska Akademiens ordbok* har ordet en bibetydelse av något ytligt och oäkta, en värdelös grannlåt, och i den meningen uppträder det också både i *Ya Leila* och *Dalenglitter*.⁵⁸ I den senare finns ju glittret redan i titelns sammansättning. Före romantexten återkommer den på ett av titelbladen utformad som en traditionell ordbokspost, med

dalenglitter [dalenglit´er]

substantiv ~et, plur. ~, best. plur. ~en

anv. farsta-glitter
tensta-glitter

1 Används något nedlåtande om tjejer/kvinnor – företrädesvis från förorten – när de dyker upp i stan uppklädda med billiga smycken och kläder, typ från H&M, Indiska eller märkeskopior.

uppslagsord, uttal, ordklass, böjningar, användning och förklaring.

Den korta, sakliga definitionen rymmer en intersektion mellan genus, klass och ålder, underförstått även etnicitet/rasifiering, och den handlar om plats – ”företrädesvis från förorten”. Prefixet kan uppenbarligen ersättas med andra förortsnamn och dithörande grupper av ”tjejer/kvinnor”. Utmärkande är att dessa försöker dölja sin låga ekonomiska standard genom att klä upp sig med billiga smycken och kläder när de besöker innerstadens krogar. I romanens klassammanhang står glitter med andra ord för ambitionen att simulera framgång, ofta på ett sätt som, för de invigda, snarare signalerar det motsatta. Som Beverley Skeggs lyft fram kring de unga arbetarkvinnor hon intervjuat visade sig deras klasstillhörighet just i ansträngningarna att *inte* igenkännas som arbetarklass.⁵⁹ Romanjagets glittriga Chanel-tröja, en kopia inköpt av en kompis på badsemester i Turkiet, är tänkt att utstråla lyx. Under en utekväll deklarerar Jamila att hon och hennes vänner i Tensta brukar kalla jagets typ för just Dalenglitter:

”Fattar du? Dalenglitter!”

Hon skrattar rått och gör en gest mot min Chanel-tröja. Stenarna i C:et reflekteras i ljuset från takkronan och sprider sina regnbågsfärgade prismor över bardisken.

”Du vill liksom fööör mycket.”⁶⁰

Sammansättningen Dalenglitter är ett exempel på det Gianneschi kallar en ”stereotyp formation av plats, socio-materiella skillnader och köpkraft”.⁶¹ Bland hans exempel finns epitetet *Torslandasnobbar*, som definierar unga från en villastadsdel på västra Hisingen i Göteborg, vars medelklassbefolkning gärna signalerar hög materiell standard men samtidigt är högt belånad. Men när Jamila definierar jaget som ”Dalenglitter” är hon uppenbarligen omedveten om att förledet, Dalen-, redan presenterats som utbytbar i ordboksposten. Tensta- nämns för övrigt som en möjlig ersättning. Den skillnad Jamila försöker upprätta mellan sin egen förort och jagets är med andra ord inte giltig i romanens övergripande sammanhang. Enligt den ”officiella” ordboksdefinitionen är den ena förorten snarare återigen den andra lik. Försök att ändra på det genom att putsa på fasaden framstår som tämligen lönlösa:

”Det stod i lokaltidningen att de beslutat att *re-brända* oss precis som de gjorde med SKHLM. Det har tydligen lockat en massa nya kunder till deras centrum. Så fråna om med nu heter vi DLN. Som att sätta bladguld på ett skithus om du frågar mig!”⁶²

Jagets mamma Jadwiga låter sig, som hennes replik ovan visar, inte imponeras av planerna att Dalen ska göra som Skärholmen Centrum, som vid 40-årsjubileet 2018 utropade sig till ”SKHLM – The Capital of Shopping”. Glittret återkommer i Jadwigas bild av bladguldet, vars tunna förgyllning knappast ändrar grundstrukturerna.

Även i *Ya Leila* fungerar glittret som uttryck för skilda klasspositioner kopplade till genus. Men här symboliserar glittret snarast ett tankemässigt bländverk. Det dyker upp till synes oskyldigt, som stänk i tvättfatet, i Leilas handflator och på Amilas ögonfrans på klassfesten hemma hos Jacob. Men Leila anar faran: ”Det är spåret efter Glitterfittorna, dom tror glitterspredningar räddar liv, dom tror revolutionen finns i skimret.”⁶³ Utan att brinna för kvinnosaken lockas Leila av gemenskapen, och av en kille, Leo, som ingår i gruppen. Glittret illustrerar i romanens sammanhang en frestande medelklassfeminism som bara skrapar på ytan. Glitter-

fittorna blir en stereotyp niddbild av privilegierad vit femininitet och framträder som ett slags lockande sirener som försöker lura in Leila och Amila i ett systerskap utan verklig blick för ojämlikhet.

Även om själva glittret saknas i Ahmads skildring fungerar jagets storvulna dröm om att bygga ett slott av pengar och överskrida klassbarriären som något av en hägring, en falsk förespeglning. På samma sätt som i *Ya Leila* är jagberättaren också tveksam inför ”genussnacket” med kurskamraterna på scenskolan: ”Jag förstod liksom inte deras kamp? Vad hade dessa svennebrudar för problem med att vara förtryckta?”⁶⁴

Samtidigt får föraktet mot glittret inte sista ordet; i slutet av berättelserna anas ett slags försoning. I Ahmads fall i form av den ”fett” snygga kostym som jaget bär på sin examen. Den är ”köpt på HM men ser dyr ut”.⁶⁵ Att möta framtiden med kläder från en svensk lågpriskedja med ambitionen att locka modemedvetna framstår som en symbolisk kompromiss mellan de ytterligheter och den statusjakt som plågat jaget. Även berättaren i *Dalenglitter* vänder perspektivet genom att i slutet återta Jamilas nedsättande glittertillmäle i sitt första inlägg på Instagram – en selfie med centrumets nya neonskylt i bakgrunden och hashtaggen #dalenglitter. Posten fungerar som en offentlig kärleksförklaring till den egna stadsdelen och ett erkännande av en tillhörighet i ”Orten” som jaget tidigare försökt distansera sig från. I *Ya Leila* är det, något oväntat, Amila som ger glittret en ny kreativ funktion när hon packar ner gamla cd-skivor från uppväxten i flytten till studentrummet. I stället för att spelas ska de nämligen byggas ihop till en discokula i taket som reflekterar ljuset. På sin väg mot vuxenlivet tar protagonisterna kommandot över glittret och ger det en ny förankring, bortom såväl skamkänslor och fördomar som ytligt behagande.

Att möta den majoritetssvenska medelklassblicken

Berättelserna är visserligen fulla av beskrivningar av skillnad och erfarenheter av att vara eller definieras som annorlunda, men positionerna är som vi ska se ingalunda låsta, utan under ständig

omförhandling. Jagberättarna återger situationer där de känner sig utpekade eller utsatta för att de inte följer normen. De etnifieras, exotiseras och approprieras om vartannat.⁶⁶ I *Ya Leila* vill skolkamraterna känna på Amilas hår, en kille talar drömskt om Leilas mörka ögon som ett ”becksvart medelhav” och historieläraren hävdar att han aldrig kan vara blind för orättvisor eftersom han är uppväxt i en arbetarfamilj. Ahmads berättare minns en studievägledare som hävdade att ”en sån som jag inte ska hålla på med teater”.⁶⁷ På besök i villakvarteren får jaget i *Dalenglitter* beröm för sitt namn: ”Det är väldigt vackert. Annorlunda liksom.” Hon blir genast ombedd att tolka den polska byggjobbare som renoverar familjens badrum.⁶⁸ Påfallande ofta har annorlundaheten en stark koppling även till klass.

I *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* märks det ”främmande” som något åtråvärt i jagberättarens ironiska beskrivning av hur hon blir kontaktad kring olika typer av samarbeten om rasism, av okunniga men trendsökande regissörer och producenter:

Min kropp, mina uttryck, mitt sätt att vara på är så *jävla*
inne.

Turen har kommit till oss blattar.

Vi är det nya.

Blattar is the new black.

Vi har alltid varit svarta.⁶⁹

Även Leila uppmärksammar återkommande hur hennes vardag plötsligt blivit begärlig för medelklassen och trendar på Instagram, i inlägg som estetiserar och kommersialiserar det slitna och nergångna: ”Det är som att dom neddragna persiennerna blivit fjärrilar och Lidlpåsarna blivit Prada och våra plasttofflor, folk går till stan och pejar femhundra för plasttofflor.”⁷⁰ Karaktärerna tar sig också rätten att själva definiera och peka ut det normerande som annorlunda. Leila returnerar exotiseringen: ”Anni och hennes perfekt utplacerade fräknar och han som ser ut som en sommarpust i svensk medelhavsvärme.”⁷¹ Även om tjejerna från villorna tveklöst utgör normen i *Dalenglitter* – de ”såg alla ut att vara prototyper för ordet flicka” – framställs de på samma gång, just genom

att synliggöras, som *annorlunda*. Berättarjaget säger sig vara fascinerad av deras ”iögonenfallande naturlighet”, att de bär ”exotiska namn som Märta, Stina och Sigrid” och ”som regel” har ”långt, blont och blankt hår”.⁷²

Den främmandegjorda bemöter alltså normen genom att ”titta tillbaka”. Fenomenet har länge diskuterats i afrikansk-amerikanska, vithetskritiska sammanhang, utifrån begrepp som *double consciousness*, *the oppositional gaze* och *literature of white estrangement*.⁷³ Det speciella ur svenskt perspektiv är, som Tobias Hübinette betonat, den sena och snabba förändringen i befolkningen – från en av västvärldens mest homogena till en av de mest mångfaldspräglade, på bara en generation.⁷⁴ I sin studie *Att skriva om svenskheten* (2019) pekar Hübinette ut 2010-talet som det decennium då Sverige ”rasialiserades” rent demografiskt och ”kampen om svenskheten” utspelade sig, bland annat i den återkommande diskussionen om ”svenska värderingar”.⁷⁵ I en rad verk av icke-vita författare urskiljer Hübinette det han kallar en återkommande *transrastematik* med fantasier om att ”passera” som vit – genom kirurgiska ingrepp, byte av religion, namn, adress, uttal, umgänge, partner, kosthållning och klädstil.⁷⁶ Men här finns också skildringar som betonar svenskaras ljusa hudfärg, att de är svåra att se skillnad på, och så vidare. Syftet med denna omvända norm är, menar Hübinette, att synliggöra och ”färglägga” den vita svenskhet som tidigare fått stå som omarkerad och att i förlängningen skriva fram en ny svenskhet.⁷⁷

Vi har redan sett flera prov på hur berättelserna arbetar med ett sådant inverterat perspektiv. Kodväxlingen i *Ya Leila*, där arabiskan sömlöst flätas in i svenskan, är ett intressant exempel. I romanens vardagliga språkanvändning faller sig blandningen mellan språken helt naturlig, samtidigt som en majoritetssvensk läsare får prova på hur det känns att inte vara helt inkluderad. Här är det istället svenskarna och deras vanor som framställs som främmande:

Om somrarna stod studsmattorna och hängmattorna och balkongerna med trämöblerna och solstolarna tomma och om vintrarna vädrades deras rykande pjäxor utanför dörren och skidorna stod uppradade och den pyntade utomhusgranen lyste vintern lång och om våren fläkta-

de påskfädrarna och det jävla påskriset och om hösten brann pumpnan utanför dörrarna under halloween, som om vi var välkomna, som om vi verkligen var det. Jag kunde alla deras traditioner, jag kunde verkligen det.⁷⁸

Passagen är fylld av livsstilsmarkörer som signalerar medelklass, och ett avstånd mellan *dem* (svenskarna) och ett *vi* som anpassar sig, som kan ”alla deras traditioner”, men ändå inte släpps in. Berättarjaget stannar dock inte i offerpositionen, utan tar över tolkningsföreträdet genom att i stället stämpla Glitterfittorna som ”de andra”, med underliga vanor och åsikter:

nu gör dom konst istället, för något slags rättvisa, och äter veganskt för att uppvärmningen ska frysas ner, och så sitter dom i sina återfuktande ansiktsmasker och delar klipp på blattarna som slås sönder och samman av ordningsvakter och poliser, och skriver ”så himla hemskt!” och ”sätt stopp nu!”. Och så äter dom upp sin halva majs-kaka med mosad avokado.⁷⁹

Dessa uppradade klichéer av goda handlingar – för jämställdheten och klimatet, och mot rasism – utmynnar i bilden av ett fullskaligt hyckleri. Just skildringen av Glitterfittorna fick en del kritik i de i övrigt mycket positiva recensionerna av Salehs roman.⁸⁰ Samtidigt ger cynismen i avsnittet ett prov på hur romanen gör klass genom att peka ut det verkningslösa i den politiskt medvetna medelklassens halvhjärtade engagemang. I *Dalenglitter* uttrycker berättarjaget liknande stereotypa uppfattningar av sina privilegierade kvinnliga klasskamrater: ”På somrarna flyttade de till stranden (på begagnade cyklar fast de hade råd med nya) och på vintern åkte de skidor med sina oseparatorade föräldrar.”⁸¹ En av jagets strategier för att hantera sitt materiella underläge går ut på att ta del av de privilegierades liv i medierad form. Bland fritidsnöjena ingår märklarvisningar av mångmiljonvåningar i innerstaden och promenader i de omgivande villakvarteren. Jagets beskrivningar av besök hemma hos gymnasiekamraterna bär närmast antropologiska drag. Blickarna på inredning och vardagsföremål påminner om de

klassmärkta inventeringar som vi såg exempel på i uppväxtskildringarna i kapitel 1. Rustika träbord, fårskinn och hemmagjord flädersaft kontrasteras mot den egna hemmiljön med glas, krom och plastblommor. Mot den svenska vardagen ställs så den polska, där kontrasterna är ännu större, samtidigt som den nyöppnade gallerian rymmer samma butikskedjor som i Sverige. Jagberättaren framstår som en kompetent iakttagare, van vid att stå i skuggan av andras självupptagenhet samtidigt som hennes egen mellanposition erbjuder möjligheten till dubbel insyn.⁸²

När Lars Wendelius vid millennieskiftet studerade immigrant- och minoritetslitteratur i Sverige under perioden 1970 till 2000, fann han att författarna gav uttryck för ”den dubbla identitetens problematik”, särskilt i mötet med det majoritetssvenska samhället.⁸³ Inspirerad av postkoloniala tankar pekar Wendelius ut en ”upplevelse av kluvenhet och tvetydighet” och ”dilemmat att inte veta om man är svensk eller något annat” som kärnan i den erfarenhet som författarna förmedlar.⁸⁴ Även om rotlöshet och kluvenhet återkommer även i de tre berättelserna, särskilt starkt hos Ahmad, har de senaste decennierna också gjort nya berättelser möjliga. Ahmads berättarjag fjärrar sig från en tidigare tradition genom sin deklaration att hon inte tänker berätta om sin fars flykt: ”Den historien har ni hört alltför ofta.”⁸⁵ Hennes erövring av det svenska bär på andra problem och gränsdragningar, men också nya möjligheter, bland annat eventuellt en klassresa: ”Låt det ringa i kyrkklockorna! / Vaktmästarens dotter blev skådespelare.”⁸⁶

Protagonisterna tar plats och ifrågasätter omgivningens definitioner. Jaget i *Dalenglitter* avvisar bryskt önskemålet om att tolka den polska byggarbetare som en av villafamiljerna anlitat: ”Nä, vi talar inte polska hemma. Vi är ju svenskar.”⁸⁷ Även om det tidigare framgått att jaget faktiskt talar polska ibland för att blidka modern innebär proklamationen en viktig markering utåt, där jaget insisterar på att hon är svensk. Om än manifesterat på ett närmast motsatt vis visar även den återkommande kodväxlingen i *Ya Leila* på ytterligare ett sätt att *göra svenskhet*, där arabiskan är en del i en vardaglig språkanvändning. De återkommande sabotagen mot särskiljande etiketter erbjuder samtidigt nya versioner av vad svenskhet kan innebära.

Ett begrepp som fångar något av den här rörelsen är *postmigration*, vars politiska syfte är just att motverka ”migrantifieringen” av människor som snarare ser sig själva som en integrerad del av majoritetssamhället.⁸⁸ I ett temanummer om postmigration i tidskriften *Journal of Aesthetics & Culture* från 2017 frågar sig redaktörerna Anne Ring Petersen och Moritz Schramm om tudelningen mellan ”oss” och ”dem”, i betydelsen etablerade invånare och nykomlingar, fortfarande är giltig.⁸⁹ Postmigration avvisar tidigare tankar om nation, identitet och skillnad som statiska storheter, hävdar Roger Bromley i samma temanummer.⁹⁰ Det som enligt Bromley utmärker berättelser om postmigration är att de, i likhet med Ahmads berättarjag tidigare, betonar nutid och framtid snarare än att vara förankrade i en ”ursprungskultur”, och att de efter hand överger en minoritetsposition för att bli en del av ett nationellt eller globalt sammanhang.⁹¹

Beskrivningarna har onekligen bäring i berättelserna, samtidigt som dessa rymmer rörelser och röster som även pekar åt andra håll. Det jag särskilt har velat lyfta fram är hur tätt sammanvävd diskussionen om svenskhet är med uppfattningar om klass, och hur de unga kvinnliga jagberättarna navigerar i de sociala rummen i sina försök att omförhandla identitet och tillhörighet i ett samspel med andra.

Nya versioner av svenskhet och klass

I likhet med arbetarlitteraturen bär berättelsen om att vara ung i Sverige med en annan bakgrund än i majoritetssvensk medelklass påfallande ofta bildningsromanens prägel. För de protagonister som stått i fokus här verkar också tillvaron till sist falla på plats. Jagberättaren i *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* blir klar med sin skådespelarutbildning och närmar sig sin första professionella premiär. För övriga väntar vuxenlivet efter studenten. Leila och Amila hittar tillbaka till varandra och Amila ska börja studera vid universitetet, medan jaget i *Dalenglitter* tackat ja till heltid på snabbmatsrestaurangen.

Den övergripande frågan i kapitlet har handlat om vilka bil-

der av svenskhet som uppstår när, som i de tre aktuella verken, karaktärerna befinner sig i flerskiktade sammanhang där klasserfarenheter är sammanflätade med rasifiering, genus och ålder. Inledningsvis vittnade jaget i *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* om känslan av att inte höra hemma någonstans, att vara ett varken-eller, men samtidigt drömma om att bli något alldeles särskilt. Berättelsen kretsar framför allt kring den såriga klassresan – längtan bort från förorten och de oupplösliga banden till familj och vänner. Att sträva mot den intellektuella medelklassen men aldrig riktigt lyckas knäcka koderna. I den intersektionella väv av erfarenheter som präglar jagets tillvaro framstår klass som den mest konstanta smärtpunkten. Även i *Dalenglitter* och *Ya Leila* ingår klass i sammanlänkade normsystem och sociala geografier. Karaktärerna lever på platser där andra etniska bakgrunder än den svenska dominerar, samtidigt som det majoritetssvenska präglar vardagslivet i skolan. De tvingas dagligen hantera friktioner mellan olika verkligheter och kods-system, där konsumtion blir ett sätt att försöka navigera och signalera identitet och tillhörighet.

Den nedtonade, ”naturliga” medelklassfemininitet som omger jaget i *Dalenglitter* framstår som exotisk och närmast ouppnåelig. I stället siktar hon och arbetskamraten Jamila högre, mot de lyxbetonade varumärken vars framgångssignaler fungerar på global nivå och kommuniceras av celebriteter på sociala medier. Men jagets piratkopierade märkeströja kan tolkas som ett alltför uppenbart försök att byta klass. På liknande vis spelar jaget i *En dag ska jag bygga ett slott av pengar* rik genom yttre attribut, även om detta skådespel bara stillar begäret för stunden. Även i *Ya Leila* pågår en förhandling om tillhörighet förankrad i en ständigt föränderlig varumärkeskultur. Glittret illustrerar ouppnåeliga drömmar och missriktade ambitioner. Att det till sist får nya kreativa funktioner kan kanske ses som ett tecken på vuxenblivandets distans till uppväxtens motstridiga förväntningar.

I en artikel om minoritetslitteratur från 2002 ställde Satu Gröndahl frågan om den svenska ”immigrantlitteraturen” skulle nå samma fas som den tysk-italienska, svensk-amerikanska och japansk-kanadensiska, alltså integreras i mottagarlandets kulturdebatt och skrivas på majoritetsspråket.⁹² Gröndahl pekade också

på mansdominansen i utgivningen och att forskning om tysk *Gastarbeiterliteratur* sett fler kvinnliga författare träda fram i andra och tredje generationen.

De tre romaner som stått i fokus i det här kapitlet tycks i hög grad motsvara Gröndahls prognos. Skildringar av att leva i Sverige med annat påbrå än svenskt utgör numer en etablerad del av skönlitteraturen. Berättelserna är skrivna på svenska, även om kodväxling spelar en viktig roll i *Ya Leila*, som en påminnelse om att varken svenskheten eller svenska språket är statiska. Protagonisterna tillhör andra generationen, där migration i växande grad blivit postmigration – en vardaglig erfarenhet som inte längre bara rör den egna familjehistorien eller bostadsområdet utan på olika sätt involverar hela samhället. I likhet med övriga karaktärer i den här studien mäter protagonisterna sig själva, sitt liv och sina drömmar mot en omgivande majoritetssvensk medelklass. Genom att synliggöra och främmandegöra den normen ifrågasätter berättelserna också etablerade uppfattningar om hur svenskhet och klass görs i det samtida Sverige.

Att göra klass: Avslutande reflektioner

Många har under de senaste decennierna hävdat att klass försvunnit från den politiska dagordningen. Steph Lawler menar att klass har blivit ”en frånvarande närvaro”, något som cirkulerar i samhället men förblir outtalat.¹ Men gäller det även i skönlitteraturen?

I det tjugotal verk från de senaste tjugo åren som ingått i den här studien framträder ett Sverige i förändring. Bilden av ett osedvanligt jämlikt och jämställt land, präglad av antirasism och solidaritet med tredje världen, har obönhörligen bleknat. Traditionella klassmönster och höger-vänsterskalor har fått konkurrens av andra positioner och förklaringsmodeller. Ändå är det tydligt att klass fortsätter att ha betydelse, om än på olika sätt, och inte alltid som förut.

Även om jag har fördjupat mig i berättelser som enligt min mening säger någonting specifikt om klass, har en övergripande utgångspunkt varit att klass finns och görs överallt – som ett resultat av ojämlikhet men också som ett sätt att betrakta världen, och ytterst som ett perspektiv i läsningen av litteratur. Att jag även diskuterat verk som inte hör till arbetarlitteraturen och närmast mig karaktärer som inte brukar åberopas i diskussioner om klass – en hemmafru, en ung kvinna vid universitetet, ett privilegierat par som flyttat utomlands och rasifierade tjejer i ”Orten” – har ingått i ambitionen att visa hur utbrett görandet av klass är i samtidsprosan.

En annan grundtanke har varit att klass framför allt skildras relationellt. Sociala skillnader och distinktioner erfars och uppstår i samspel mellan människor. I takt med att ojämlikhet och maktrelationer blir alltmer mångfacetterade kan klassperspektivet inte ensamt fånga komplexiteten, varken när det gäller orsaker, möjliga politiska lösningar eller skönlitterära gestaltningar. Det jag tagit med mig från ett intersektionellt synsätt är en särskild uppmärksamhet på klass just som flerskiktat och invävt i andra analyskategorier och identiteter. Det bivalenta fokus på struktur och identitet som Nancy Fraser lyft fram som nödvändigt i samhällsanalysen har varit en utgångspunkt i min undersökning. Även om tyngdpunkten mellan klass som objektivet faktum och subjektiv upplevelse växlar i de undersökta verken rymmer de alltid inslag av båda.

Studiens olika läsningar visar att klass ingår i ett komplicerat sökande efter respektabilitet och tillhörighet som rymmer en rad strategier och känslökonomier. Samtidigt som flera av karaktärerna inte vill eller förmår anta en tydlig identitet, strävar de efter att passa in i sina respektive sammanhang genom att försöka agera på "rätt" sätt. Det kräver särskilda sociala färdigheter, något som i sin tur ofta framkallar ängslan, vilshenhet och skam. Klassresenärerna beskriver sig som dubbelt "hemlösa". Karaktärer med icke-svensk och/eller icke-vit bakgrund uttrycker sorg och ilska över att ständigt placeras i ett utanförskap som är dem främmande.

Jag har valt att omväxlande zooma in och ut i texterna för att se hur de arbetar på detaljnivå men också jämföra dem med varandra och med en pågående samhällsdiskussion. I de första tre kapitlen framträdde klass som folkhemmets dåliga samvete. Missbruk och fattigdom, intern statusjakt och klassresan som en smärtsam process visade sig vara bärande delar. De mindre smickrande versionerna av välfärdssamhället och arbetarerfarenheten blev särskilt tydliga i backspegeln. Svårigheterna att bearbeta och berätta om upplevelser som varken har bäring i språket eller en erkänd plats i den etablerade historien var ytterligare en dimension. Kvinnors roll i klassamhället utgör fortfarande i stora stycken en blind fläck i litteraturforskningen. Hemmafrun som en saknad pusselbit i välfärdsbygget säger något väsentligt både om vår moderna histo-

ria och om de blottor i tillväxtsamhället som blivit alltmer akuta.

Berättelserna om unga vuxna och deras möte med ett föränderligt arbetsliv i kapitel 4 laborerar med olika strategier för att möta kraven på individen att ständigt vara redo och öppen för förändring. De klassiska arbetaridealerna om kollektiv enighet och solidaritet har svårt att få fäste i ett samhällsklimat som hela tiden framhåller just det tillfälliga och kortsiktiga som ett ideal. Inslagen av verklighetsflykt och förvandling kan ses som försök att hantera den alienation som en alltmer fragmentariserad och konkurrensutsatt tillvaro framkallar.

Även traditionellt sett privilegierade miljöer som villaområden, universitet eller fritt kulturarbete visar sig vara starkt präglade av klass. I kapitel 5 och 7 granskades klassmedvetenheten hos privilegierade protagonister som på olika sätt brottas med sin plats och position i världen. Kapitel 6 närmade sig millenniegenerationens komplicerade identitetsskapande, där livet i hög grad styrs av de smarta telefonernas ständiga nu. Men omvärlden gör sig påmind och varken försök att undgå fasta identiteter, göra gott eller fly in i föräldraskap och konst förmår tysta de växande kraven på engagemang och medansvar.

Det avslutande kapitel 8 följde hur tre unga kvinnor reagerar och agerar inför omgivningens återkommande försök att definiera dem som annorlunda. Genom att ta sig rätten att själva granska, kritisera och omförhandla den svensketsnorm som omger dem synliggör de också hur den bygger på ideal formade av vit, urban medelklass.

*

Hur ser morgondagen ut för skildringar av klass i Sverige? I en tid präglad av klimatkris, pandemi och växande populism råder knappast någon brist på nya motiv. Det talas om en grön ny giv (*green new deal*) som ska förena arbetare och klimataktivisterna i kampen mot det globala kapitalets härjningar. Den ökade digitaliseringen i samhället och inte minst i arbetslivet har redan börjat avsätta spår i litteraturen. Fortsatt ekonomisk globalisering, nya flyktingströmmar och växande politisk polarisering är andra självklara och angelägna ämnen. Även den förändrade relationen mellan stad och

landsbygd, som komplicerats ytterligare i och med coronapandemins ökade hemarbete, som i sin tur synliggjort hur platsberoende många arbetaryrken är, pockar på förnyad uppmärksamhet.

Halvtannat sekel efter det moderna genombrottet i Norden är det rimligt att återigen fundera över skönlitteraturens politiska roll och förmåga att ”sätta problem under debatt”: Kommer fiktionen att fortsätta vara en plats för gestaltning och diskussion av samtiden som även ger utrymme för det motstridiga? Om vi är eniga om att litteraturens dialog med samhället rymmer en potential till social, politisk och kulturell förändring, ställer det samtidigt krav på läsare och forskare att sätta texter i arbete. I slutändan kräver litteraturens görande av klass någon form av gensvar. Den här studien erbjuder ett sådant.

Noter

TACK

1. Åsa Arping, ”Att göra skillnad: Klass, kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar”, *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2011, s. 189–198; ”’Så här berättar vi om oss själva’: Arbetarskildring och life writing i Susanna Alakoskis *Oktober i Fattigsverige*. *Dagbok* (2012)”, *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2014, s. 229–239; ”I tystnadens kloak: Arbetarförfattaren som självbiograf i Susanna Alakoskis *April i Anhörigsverige*”, *Arbetarförfattaren: Litteratur och liv*, red. Margaretha Fahlgren, Per-Olof Mattsson & Anna Williams, Möklinta: Gidlunds, 2020, s. 205–218; ”Arbetarlitteraturens döda vinkel: Hemarbete och klassmedvetande i Kristina Sandbergs *Att föda ett barn* (2010)”, *Hva er arbeiderlitteratur?: Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathisen & Anemari Neple, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 253–270.
2. Åsa Arping, ”Folkhemmet tur och retur: Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner”, *Moderniteter: Text, bild, kön*, red. Åsa Arping, Anna Nordenstam & Kajsa Widegren, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2008, s. 21–42; ”Folkhemmet tur och retur: Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner”, *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Åsa Arping & Anna Nordenstam, Lund: Studentlitteratur, 2010, s. 211–233.
3. Åsa Arping, ”Att sätta medelklassens problem under debatt: Samtidspolitik, etik och klassmedvetande i Sara Kadefors *Fågelbovägen 32*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 41, nr 2, 2011, s. 72–80; ”Mellan privilegium och sårbarhet: Fluktuerande känslöekonomier i Negar Nasehs *De fördrivna*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 50, nr 2–3, 2020, s. 12–25.
4. Åsa Arping, ”Precarious University Life in Post-Welfare Sweden: Time, Place and Identity in Isabelle Ståhl’s *Just nu är jag här* (2017)”, *Scandinavica*, vol. 59, nr 2, 2020, s. 89–106.
5. Åsa Arping, ”To Be or Not to Be a Laborer: Three Swedish Novels About Young Adults, Temporary Employment and the Precariat’s

Consciousness”, *Literary Representations of Precarious Work, 1840 to the Present*, Palgrave Studies in Literature, Culture and Economics, red. Michiel Rys & Bart Philipsen, Cham: Springer Nature, 2021, s. 249–269.

INLEDNING

1. Den ekonomiska ojämlikheten i Sverige ökar för närvarande snabbast i den utvecklade världen. Se Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, ”Förord”, *Klass i Sverige: Ojämlikheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 13.
2. Studien har därmed en övergripande litteratursociologisk utgångspunkt. Utifrån Johan Svedjedals breda definition av fältet placerar den sig i det underområde som han kallar ”Samhället i litteraturen”, som inbegriper ”hur skönlitteraturen fungerar som opinionsbildare, som politisk kraft och förmedlare av idéer”. Se Johan Svedjedal, ”Det litteratursociologiska perspektivet: Om en forskningstradition och dess grundantaganden”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 26, nr 3–4, 1996, s. 7f.
3. På liknande sätt resonerar Ulrika Holgersson i *Klass: Feministiska och kulturanalytiska perspektiv*, Lund: Studentlitteratur, 2011, s. 14.
4. Jag använder performancebegreppet i vid mening, så som det definieras av Richard Schechner: ”The underlying notion is that any action that is framed, presented, highlighted, or displayed is a performance.” Se Richard Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, London & New York: Routledge, 2002, s. 2.
5. Evin Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, Stockholm: Natur & Kultur, 2018 [2017], s. 44.
6. Den här möjliga gemensamma utgångspunkten, där kvinnor såväl som arbetare utgör ”ett underordnat kollektiv”, nämner också Magnus Nilsson i *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur, 2006, s. 107.
7. Se Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm/Stehag: Symposion, 1994, s. 254.
8. Erik Olin Wright, *Understanding Class*, London & New York: Verso, 2015, s. 4.
9. Wright, *Understanding Class*, s. 189.
10. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London & New York: Routledge, 2007 [1990], s. 63.
11. Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, London: Routledge, 1994, s. 1f.

12. Startpunkten för en intersektionell analys brukar hänföras till Kimberlé Crenshaws artikel "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", *University of Chicago Legal Forum*, vol. 1989, nr 1, 1989, s. 139–167. På svensk botten har begreppet introducerats av bland andra Paulina De los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas, 2003 och Nina Lykke, "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen", övers. Hanna Hallgren, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, vol. 24, nr 1, 2003, s. 48–56.
13. Här ansluter jag mig till den pragmatiska hållning som Beata Agrell lanserat genom begreppet *arbetarlitteraritet*, som en funktion eller språkhandling som kan förekomma i snart sagt all typ av litteratur. Se Beata Agrell, "Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet: Metoddiskussion med tillämpningar", *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningsradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Neple & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 35f.
14. Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections of the "Postsocialist Condition"*, London: Routledge, 1997, s. 3.
15. Fraser, *Justice Interruptus*, s. 5. Se även Fraser, "Rethinking Recognition", *New Left Review* 2000, <https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition>. 2022.02.02.
16. Fraser, "Rethinking Recognition".
17. Frasers statusmodell och bivalenta ingång har fått kritik för att den inte går att förena med en marxistisk klassanalys. Magnus Nilsson föreslår att klass och identitet som analyskategorier snarare bör särskiljas tydligare. Se Magnus Nilsson, "Rethinking Redistribution and Recognition: Class, Identity, and the Conditions for Radical Politics in the 'Postsocialist' Age", *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, vol. 2, nr 1, 2008, s. 31–44.
18. Jan Pakulski & Malcolm Waters, *The Death of Class*, London: Sage, 1996. Det klassbegrepp som Pakulski och Waters lite tillspetsat dödförklarar är det marxistiska, som de snarare vill reservera för det 1800-talssammanhang i vilket det formulerades.
19. Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, London & New York: Bloomsbury, 2011. För en historik över begreppets framväxt under 1990-talet, se Maribel Casas-Cortés, "A Genealogy of Precarity: A Toolbox for Rearticulating Fragmented Social Realities In and Out of the Workplace", *Rethinking Marxism: A Journal of Eco-*

- nomics, Culture and Society*, vol. 26, nr 2, 2014, s. 208f., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/08935696.2014.888849>.
20. Karl Marx tar upp distinktionen mellan klass i sig och klass för sig i *Filosofins elände* (1847) och *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* (1852). Standing tar upp prekariatets oförmåga till gemensam handling i *The Precariat*, s. 22.
  21. Guy Standing, "The Precariat: Today's Transformative Class?", *Great Transition Initiative* (oktober 2018), <https://www.greattransition.org/publication/precariat-transformative-class>. 2022.02.02.
  22. Guy Standing, *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, London: Bloomsbury, 2014, s. 3.
  23. Standing, *A Precariat Charter*, s. 17.
  24. Se exempelvis Ivor Southwood, *Non-Stop Inertia*, Winchester/Washington: Zero Books, 2011 och Jan Breman, "A Bogus Concept?", *New Left Review* vol. 84, nov-dec, 2013, s. 130–138. Erik Olin Wright underkänner prekariatet som en separat klass skild från arbetarklassen, se *Understanding Class*, s. 171ff. Standing har svarat att prekariatet har en helt annan relation till produktionen än proletariatet; det *förväntar* sig osäkra arbets- och livsvillkor, har ofta en utbildning som överstiger kvalifikationerna för de tillfälliga arbeten som erbjuds, och förutses i många fall utföra en mängd obetalda arbetsuppgifter utanför reguljär arbetstid. Se Guy Standing, "Why the precariat is not a 'bogus concept'", *OpenDemocracy: Free Thinking for the World*, <https://www.opendemocracy.net/en/why-precariat-is-not-bogus-concept/>. 2014.03.04.
  25. Emily J. Hogg, "Introduction", *Precarity in Contemporary Literature and Culture*, red. Emily J. Hogg & Peter Simonsen, London: Bloomsbury Academic, 2021, s.1–24, DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781350166738.0006>.
  26. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 1999.
  27. Lynette Finch, *The Classing Gaze: Sexuality, Class and Surveillance*, St Leonards: Allen and Unwin, 1993.
  28. Beverley Skeggs, *Class, Self, Culture*, London & New York: Routledge, 2004, s. 3.
  29. Rosemary Crompton, *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates*, 3 uppl., Cambridge: Polity, 2008 [1998]. De påståenden jag gör i det följande stycket bygger på Crompton.
  30. Se Suhonen, Therborn & Weithz, "Förord", *Klass i Sverige*, s. 13.

31. Anders Neergaard, ”Klassamhällets rasifiering i arbetslivet”, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 508.
32. Enligt SCB tillhör 49,3 % av alla förvärvsarbetande arbetarklassen (förutsatt att lägre tjänstemän, 12 %, räknas med). 41,1 % tillhör gruppen mellantjänstemän och högre tjänstemän och 9,6 % är företagare. Se Göran Ahrne, Niels Stöber & Max Thaning, ”Klasstrukturen i Sverige: Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring”, Tabell 1, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 27, 33.
33. *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44, s. 36.
34. Enligt SCB:s partisympatiundersökning för november 2019 var SD största parti bland manliga LO-väljare och näst största parti bland kvinnliga LO-väljare. Se ”Partisimpatier november 2019”, SCB 2019.12.10, <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/demokrati/partisimpatier/partisympatiundersokningen-psu/pong/statistiknyhet/partisympatiundersokningen-psu-i-november---partisimpatier/>. 2022.02.02.
35. Thomas Piketty, *Kapitalet och ideologin*, övers. Öyvind Vågen, Stockholm: Mondial, 2020 [2019]. Piketty skriver också om den försvunna svenska exceptionalismen som övergått till extremism när det gäller avregleringar och privatiseringar. För nya röstningsmönster som i högre grad än klasstillhörighet bygger på utbildningsnivå, se även Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano & Thomas Piketty (red.), *Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2021.
36. Rune Saksliind, Ove Skarpenes & Roger Hestholm, *Middelklassekulturen i Norge: En komparativ sosiologisk studie*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018, s. 46.
37. Saksliind et al, *Middelklassekulturen i Norge*, s. 21.
38. Erik Olin Wright, *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 20
39. Lovisa Broström, ”Medelklassens förändrade maktposition: Deklasseringen av lärare, poliser och sjuksköterskor, samt nya klasskonflikter inom medelklassen”, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 515–531.

40. Göran Therborn, "Klasserna i dag", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 86.
41. Elinor Odeberg, "Arbetarrörelsens blinda fläck: Om kvinnors prekära arbeten", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 250. En skildring av arbete som aktualiserar problematiken är Anders Teglunds dagboksverk *Cykelbudet*, om en musiker och kulturarbetare som bestämmer sig för att jobba deltid som cykelbud hos Foodora när övriga uppdrag sinar under coronapandemin. Jaget i berättelsen reflekterar också över vad det egentligen är han skriver, kopplat till klass: "Arbetarskildrare, jag?". Se Anders Teglund, *Cykelbudet*, Luleå: Teg Publishing, 2021, s. 45.
42. För en aktuell diskussion i frågan, se Evelina Johansson Wilén & Johanna Sjöstedt (red.), *Vad är en kvinna?: Språk, materialitet, situation*, Göteborg: Daidalos, 2021.
43. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London: Routledge, 1990.
44. Bland andra Satu Gröndahl har pekat på skillnaden mellan intern, självvald identitet och externt formulerad (eller tillskriven) identitet och hur detta kan yttra sig skönlitterärt. Se Satu Gröndahl, "Från fångarnas kör till *Svinalängorna*: Kvinnliga erfarenheter i den interkulturella svenska litteraturen", *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Åsa Arping & Anna Nordenstam, Lund: Studentlitteratur, 2010, s. 235.
45. Catrin Lundström & Tobias Hübinette, *Vit melankoli: En analys av en nation i kris*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2020, s. 11.
46. Steph Lawler, *Identity: Sociological Perspectives*, Cambridge: Polity Press 2008, s. 50. Se även Neergaard, "Klassamhällets rasifiering i arbetslivet", s. 484.
47. Jeanette Sundhall, "Åldersmaktordningen och barns rätt till delaktighet", *Barn- och ungdomsvetenskap: Grundläggande perspektiv*, red. Thomas Johansson & Emma Sorbring, Stockholm: Liber, 2018, s. 122–133. Eva-Maria Svensson, *Åldersdiskriminering och ålderism i arbetslivet*, Rapport 18, Delegationen för senior arbetskraft, S 2018:10, https://www.regeringen.se/4ad5f6/contentassets/40b1a-4e5cc934fa5ab54e25bb994554c/rapport-18_aldersdiskriminering-och-alderism_webb.pdf. 2022.02.02.
48. Mikael Stigendal, "En fråga om klass i framtidsstaden Malmö", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundra-*

- det, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Jesper, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 324.
49. Lawler, *Identity*, s. 104. Lawler anknyter i sin tur till Erving Goffman och Judith Butler.
  50. Raymond Williams utvecklade idén om känslöstruktur i flera olika arbeten, bland annat i *The Long Revolution* (1961) och *Marxism and Literature* (1977). Se vidare Mathies Græsberg Aarhus, *The Idle Feel: Unemployment and the Affects of Class in Contemporary Literature* (diss.), Odense: Syddansk Universitet, Det Humanistiske Fakultet, 2020, s. 60–65.
  51. Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, London & New York: Routledge, 2012 [2004].
  52. Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 11.
  53. Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 202.
  54. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 256.
  55. Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press, 2012 [1983].
  56. Hochschild, *The Managed Heart*, s. 5.
  57. Standing, *The Precariat*, s. 19ff.
  58. Sianne Ngai, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005, s. 3, 6f.
  59. Rasmus Landström, *Arbetarlitteraturens återkomst*, Stockholm: Verbal förlag, 2020.
  60. Jfr Lawrence Driscoll, *Evading Class in Contemporary British Literature*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009, s. 134.
  61. Adeln's offentlighetsrättsliga status avskaffades genom ett riksdagsbeslut som trädde i kraft den 1 juli 2003. Se Regeringens proposition 2002/3:34, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/adeln-offentlighetsrattsliga-status_GQ0334/html.2022.02.02.
  62. Göran Therborn, *Kapitalet, överheten och alla vi andra: Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*, Lund: Arkiv förlag, 2018, s. 107ff.
  63. Studien behandlar alltså svenskspråkig litteratur utgiven på svenska i Sverige.
  64. Se bland andra Magnus Nilsson, *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature*, Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014; Sonali Perra, *No Country: Working-Class Writing in the Age of Globalization*, New York: Columbia University Press, 2014; John Lennon & Magnus

- Nilsson, *Working-Class Literature(s): Historical and International Perspectives*, Stockholm: Stockholm University Press, 2017.
65. Det finns mycket som tyder på att de västliga ekonomierna inte har närmat sig varandra nämnvärt under de senaste decennierna i fråga om ”institutionell utformning och distributiva utfall”. Se Stefan Svallfors, *Klassamhällets kollektiva medvetande: Klass och attityder i jämförande perspektiv*, Umeå: Boréa, 2004, s. 11 och där angiven litteratur.
66. Jenny Andersson, ”Nordic Nostalgia and Nordic Light: The Swedish model as Utopia 1930–2007”, *Scandinavian Journal of History*, vol. 34, nr 3, 2009, s. 229–245.
67. Eirik Vassenden, ”Hva er ’samtidslitteratur’, og hvorfor leser vi den?: Noen begrephistoriske og fagkritiske bemerkninger”, *Edda: Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, vol. 94, nr 7, 2007, s. 359.
68. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon, 1963, s. 9–10.
69. Se Kent Werne & Olav Fumarola Unsgaard (red.), *Den stora omvandlingen: En granskning av välfärdsmarknaden*, Stockholm: Leopard förlag, 2018.
70. Paul Ricoeur, ”Narrative Identity”, övers. David Wood, *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*, red. David Wood, London: Routledge, 1992 [1991], s. 195.
71. Ian Watt, kap. 1: ”Realism and the Novel Form”, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, Harmondsworth: Penguin, 1972 [1957].
72. Driscoll, *Evading Class in Contemporary British Literature*, s. 135.
73. Erik Peurell, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet*, Hedemora: Gidlunds, 1998, s. 75f.
74. Amanda Anderson, Rita Felski & Toril Moi, *Character: Three Inquiries in Literary Studies*, Chicago & London: Chicago University Press, 2019.

1. ATT GÖRA SKILLNAD

1. Susanna Alakoski, *Svinalängorna*, Stockholm: Bonniers, 2006, citatet ur pocketupplagan från 2007, s. 27f.
2. Åsa Linderborg, *Mig äger ingen*, Stockholm: Atlas, 2007, s. 35.
3. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 39.
4. Torbjörn Flygt, *Underdog*, Stockholm: Norstedts, 2001, citatet ur pocketupplagan, Månpocket 2002, s. 55.

5. I *Kapitalet* del 1 (utgiven av Friedrich Engels) hävdade Marx att kapitalet är just ett förhållande mellan människor, förmedlat genom ting. Se Karl Marx, *Kapitalet: Första boken, Kapitalets produktionsprocess*, övers. Ivan Bohman, Lund: Arkiv förlag, 2018 [1867], s. 673.
6. Roland Barthes, ”Virkelighetseffekten”, övers. Karin Gundersen, *Basar: Norsk litterært tidsskrift*, nr 4, 1980, s. 28–33.
7. Christine Hamm har velat nyansera bilden av tingens roll i arbetarlitteraturen och påpekar att dessa alltid måste ses i relation till hur bruket av dem skildras i den specifika texten. Se Christine Hamm, ”Den ’vinröda yllefilten’ og andre genstander i Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006): Arbeiderlitteraturens svar på tingteori”, *Stempelslag: Lesninger i nordisk politisk litteratur*, red. Even Iglund Diesen, Ole Karlsen & Elin Stengrundet, Oslo: Novus forlag, 2016, s. 189–213.
8. Susanna Alakoski är född 1962, Torbjörn Flygt 1964, Åsa Linderborg (f. Andersson) 1968. Alakoski Augustprisbelönades 2006, Flygt 2001 och Linderborg nominerades 2007. Alla tre böckerna har dessutom belönats med en rad andra priser, *Mig äger ingen* tilldelades bland annat Ivar Lo-priset 2007. *Svinalängorna* och *Mig äger ingen* har även filmatiserats, 2010 respektive 2013.
9. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur 2006, s. 71f.
10. Eva Adolfsson, Tilda Maria Forselius, Kristina Lundgren, Enel Melberg & Ebba Witt-Brattström (red.), *Vardagsslit och drömmars språk: Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson*, Enskede: Hammarström & Åberg, 1981, s. 10. Om den manligt kodade arbetarskildringen skriver Ebba Witt-Brattström också i uppsatsen ”Hur Lars Hård blev Lars Mjuk: En linje i vår arbetarlitteratur”, *Ur könets mörker: Litteraturanalyser*, Stockholm: PAN/Norstedts, 1994 [1993], s. 205–223. Se även Nilsson, *Arbetarlitteratur*, s. 114ff.
11. Rasmus Landström, *Arbetarlitteraturens återkomst*, Stockholm: Verbal förlag, 2020.
12. Detta påpekas även av Magnus Nilsson och Sandra Mischliwietz som menar att barn tematiken och den självbiografiska kopplingen är påfallande stark i svensk arbetarskildring. Se ”Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: Om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 2, 2011, s. 5.
13. Satu Gröndahl har berört hur romaner som Mikael Niemis *Populärmusik från Vittula* och Susanna Alakoskis *Svinalängorna* arbetar med att dekonstruera framför allt etniska schabloner. Se Satu Gröndahl,

- ”Politik, litteratur och makt: Hur görs ’invandrar’- och ’minoritetslitteratur?’”, *Framtidens feminismer: Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, red. Paulina De los Reyes, Satu Gröndahl & Pia Laskar, Hägersten: Tankekraft, 2007, s. 33.
14. Lars Furuland, ”Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen”, *Arbetarhistoria*, vol. 1–2, nr 29–30, 1984, s. 14.
  15. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, s. 24–27.
  16. Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm: Atlas 2006, s. [15], Paul Tenngart, ”Local Labour, Cosmopolitan Toil: Geo-Cultural Dynamics in Swedish Working-Class Fiction”, *Journal of World Literature*, vol. 1, nr 4, 2016, s. 500.
  17. Tony Samuelsson, *Arbetarklassens bästa partytricks: Liv, läsning, litteratur*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2006, s. 124f, 195.
  18. Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst: Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm: Bonniers, 1998.
  19. Anneli Jordahl, *Klass: Är du fin nog?*, Stockholm: Atlas, 2004, *Att besegra fru J: En bok om Elsie Johansson*, Stockholm: Atlas, 2006, *Var kommer du ifrån?: Reportage, intervjuer och essäer*, Stockholm: Mormor, 2006.
  20. Furuland & Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*; Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*; Susanna Alakoski & Karin Nielsen (red.) *Tala om klass*, Stockholm: Ordfront, 2006.
  21. Susanna Alakoski & Karin Nielsen, ”Förord”, *Tala om klass*, s. 7.
  22. Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Möklinta: Gidlunds, 2010.
  23. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (red.), *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2011; Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (red.), *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2014; Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathisen & Anemari Neple (red.), *Hva er arbeiderlitteratur?: Begrepsbruk, kartlegning og forskningsstradisjon*, Bergen: Alvheim & Eide, 2017; Margaretha Fahlgren, Per-Olof Mattsson & Anna Williams (red.), *Arbetarförfattaren: Litteratur och liv*, Möklinta: Gidlunds, 2020.
  24. År 2011 utkom Torbjörn Flygt med uppföljaren *Outsider*, som skildrar Johan Kraft och hans familj åren efter Palmemordet.
  25. Bokens omslag bidrar till att förstärka den självbiografiska kopplingen, med fotot daterat ”aug 70”, och informationen på baksidans

- inre flik: ”Leif och Åsa på Funkisgatan, augusti 1970. Foto: Tanja Linderborg”. Här kan vi jämföra med omslaget till Torbjörn Flygts *Underdog*, som visar en beskuren bild av en mor och son i tidstypisk 1970-talsmiljö, hämtad ur Nordiska museets samlingar, en ”genrebild” som stärker tidskänslan, men också det fiktiva anslaget.
26. Pierre Bourdieu utvecklade sin kapitalteori i en rad texter, bland annat i *La Distinction: Critique sociale du jugement* (1979). På svenska har Bourdieus kapitalbegrepp framför allt introducerats av Donald Broady som särskilt kopplat dem till utbildningssammanhanget, bland annat i *Kapital, habitus, fält: Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm: UHÄ, 1989. Se även Göran Ahrne, Christine Roman & Mats Franzén, *Det sociala landskapet: En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*, Göteborg: Korpen, 2003, s. 67f.
  27. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 1999, s. 21.
  28. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 9.
  29. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 147.
  30. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 120.
  31. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 133.
  32. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 180.
  33. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 37.
  34. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 31.
  35. Flygt, *Underdog*, s. 98.
  36. Romanens sätt att bruka sitt stoff delade redan vid publiceringen recensenterna i två läger. Där Jonas Thente i *Dagens Nyheter* (2001.08.20) utnämnde *Underdog* till ”just den Nya proletärroman som så många ropar efter”, såg Nils Schwarz i *Expressen* (2001.08.20) en alltför tillrättalagd historia vars representativa skildring av en ”igenkännbar samhällsutveckling” gör romanen nästan ”för ’sann’, ett slags sociologisk returinformation”.
  37. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 45.
  38. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 259f.
  39. Flygt, *Underdog*, s. 399.
  40. Flygt, *Underdog*, s. 105.
  41. Flygt, *Underdog*, s. 200.
  42. Flygt, *Underdog*, s. 309.
  43. Steph Lawler, ”Getting Out and Getting Away’: Women’s Narratives of Class Mobility”, *Feminist Review*, vol. 63, nr 1, 1999, s. 3–24.

44. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 151.
45. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 261. Sociologen Lena Sohl framhåller i sin avhandling om kvinnliga klassresenärer utbildningen som en möjlighet ”för dem att förflytta sig i det sociala rummet”, vilket talar emot tidigare forskning som beskrivit arbetarklassen som ”främmande för och inriktad bort från utbildning”. Lena Sohl, *Att veta sin klass: Kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige* (diss.), Stockholm: Atlas Akademi, 2014, första citatet s. 274, andra citatet s. 273f.
46. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 30.
47. Flygt, *Underdog*, s. 103.
48. Ulla-Britt Wennerström, *Den kvinnliga klassresan* (diss.), Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen, 2003.
49. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 24f.
50. Flygt, *Underdog*, s. 10.
51. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 40.
52. Flygt, *Underdog*, s. 184.
53. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 63.
54. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 17.
55. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 152.
56. Neil McMillan, ”Heroes and Zeroes: Monologism and Masculinism in Scottish Men’s Writing of the 1970s and Beyond”, *Posting the Male: Masculinities in Post-war and Contemporary British Literature*, red. Daniel Lea & Berthold Schoene, Amsterdam: Rodopi, 2003, s. 69–87, citat s. 73.
57. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 63
58. Linderborg, *Mig äger ingen*, s. 23.
59. Se även Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidslitteratur*, Möklinta: Gidlunds, 2010, s. 177.
60. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 144.
61. I sin studie *Tid att städa: Om vardagsstädningens praktik och politik*, Stockholm: Ordfront, 2019, skriver Fanny Ambjörnsson om den täta kopplingen mellan klass och genus i städningens praktik och hur erfarenheter kopplade till städning ”traderas över tid till genuskodade kroppar”. Se *Tid att städa*, s. 55ff, citat s. 62.
62. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 91.
63. Alakoski, *Svinalängorna*, s. 55f.

2. "SÅ HÄR BERÄTTAR VI OM OSS SJÄLVA"

1. Susanna Alakoski, *Oktober i Fattigsverige: Dagbok*, Stockholm: Bonnier pocket, 2016 [2015], s. 23
2. Magnus Nilsson har exempelvis noterat detta drag i Kristian Lundbergs *Yarden*. Se *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature*, Berlin: Berliner Beiträge zur Skandinavistik, Band 21, 2014, s. 116.
3. Kristian Lundberg, *Yarden: En berättelse*, Eslöv: Symposion, 2009, s. 139.
4. Johan Jönson, *Livdikt*, Stockholm: Bonniers, 2010, s. 139.
5. Victoria Stewart, *Women's Autobiography: War and Trauma*, Basings- toke: Palgrave Macmillan, 2003, s. 116.
6. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 35.
7. Lisbeth Larsson, "Självbiografi, autofiktion, life writing", *Tidskrift för genusvetenskap*, 2010:4, s. 7–21.
8. Sidonie Smith & Julia Watson (red.), *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis: Minneapolis University Press, 2001, s. 197. Se även Larsson, "Självbiografi, autofiktion, testi- mony, life writing", s. 17.
9. Lennart Bromander, "Svinalängor på riktigt", *Aftonbladet* 2012.10.26, Lars Linder, "Susanna Alakoski: 'Oktober i Fattig-Sverige. Dagbok'", *Dagens Nyheter* 2012.10.26, Elise Karlsson, "Dagbok från ett kyligt land", *Svenska Dagbladet* 2012.10.26, Tomas Forser, "Susanna Alako- ski, Oktober i Fattigsverige. Dagbok", *Göteborgs-Posten* 2012.10.26, Karin Olsson, "Susanna Alakoski: Oktober i Fattig-Sverige", *Expres- sen* 2012.10.26.
10. Forser, "Susanna Alakoski, Oktober i Fattigsverige. Dagbok".
11. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 314.
12. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 13.
13. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 14.
14. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 312.
15. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 21.
16. Paul Ricœur, *Time and Narrative*, Chicago: Chicago University Press, vol. 1–2, 1984–85; Hayden White, *The Fiction of Narrative: Es- says on History, Literature, and Theory, 1957–2007*, red. Robert Doran, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010.
17. Jerome Bruner, "Life as Narrative", *Social Research*, vol. 71, nr 3, 2004 [1987], s. 692.
18. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 284.

19. Raymond Williams, "The Writer: Commitment and Alignment", *Marxism Today*, 1980, s. 25.
20. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 89.
21. Gloria Anzaldúa, *Borderlands: The New Mestiza = La Frontera*, San Francisco: Aunt Lute Books, 2007, s. 77.
22. Anzaldúa, *Borderlands*, s. 80.
23. Anzaldúa, *Borderlands*, s. 88.
24. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 19.
25. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 285 f.
26. Lundberg, *Yarden*, s. 33: "Den som skriver är också den som vittnar", s. 35: "Ändå – är det inte det enda vi kan sätta emot?: Att leva i världen som vittnen?"
27. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 23.
28. Giorgio Agamben, *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*, engelsk övers. Daniel Heller-Roazen, New York: Zone Books, 1999 [1998], s. 15.
29. Agamben, *Remnants of Auschwitz*, s. 33.
30. John Beverley, "The Margin at the Center: On *Testimonio* (Testimonial Narrative)", *Modern Fiction Studies*, vol. 35, nr 1, 1989, s. 13.
31. John Beverley, "The Margin at the Center", s. 17.
32. Paul Ricœur, *Minne, historia, glömska*, övers. Eva Backelin, Göteborg: Daidalos, 2005, s. 216.
33. Larsson, "Självbiografi, autofiktion, testimony, life writing", s. 18.
34. Shoshana Felman & Dori Laub, *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, London: Routledge, 1992, s. xviii.
35. Se exempelvis Ingrid Nestås Mathiesen, "Kan själva skrivandet vara ett övergrepp?: Ein diskusjon om arbeidarforfattarars bakgrunn og høve til å representera", *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrumu, Lunds universitet, 2014, s. 217–228.
36. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 226.
37. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 131.
38. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 15.
39. Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol. I, engelsk övers. Kathleen McLaughlin & David Pellauer, Chicago: University of Chicago Press, 1984, s. 72ff.
40. Alakoski, *Oktober i Fattigsverige*, s. 44.

41. Alakoski, *April i Anhörigsverige: Dagbok*, Stockholm: Bonnier pocket, 2016 [2015], s. 24.
42. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 35.
43. Carolyn Ellis, *The Ethnographic I: A Methodological Novel About Autoethnography*, Walnut Creek: Alta Mira, 2004, s. xix.
44. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 43.
45. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 198.
46. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 102.
47. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 208.
48. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 26.
49. Janet G. Woititz, *Adult Children of Alcoholics*, Pompano Beach: Health Communications, 1987 [1983].
50. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 61.
51. Se Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 8, 80, 210, 219, 221, 238, 300, 314 och 376.
52. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 216.
53. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, 32.
54. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 8.
55. Agamben, *Remnants of Auschwitz*, s. 34.
56. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 8.
57. Aleida Assmann & Linda Shortt, "Memory and Political Change: Introduction", *Memory and Political Change*, red. Aleida Assmann & Linda Shortt, London: Palgrave Macmillan, 2012, s. 1–14, citat s. xi.
58. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 7.
59. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 97.
60. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 362f.
61. Miranda Fricker, *Epistemisk orättvisa: Kunskap, makt och etik*, övers. Carl-Filip Brück, Stockholm: Thales, 2018 [2007], s. 13.
62. Fricker, *Epistemisk orättvisa*, s. 21.
63. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 22.
64. Williams, "The Writer: Commitment and Alignment", s. 25.
65. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 23.
66. För definitioner av för dagboken genretypiska drag, se Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag: Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm: Carlssons, 1997, s. 6of.
67. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 363.
68. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 218.

69. Första citatet Maja Ekelöf, *Rapport från en skurhink*, Stockholm: Norstedts, e-bok 2010 [1970], s. 6. Andra citatet s. 24.
70. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 190.
71. Ekelöf, *Rapport från en skurhink*, s. 89.
72. En fyllig undersökning av *Rapport från en skurhink* finns i Annika Olsson, *Att ge den andra sidan röst*, Stockholm: Atlas, 2004, ny omarbetad upplaga 2007, s. 241–284.
73. Alakoski, *April i Anhörigsverige*, s. 330.
74. Tony E. Adams, Stacy Holman Jones & Carolyn Ellis, *Autoethnography*, Oxford: Oxford University Press 2015, s. 16.
75. Adams, Holman, Jones & Ellis, *Autoethnography*, s. 17.
76. Ellis, *The Ethnographic I*, s. xix.
77. Kent Maynard & Melisa Cahnmann-Taylor, "Anthropology at the Edge of Words: Where Poetry and Ethnography Meet", *Anthropology and Humanism*, vol. 35, nr 1, 2010, s. 2–19, citat s. 3.
78. Maynard & Cahnmann-Taylor, "Anthropology at the Edge of Words", s. 5.
79. Paulina Helgeson, "Alakoski ger röst åt alla drabbade", *Svenska Dagbladet* 2015.04.24.
80. Maria Schottenius, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*" *Dagens Nyheter* 2015.04.24.
81. Ingrid Bosseldal, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*", *Göteborgs-Posten* 2015.04.27.
82. Camilla Hammarström, "Att överleva som anhörig", *Aftonbladet* 2015.04.24.
83. Aase Berg, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*", *Kristianstadsbladet* 2015.04.23.

3. ARBETARLITTERATURENS DÖDA VINKEL

1. Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, New York: W.W. Norton, 1963.
2. Se exempelvis Per Holmberg, "Om de ekonomiska och sociala konsekvenserna av nuvarande könsroller", *Kynne eller kön?: Om könsrollerna i det moderna samhället: En debattskrift*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1966, s. 15–30.
3. Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm: Carlssons, 2010 [1989]; *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm: Carlssons, 1992; *Med kluven tunga: LO och genusordningen*, Stockholm: Atlas, 1998.

4. Annelie Bränström Öhman, ”Är inte att komma och kräva kärlek en smula mycket begärt? Om kärleksvägran och småkakor i Kristina Sandbergs Maj-trilogi”, *Tidskrift för genusvetenskap*, vol. 37, nr 2, 2016, s. 17.
5. Kristina Sandberg, *Att föda ett barn*, Stockholm: Norstedts, 2010; *Sörja för de sina*, Stockholm: Norstedts, 2012; *Liv till varje pris*, Stockholm: Norstedts, 2014.
6. Bodil Juggas, ”Fullbordat hemmafru-epos”, *Arbetarbladet* 2014.09.15; Anders Q. Björkman, ”Välförtjänt succé för Kristina Sandberg”, *Svenska Dagbladet* 2014.11.14; Anna Williams, ”Solidariskt memento över hemmafrun”, *Svenska Dagbladet*, Under strecket, 2014.09.15; Ulrika Milles, ”Högt pris för en moders liv”, *Dagens Nyheter* 2014.10.20.
7. År 2014 tilldelades Kristina Sandberg både det skönlitterära August-priset, Moapriset och *Svenska Dagbladets* litteraturpris. Senare har hon bland annat fått Doblougska priset från Svenska Akademien (2016) och Stiftelsen Selma Lagerlöfs litteraturpris (2019).
8. Kristina Sandberg & Lotta Köhlhorn, *I köket hos Maj: En hemmafrus bästa recept*, Stockholm: Norstedts, 2016.
9. Programmet sändes 2015.07.29.
10. Anna Jörngården, ”Sisyfos i köket: Om hushållsarbete, mening och Kristina Sandbergs hemmafrutrilogi”, *Konstellationer: Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg et al., Stockholm: Gidlunds, 2017, s. 122.
11. Fanny Ambjörnsson, *Tid att städa: Om vardagsstädningens praktik och politik*, Stockholm: Ordfront, 2018, s. 39, DOI: <https://doi.org/10.31394/kriterium.11>.
12. Ann Oakley, *Woman's Work: The Housewife, Past and Present*, New York: Vintage Books, 1976, s. 32; Alva Myrdal & Viola Klein, *Kvinnans två roller*, Stockholm: Tidens förlag, 1957, s. 13–14.
13. Eva Moberg, ”Kvinnans villkorliga frigivning”, *Unga liberaler: Nio inlägg i idédebatten*, red. Hans Hederberg, Stockholm: Bonniers, 1961, s. 68–86.
14. Friedan, *The Feminine Mystique*, s. 22 passim.
15. Friedan, *The Feminine Mystique*, s. 26.
16. Holmberg, ”Om de ekonomiska och sociala konsekvenserna av nuvarande könsroller”, s. 18–20.
17. Nancy Eriksson, *Bara en hemmafru: Ett debattinlägg om kvinnan i familjen*, Stockholm: Forum, 1964.
18. Oakley, *Woman's Work*.

19. Lena Marander-Eklund, ”Den osynliggjorda hemmafrun i statistik, forskning och arkiv”, *RIG – kulturhistorisk tidskrift*, vol. 98, nr 1, 2015, s. 26.
20. Anemari Neple, ”’Skulde hun gifte sig, vilde hun bli *forsørget*?’: Husmoren som utopi i norsk arbeiderlitteratur”, *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Neple & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 274.
21. Sandberg, *Liv till varje pris*, s. 28.
22. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London & New York: Routledge, 2007 [1990].
23. Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson: Skrift och drift i trettioalet*, Stockholm: Norstedts, 1988, s. 91.
24. Ebba Witt-Brattström, ”Bitterhetens kursiv: Kristina Sandberg”, i *Kulturmannen och andra texter*, Stockholm: Norstedts, 2016, s. 217–220. Texten publicerades ursprungligen i *Dagens Nyheter* 2015.02.15.
25. Bränström Öhman, ”Är inte att komma och kräva kärlek en smula mycket begärt?” s. 2 of.
26. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 349.
27. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 198.
28. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 273.
29. Se Steph Lawler, ”Getting Out and Getting Away’: Women’s Narratives of Class Mobility”, *Feminist Review*, vol. 63, nr 1, 1999, s. 6; Ulla-Britt Wennerström, *Den kvinnliga klassresan*, Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen, 2003 och Lena Sohl, *Att veta sin klass: Kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige* (diss.), Stockholm: Atlas Akademi, 2014.
30. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 2000 [1997], s. 119.
31. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 120.
32. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 53.
33. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 457f.
34. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 256.
35. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 117.
36. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 144.
37. I sin doktorsavhandling *Den kvinnliga klassresan* uppmärksammar Ulla-Britt Wennerström stolthet och beundran inför den egna mamman som något gemensamt hos de kvinnliga klassresenärer med

- arbetarbakgrund som hon intervjuat. Wennerström, *Den kvinnliga klassresan*, s. 135.
38. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 254.
  39. Hilde Danielsen, *Husmorhistorier: Norske husmødre om menn, barn og arbeid*, Oslo: Spartacus, 2002, s. 64–69; Lena Marander-Eklund, *Att vara hemma och fru: En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2014, s. 113.
  40. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 489.
  41. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 102.
  42. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 133.
  43. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 159.
  44. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 122.
  45. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 134.
  46. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 207.
  47. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 167, 159.
  48. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 269.
  49. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 120.
  50. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 395.
  51. Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, s. 156.
  52. Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, s. 156.
  53. Gert Lundstedt, ”När folkhemmet erövrade köket”, *Publikt*, <https://www.publikt.se/kultur/nar-folkhemmet-erovrade-koket-12952.2010.11.23>.
  54. Jan Ch. Karlsson, *Begreppet arbete: Definitioner, ideologier och sociala former*, Lund: Arkiv förlag, 1986, s. 82. Även Anna Forssberg hänvisar till Karlssons studie och argumenterar för att begrepp från arbetsvetenskapen kan vara produktiva i analysen av alla typer av arbetarskildringar, ”ända fram till nyare arbetarlitteratur som Kristina Sandbergs trilogi om Maj”. Anna Forssberg, ”Identifikation och alienation: Föreställningar om arbete i Émile Zolas *Germinal* och Johan Falkbergets *A-Magritt*”, ”*inte kan jag berätta allas historia?*” *Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*, red. Beata Agrell et al., Göteborg: Göteborgs universitet, Litteratur, idéhistoria och religion, 2016, s. 37.
  55. Karlsson, *Begreppet arbete*, s. 64–71.
  56. Heidi Hartmann, ”The Unhappy Marriage between Marxism and Feminism”, *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, red. Lydia Sargent, London: Pluto Press, 1981, s. 1–41.

57. Göran Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–80: Arbete, kapital, stat och patriarkat*, Lund: Arkiv förlag, 1981, s. 140
58. Roland Paulsen, *Arbetsamhället: Hur arbetet överlevde teknologin*, Malmö: Gleerups, 2010.
59. Hannah Arendt, *Människans villkor: Vita activa*, övers. Joachim Retzlaff, Göteborg: Röda Bokförlaget, 1986 [1958], s. 108f.
60. Johan Ehrenberg & Sten Ljunggren, *Ekonomihandboken*, Avdelning 7: "Närande och tärande", Stockholm: ETC förlag, 2011, <http://ekonomihandboken.se/arbete-lon-och-arbetsloshet/narande-och-tarande/>. 2022.02.02.
61. Holmberg, "Om de ekonomiska och sociala konsekvenserna av nuvarande könsroller", s. 18–20.
62. Maria Carbin, Johanna Overud & Elin Kvist, *Feminism som lönearbete: Om den svenska arbetslinjen och kvinnors frigörelse*, Stockholm: Leopard förlag, 2017, s. 135.
63. Bibi Jonsson, "Vrede som ideal och ideal vrede i kvinnlig arbetarlitteratur?", *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Neple & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 239ff.
64. Sandberg, *Att föda ett barn*, s. 153.
65. Se exempelvis Georg Lukács, *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik*, övers. Tomas Gerholm, Staffanstorp: Cavefors, 1968 [1923].
66. Leonore Davidoff, "Regarding Some 'Old Husbands' Tales': Public and Private in Feminist History", *Feminism, the Public and the Private*, red. Joan B. Landes, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 169.
67. Terry Lovell, "Bourdieu, Class and Gender: 'The Return of the Living Dead?'" *Feminism after Bourdieu*, red. Lisa Adkins & Beverley Skeggs, Oxford: Blackwell, 2004, s. 44.
68. Magnus Västerbro, "Om kvinnans roll i folkhemmet", *Dagens Nyheter* 2006.08.08.
69. Bränström Öhman, "Är inte att komma och kräva kärlek en smula mycket begärt?", s. 29.
70. Simone de Beauvoir, *Det andra könet*, övers. Adam Inczèdy-Gombos & Åsa Moberg i samarbete med Eva Gothlin, Stockholm: Norstedts, 2002, s. 525.
71. Jörngården, "Sisyfos i köket", s. 121.
72. Sianne Ngai, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005.

73. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 6f.
74. Ambjörnsson, *Tid att städa*, s. 219.

4. ATT VARA ELLER INTE VARA ARBETARE

1. Sara Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, Stockholm: Lind & Co, 2015, s. 11. Romanen utgavs första gången på Ordfront 2012.
2. Catharina Bergman har skrivit en litteraturvetenskaplig kandidatuppsats vid Dalarnas högskola som undersöker hur karaktärerna i Beischers och Hildéns romaner formar identiteter utifrån arbetet. Se Catharina Bergman, ”’Jag är bara här tillfälligt’: Identitetsskapande i arbetarromaner från 2010-talet av Sara Beischer och Jack Hildén”, självständigt arbete på grundnivå, Högskolan Dalarna, Akademin Humaniora och medier, 2016.
3. Josefine Hökerberg, ”Kissblöjorna vägs – för att spara pengar”, *Dagens Nyheter* 2011.11.11. Påståendena motsades sedan till viss del av välfärdsföretag och forskare, som hävdade att vägandet av blöjor främst handlade om att anpassa skyddet till den individuella användaren – ett förfarande som till och med förespråkades av Socialstyrelsen. Se t.ex. Lena Mellin, ”Blöjan och råttan – här är sanningen”, *Aftonbladet* 2014.08.03.
4. Jack Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, Stockholm: Norstedts, 2018, s. 92. Romanen utgavs första gången 2014.
5. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 14.
6. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 35.
7. Måns Wadensjö, *Monopolet*, Stockholm: Bonniers, 2019, s. 13.
8. Wadensjö, *Monopolet*, s. 12.
9. Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 2012 [1983].
10. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 13.
11. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 35.
12. J.J. Arnett, *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, New York: Oxford University Press, 2004.
13. Johan Alfonsson, *Alienation och arbete: Unga behovsanställdas villkor i den flexibla kapitalismen*, Lund: Arkiv förlag, 2020, s. 113.
14. Landsorganisationen i Sverige (LO), ”Anställningsformer år 2020”, https://www.lo.se/start/lo_fakta/anstallningsformer_ar_2020.2022.02.02.
15. Alfonsson, *Alienation och arbete*, s. 145.
16. Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury, 2011, s. 22f.

17. Guy Standing, *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, London: Bloomsbury, 2014, s. 17.
18. Standing, *The Precariat*, s. 48.
19. Maribel Casas-Cortés, "A Genealogy of Precarity: A Toolbox for Rearticulating Fragmented Social Realities in and out of the Workplace", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society*, vol. 26, nr 2, 2014, s. 209.
20. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 137.
21. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 52.
22. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 197.
23. Standing, *The Precariat*, 19ff.
24. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 67.
25. Alfonsson, *Alienation och arbete*, s. 51.
26. Wadensjö, *Monopolet*, s. 25.
27. Wadensjö, *Monopolet*, s. 7.
28. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 35.
29. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 37.
30. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 165.
31. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Kontruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos 1999 [1997], s. 140.
32. Disidentifikation är motsatsen till identifikation. Att dissimulera (motsats till simulera) innebär att tillhöra en viss klass men försöka dölja det. Se översättarens anmärkning i Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 119.
33. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 52.
34. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 52.
35. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 70.
36. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 28.
37. Wadensjö, *Monopolet*, s. 113.
38. Wadensjö, *Monopolet*, s. 266.
39. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 71.
40. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London & New York: Routledge, 2007 [1990].
41. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 194.
42. Sverre Lysgaard, *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014 [1961].
43. Wadensjö, *Monopolet*, s. 72
44. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 22.

45. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 24.
46. Sara Beischer, *Jag ska egentligen inte prata om det här*, Stockholm: Lind & Co., 2018, första citatet s. 179, andra citatet s. 180.
47. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 123.
48. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 216.
49. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 203.
50. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 132.
51. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 161.
52. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 122.
53. Wadensjö, *Monopolet*, s. 65
54. Wadensjö, *Monopolet*, s. 187.
55. Wadensjö, *Monopolet*, s. 191f.
56. Oliver Nachtwey, *Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*, engelsk övers. David Fernbach & Loren Balhorn, London/ New York: Verso, 2018 [2016], s. 126.
57. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 38.
58. Beischer, *Jag ska egentligen inte jobba här*, s. 186.
59. Hildén, *Vi, vi vaktmästare*, s. 164.

5. ATT SÄTTA MEDELKLASSENS PROBLEM UNDER DEBATT

1. Sara Kadefors, *Fågelbovägen 32*, Stockholm: Pocketförlaget 2010 [2006], s. 60. Kursiveringen återfinns även i originalet.
2. Rune Sakslind, Ove Skarpenes & Roger Hestholm, *Middelklassekulturen i Norge: En komparativ sosiologisk studie*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018, s. 19ff.
3. Lawrence Driscoll, *Evading Class in Contemporary British Literature*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009, s. 3.
4. Omdömen hämtade från i tur och ordning *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet* och *Plaza*. Se ”Läs mer. Extramaterial om boken och författaren”, bilaga i pocketupplagan av *Fågelbovägen 32*, s. 12f.
5. Johan Svedjedal, ”Finns det en borgerlig litteratur?”, *Smedjan*, nr 2, 1998.
6. Therese Bohman, *Den borgerliga romanen och medelklassens självförakt*, Stockholm: Timbro, 2014, s. 40.
7. Bohman, *Den borgerliga romanen och medelklassens självförakt*, s. 51.
8. Sissela Lindblom, *De skamlösa*, Stockholm: Norstedts, 2007; Nina Björk, ”Söndagskolumnen”, *Dagens Nyheter* 2007.03.25. För mer om

- ”väskdebatten”, se Andreas Ekström, ”Politisk ilska gav lust att undersöka yttlig värld”, *Sydsvenska Dagbladet* 2007.04.29.
9. Helena von Zweigbergk, *Ur vulkanens mun*, Stockholm: Norstedts, 2008; Hans Koppel (pseud.), *Vi i villa*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2008; Johan Kling, *Människor helt utan betydelse*, Stockholm: Norstedts, 2009; Erik Helmersson, *Den onödige mannen*, Stockholm: Norstedts, 2011.
  10. Elisabeth Oxfeldt (red.), *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*, Oslo: Universitetsforlaget, 2016, DOI: <https://doi.org/10.18261/9788215028095-2016>.
  11. Victor Svanberg, *Medelklassrealism*, Skrifter utgivna av Avd. för Litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 14, Uppsala: Gidlunds, 1980 [1943, 1944, 1946], s. 10.
  12. Svanberg, *Medelklassrealism*, s. 10.
  13. Citatet om att litteraturen ska sätta problem under debatt återfinns i G[eorg] Brandes, *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur: Forelæsninger holdte ved Københavns Universitet i Efteraarshalvaaret 1871*, Band 1, 2 uppl., København: Gyldendal, 1877, s. 17.
  14. Ilija Batljan & Carin Jämtin, ”När ska vi stockholmare få tid att älska och skratta?”, DN Debatt, *Dagens Nyheter* 2010.08.15.
  15. *Solsidan*, komediserie sänd i TV4 från januari 2010, skapad av Felix Herngren, Ulf Kvensler, Jacob Seth Fransson & Pontus Edgren. Producent: Kerstin Andersson, Jarowskij.
  16. Jan Berglin & Maria Berglin, *Bronto Berglin: Samlade serier av Jan & Maria Berglin 1999–2008*, Stockholm: Ordfront, 2011.
  17. *Ljust och fräscht* av och med Fredrik Lindström och Henrik Schyffert (premiär på Berns Salonger 2011.01.28).
  18. ”Livet på Söder”, <https://soderfamiljen.wordpress.com/>. 2022.02.02.
  19. Se Peter Jakobsson & Fredrik Stiernstedt, ”Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier”, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 390f och där angiven litteratur [387–409].
  20. Se Saksliind, Skarpnes & Hestholm, *Middelklassekulturen i Norge*, s. 208.
  21. Saksliind, Skarpnes & Hestholm, *Middelklassekulturen i Norge*, s. 207.
  22. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 20.
  23. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 7.

24. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 8.
25. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 25.
26. Begreppet *fokalisering* myntades av Gérard Genette 1972 i essän ”Discours du récit”, sedermera översatt till engelska av Jane E. Lewin i *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983 [1972], s. 189ff.
27. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 270.
28. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 201f.
29. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 202.
30. Devika Sharma, ”Privileged, Hypocritical, and Complicit: Contemporary Scandinavian Literature and the Egalitarian Imagination”, *Comparative Literature Studies*, vol. 56, nr 4, 2019, s. 717, DOI: 10.5325/complitstudies.56.4.0711.
31. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 1999 [1997].
32. Lynette Finch, *The Classing Gaze: Sexuality, Class and Surveillance*, St Leonards: Allen and Unwin, 1993.
33. Se t.ex. Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm/Stehag: Symposion, 1994.
34. Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London/New York: Verso, 1999, s. 187.
35. Kultursociologin talar om symboliska gränser (*symbolic boundaries*) som sätt för grupper att upprätta olika typer av demarkationslinjer mellan sig själv och andra. Se exempelvis Michèle Lamont, Sabrina Pendergrass & Mark Pachucki, ”Symbolic Boundaries”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2 uppl., vol. 23, Amsterdam: Elsevier, 2015, s. 850–855.
36. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 28.
37. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 13.
38. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 14.
39. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 15.
40. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 334.
41. Kadefors, *Fågelbovägen* 32, s. 335.
42. Ett typexempel med internationell räckvidd är den brittiska författaren Nick Hornbys roman *How to be Good (En god människa, 2001)*, om en medelålders kvinnlig läkare, missnöjd med tillvaron, vars tröga make efter besök hos en helbrägdagörare förvandlas radikalt och bara vill göra gott, något som ställer hela familjens tillvaro på ända.
43. Driscoll, *Evading Class in Contemporary British Literature*, s. 43.

6. PREKÄRT UNIVERSITETSLIV I POSTVÄLFÄRDEN

1. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge/Malden, Mass.: Polity Press, 2012 [2000], s. 137.
2. Isabelle Ståhl, *Just nu är jag här*, Stockholm: Natur & Kultur, 2017, s. 184.
3. Annah Björk, ”Litteraturens unga kvinnor lever livet som de vill”. *Göteborgs-Posten* 2017-06-18.
4. Larry Elliott, ”Men earn £12,500 less in 20s than generation before, research shows”, *The Guardian* (International Edition). <https://www.theguardian.com/money/2017/feb/09/men-earnings-20s-millennials-generation-x-resolution-foundation>. 2022.02.02.
5. Martin Engberg, *En enastående karriär*, Stockholm: Norstedts, 2017.
6. Elise Karlsson, *Klass*, Stockholm: Natur & Kultur, 2017.
7. J.J. Arnett, *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, New York: Oxford University Press, 2004.
8. Bauman, *Liquid Modernity*, s. viii.
9. Bauman, *Liquid Modernity*, s. 117.
10. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, 1959, s. 119.
11. Bauman, *Liquid Modernity*, s. 97.
12. Avicii (Tim Bergling), ”Lonely Together”, featuring Rita Ora, Gef-fen, 2017.08.11.
13. Zoe Hope Bulaitis, *Value and the Humanities: The Neoliberal University and Our Victorian Inheritance*, Cham: Palgrave Macmillan, 2020, s. 114. Bland tidigare litteraturvetenskapliga studier som fokuserar på skönlitterära skildringar av svensk universitetsmiljö kan nämnas Claes Ahlund, *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890* (diss.), Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1990 och Marta Ronne, *Två världar – ett universitet: Svenska skönlitterära universitets-skildringar 1904–1943: En genusstudie* (diss.) Uppsala: Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 2000.
14. Sveriges regering, ”Budgetpropositionen för år 2000”, Regeringens proposition 1999/2000:1, sektion 16:5, s. 89, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/1999/09/prop.-199920001/>. 2022.02.02.
15. Stanislav Štech, ”The Bologna Process as a New Public Management Tool in Higher Education”, *Journal of Pedagogy*, vol. 2, nr 2, 2011, s. 263–282.
16. Kirsti Lempiäinen, ”Precariousness in Academia: Prospects for University Employment”, *The New Social Division: Making and Unma-*

- king Precariousness*, red. Donatella della Porta et al., London: Palgrave Macmillan, 2015, s. 123.
17. Katri Komulainen et al, ”Changing Discourses of Employability: From the Meritocratic to the Enterprise Discourse of Abilities?: A Review of the Current and Emerging Research on Abilities”, *Cultural Practices and Transitions in Education*, red. Tarja Tolonen et al., London: Tufnell Press, 2012, s. 82–94; Guy Standing, *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, London & New York: Bloomsbury, s. 294f.
  18. SULF (2018): ”Systemfel i kunskapsfabriken: Om urholkning av ersättningsbeloppen till högre utbildning”, <https://sulf.se/rapport/rapport-systemfel-i-kunskapsfabriken/>. 2022.02.02.
  19. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 14.
  20. Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, engelsk övers. Peter Collier, Stanford: Stanford University Press, 1988 [1984].
  21. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 13.
  22. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 13.
  23. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 13.
  24. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001, s. xiv; Zygmunt Bauman, *Retrotopia*, Cambridge/Malden, Mass.: Polity Press, 2017.
  25. Polismyndigheten, *Utsatta områden: Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*, Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, Underrättelseenheten, 2017, s. 71.
  26. Se exempelvis Stockholms läns landsting, ”Läget i Stockholmsregionen 2017: Uppföljningen av RUF5 2010”, skrivelse LS 2017–0973, 2018.
  27. Under svenskt 1990-tal utvecklades en ”bostadskapitalism” som bland annat innebar att antalet bostadsrätter i Stockholm mellan 1995 och 2010 gick från 83 000 till 205 000. Se Håkan Forsell, *Den föränderliga staden*, Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Makadam, 2020, s. 41.
  28. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 89.
  29. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 66.
  30. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 83.
  31. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 102.
  32. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 91.
  33. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 145, 146.
  34. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 8.
  35. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 9.

36. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 168.
37. Camilla Schwartz, *Take me to Neverland: Voksenfobi og ungdomsdyrkelse i skandinavisk samtidslitteratur*, Hellerup: Spring, 2021, s. 13ff.
38. Sianne Ngai, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, s. 5.
39. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 3, 27.
40. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 26.
41. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 93.
42. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s. 128.
43. J.J. Arnett, *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, New York: Oxford University Press, 2004.
44. Bauman, *Liquid Modernity*, s. viii.
45. Bauman, *Liquid Modernity*, s. 14.
46. Standing, *A Precariat Charter*, s. 17.
47. Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, engelsk övers. Arthur Goldhammer, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014.
48. Ståhl, *Just nu är jag här*, s. 107.
49. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 1999, s. 120.
50. Skeggs, *Att bli respektabel*, s. 154.
51. James E. Côté, *Youth Development in Identity Societies: Paradoxes and Purposes*, London/New York: Routledge, 2019, s. 11.
52. Rita Felski, *Uses of Literature*, Malden, Mass./Oxford: Blackwell Publishing, 2008, s. 133.
53. Peter Simonsen, ”Forestillingen om at tingene var indrettet anderledes”, *SPRING: Tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr 43, 2018, s. 44.

7. MELLAN PRIVILEGIUM OCH SÅRBARHET

1. Sianne Ngai, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005; Sven Anders Johansson, *Det cyniska tillståndet*, Göteborg: Glänta, 2018.
2. Elisabeth Oxfeldt (red.), *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*, Oslo: Universitetsforlaget, 2016, DOI: <https://doi.org/10.18261/9788215028095-2016>.
3. Devika Sharma, ”Privileged, Hypocritical, and Complicit: Contemporary Scandinavian Literature and the Egalitarian Imagina-

- tion”, *Comparative Literature Studies*, vol. 56, nr 4, 2019, s. 711–730, DOI: 10.5325/complitstudies.56.4.0711.
4. Sharma, ”Privileged, Hypocritical, and Complicit”, s. 712.
  5. Debatten startades av Moderaternas dåvarande partisekreterare Tomas Tobé och artikeln ”Identitetspolitiken har nått vägs ände”, *Expressen* Debatt, 2016.11.16. Bland övriga debattörer märktes även Ann Heberlein som också skrev med kritisk udd mot svensk invandringspolitik: *Den banala godheten: Mångkultur, integration och svenska värderingar*, Furusund: Greycat Publishing House, 2017. En tidigare uppmärksammat artikel med bredsidan mot den så kallade kulturvänsterns samhällsengagemang var författaren och krönikören Bengt Ohlssons stort uppslagna ”När ska det röda rinna av kulturens fana?” i *Dagens Nyheter* 2012.01.04.
  6. Lena Karlsson, *Flyktingkrisen: Från Syrien till EU*, Stockholm: Utrikespolitiska institutet, 2015.
  7. Catrin Lundström och Tobias Hübinette tar upp denna till synes paradoxala ”vändning” 2015 och förklarar den som en del i en nationell vithetskris som präglas av sorg över förlusten av såväl det ”goda Sverige”, präglad av antirasism och solidaritet med tredje världen, som det ”rena Sverige”, det homogent vita folkhemmet. Se Catrin Lundström & Tobias Hübinette, *Vit melankoli: En analys av en nation i kris*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2020, s. 76.
  8. Jenny Lindh, ”M Läsning: Medelhavs-drama”, *M-magasin*, nr 7, 2016, s. 166.
  9. Rebecka Åhlund, ”Negar Naseh: De fördrivna”, *Borås Tidning*, 2016.04.15.
  10. Negar Naseh, *De fördrivna*, Stockholm: Natur & Kultur, 2016, s. 11.
  11. Naseh, *De fördrivna*, s. 56.
  12. Julie Rivkin & Michael Ryan, *Literary Theory: An Anthology*, 3 uppl., Hoboken: Wiley Blackwell, 2017, s. 1174.
  13. Naseh, *De fördrivna*, s. 58.
  14. ”Mimosa”, *TreeSymbolism.com*. <https://treesymbolism.com/mimosa-tree-symbolism.html#Conclusion>, ”Mimosa: everything you want to know about the symbol of March 8th, International Women’s Day”, *italyriveralps*. <http://www.italyriveralps.com/2020/03/08/read-more/argomenti/local-products/articolo/mimosa-everything-you-want-to-know-about-the-symbol-of-march-8th-international-womens-day.html>. 2022.02.02.
  15. Naseh, *De fördrivna*, s. 23.

16. Carin Holmberg, *Det kallas kärlek: En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*, Göteborg: Anamma, 1993. Nyare jämförelser mellan heterosexuella och lesbiska par visar på liknande resultat. Se exempelvis Ylva Moberg, *Är lesbiska par mer jämställda?*, Rapport 2016:9, Uppsala: Institutet för arbetsmarknads- och utvecklingspolitisk utvärdering, 2016. Statistik från tjänstemannafacket TCO visar att kvinnor tar ut fler föräldradagar och i betydligt högre utsträckning är hemma med sjuka barn, vilket i sin tur hämmar karriär och löneutveckling. Se *Föräldraledighet och livspussel: TCO:s förslag för ökad jämställdhet i föräldraförsäkringen*, Stockholm: Tjänstemännens Centralorganisation, 2018), <https://www.tco.se/rapporter-och-remissvar/publikationer2/2018/foraldraledighet-och-livspussel---tcos-forslag-for-okad-jamstalldhet-i-foraldradorsakringen/>. 2022.02.02.
17. Byung-Chul Han, *Palliativsamhället: Smärta i dag*, övers. Anna Bengtsson, Stockholm: Ersatz, 2021 [2020], s. 9ff.
18. Naseh, *De fördrivna*, s. 132 respektive 53.
19. Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, London/New York: Routledge, 2012 [2004], s. 11.
20. Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 202.
21. Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 3.
22. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 3, 6f.
23. Johansson, *Det cyniska tillståndet*, s. 70.
24. Johansson, *Det cyniska tillståndet*, s. 80, s. 120.
25. Johansson, *Det cyniska tillståndet*, s. 8, s. 12.
26. Naseh, *De fördrivna*, s. 65.
27. Johansson, *Det cyniska tillståndet*, s. 53, s. 78.
28. Naseh, *De fördrivna*, s. 150.
29. Naseh, *De fördrivna*, s. 55f.
30. Naseh, *De fördrivna*, s. 81.
31. Tobias Hübinette & Catrin Lundström, "Den svenska vithetens melankoli", *Glänta*, vol. 2, nr 19, 2011, s. 28–35. Se även samma författares artikel "Sweden after the Recent Election: The Double-Binding Power of Swedish Whiteness through the Mourning of the Loss of 'Old Sweden' and the Passing of 'Good Sweden'", *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 19, nr 1, 2011, s. 42–52.
32. Hübinette & Lundström, "Den svenska vithetens melankoli", s. 29. Se även samma författares *Vit melankoli*, s. 87ff.
33. Naseh, *De fördrivna*, s. 139.

34. Naseh, *De fördrivna*, s. 139.
35. Robin DiAngelo, *White Fragility: Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*, Boston: Beacon Press, 2018, s. 131ff.
36. Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London: Verso, 2004, s. 30.
37. Sharma, "Privileged, Hypocritical, and Complicit", 720.
38. Naseh, *De fördrivna*, s. 161.
39. *Humoralpatologin* var en antik medicinsk lära som föreskrev att kroppens olika vätskor – blod, slem, samt svart och gul galla – måste befinna sig i jämvikt. Se *Store medisinske leksikon*, <https://sml.snö.no/humoralpatologi>. 2022.02.02.
40. Butler, *Precarious Life*, s. 30.
41. Ngai, *Ugly Feelings*, s. 5. Begreppet *stuplimity* fungerar som ett slags negativ variant av Kants det sublima, korsat med dumhet (*stupidity*), se *Ugly Feelings*, s. 271.
42. Naseh, *De fördrivna*, s. 175.

8. ATT KONSUMERA SVENSKHET

1. Evin Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, Stockholm: Natur & Kultur, 2018 [2017], s. 44.
2. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 45.
3. Nancy Fraser, *Justice Interruptus: Critical Reflections of the "Postsocialist Condition"*, London: Routledge, 1997, s. 5.
4. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 45.
5. Donia Saleh, *Ya Leila*, Stockholm: Bonniers, 2020, s. 48.
6. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 81.
7. Saleh, *Ya Leila*, s. 160.
8. Jon Helt Haarder & Troels Obbekær, "Ethvert byggeri er et udsagn om samfundets aktuelle tilstand: *Jorden under Høje Gladsaxe* i den danske ghettos litteraturhistorie", *Aktualitet: Litteratur, Kultur og Medier*, vol. 14, nr 1, 2020, citat s. 3, <https://tidsskrift.dk/aktualitet/article/view/120776>. 2022.02.02.
9. Lena Anderssons debutroman *Var det bra så?* (1999), om en svensk arbetarflickas uppväxt med sin mamma i den fiktiva Stockholmsförorten Stensby under 1970- och 80-talen, grundlade den kritiska hållning till stereotypa uppfattningar om mångkultur som sedan återkom i en rad verk, bland andra Hassan Loo Sattarvandis dystopiska generationsberättelse *Still* (2008) som utspelar sig i Hagalund, Solna. Magnus Nilsson har visat hur dessa och andra prosaverk under

- 00-talet ”förhåller sig kritiskt till föreställningen om det mångkulturella Sverige”. Se Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora: Gidlunds, 2010, citat s. 11.
10. Saleh, *Ya Leila*, s. 2.
  11. Wanda Bendjelloul, *Dalenglitter: En roman om hårt arbete*, Stockholm: Weyler, 2020, s. 58.
  12. ”Om Dalen: Dalens historia”, enskededalen.org, <https://www.enskededalen.org/om-dalen>. 2022.02.02.
  13. Dalen som ”lightversionen” av förorten är hämtad från arkitekten Louise Lindquist Sassenes blogginlägg ”Välkommen till Dalen”, Sveriges Arkitekter, publicerad 2017.08.30, <https://www.arkitekt.se/blogg/blogg-louise-lindquist-sassene/valkommen-till-dalen/>. För inkomstskillnader i Stockholms olika stadsdelar, se ”Områdesfakta: Statistik om stadens delområden”, Stockholms stad, uppdaterad 2021.05.12, <https://start.stockholm/om-stockholms-stad/utredningar-statistik-och-fakta/statistik/omradesfakta/>. Se även SCB: ”Höginkomsttagare flyttar till samma område”, publicerad 2018.12.18, <https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2018/hoginkomsttagare-flyttar-till-samma-omrade/>. 2022.02.02.
  14. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 47.
  15. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 201.
  16. Saleh, *Ya Leila*, s. 205.
  17. Saleh, *Ya Leila*, s. 2.
  18. Loïc Wacquant, *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity Press, 2008.
  19. Loïc Wacquant, Tom Slater & Virgílio Borges Pereira, ”Territorial Stigmatization in Action”, *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 46, nr 6, 2014, s. 1276.
  20. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 14.
  21. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 113.
  22. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 33.
  23. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 29.
  24. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 49.
  25. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 49.
  26. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 47.
  27. Saleh, *Ya Leila*, s. 41.
  28. Saleh, *Ya Leila*, s. 228.
  29. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 76.

30. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 212 och s. 201.
31. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 54.
32. I *Dalenglitter* fungerar också bilen som en bild av frihet; Aleks med Hondan, förläggaren som övningskör med jaget i sin SUV och Krzysztof's Mercedes i Polen, som berättar jaget råkar kvadda under sitt besök. Hela hennes ihoptjänade lön från snabbmatsrestaurangen, och mer därtill, krävs för att täcka reparationskostnaderna.
33. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 28.
34. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 51.
35. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 52.
36. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 101.
37. Karl Marx, ”Varans fetischkaraktär och dess hemlighet”, *Kapitalet: Första boken. Kapitalets produktionsprocess* [1867], övers. Ivan Bohman, Marxist Internet Archive, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1867/23-d101.htm#h28>. 2022.02.02.
38. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, engelsk övers. Talcott Parsons, New York: W. W. Norton, 2009 [1904–1905]; Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, kapitlet ”Kulturindustri” i *Upplysningens dialektik: Filosofiska fragment*, 3 uppl., övers. Lars Bjurman & Carl-Henning Wijkmark, Göteborg: Daidalos, 2012 [1944].
39. Sharon Zukin & Jennifer Smith Maguire, ”Consumers and Consumption”, *Annual Review of Sociology*, vol. 30, 2004, s. 177f. DOI:10.1146/annurev.soc.30.012703.110553.
40. Mary Louise Roberts, ”Gender, Consumption, and Commodity Culture”, *The American Historical Review*, vol. 103, nr 3, 1998, s. 818.
41. Saleh, *Ya Leila*, s. 129.
42. *Disidentifikation* är alltså motsatsen till *identifikation*. Att anta en viss identitet innebär också att (mer eller mindre medvetet) välja bort, att disidentifiera sig. Se Steph Lawler, *Identity: Sociological Perspectives*, Cambridge: Polity Press, 2008, s. 3.
43. Marcus Gianneschi, *Vara och märkas: Unga konsumenters relationer till klädindustrins varumärken* (diss.), Göteborg: BAS, 2012.
44. Gianneschi, *Vara och märkas*, s. 169.
45. Zygmunt Bauman, *Konsumtionsliv*, övers. Sven-Erik Torhell, Göteborg: Daidalos, 2008 [2007], s. 73.
46. Gianneschi, *Vara och märkas*, s. 140.
47. Saleh, *Ya Leila*, s. 277.
48. Saleh, *Ya Leila*, s. 5.
49. Saleh, *Ya Leila*, s. 131.

50. Gianneschi, *Vara och märkas*, s. 148.
51. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 102.
52. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 101.
53. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 59.
54. Logiken i att karaktärerna äter och dricker sig till vithet och ett förändrat klassbeteende påminner för övrigt om Alejandro Leiva Wengers stilbildande novell "Elixir" (2001), där några ungdomar smakar på en okänd sörja som anlant med posten, en dryck som stegvis förvandlar dem till "svennar". Se Alejandro Leiva Wenger, "Elixir", *Till vår ära*, Stockholm: Bonniers, 2001, s. 29–34.
55. Gianneschi, *Vara och märkas*, s. 150.
56. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 290.
57. Lauren Oyler, "The History of Glitter", *Vice*, 2015.09.15, <https://www.vice.com/en/article/3dxmp3/the-history-of-glitter>. 2022.02.02.
58. *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB), uppslagsord *glitter*: "3) med nedsättande bibet.: vad som glittrar l. glänser utan att (djupare sett) hava större värde; ofta mer l. mindre bildl."
59. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Kontruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos 1999 [1997], s. 119.
60. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 58.
61. Gianneschi, *Vara och märkas*, s. 139.
62. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 178
63. Saleh, *Ya Leila*, s. 11.
64. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 82.
65. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 105.
66. Med Astrid Trotzig kunde vi säga att jagberättarna blir lästa genom ett *etniskt filter*. Trotzig konstaterade i en essä från 2005 att detta drabbat vissa författare, något som både skiljer ut gruppen från andra författare, likställer dem inbördes och understryker deras icke-svenska etnicitet. Se Astrid Trotzig, "Makten över prefixen", *Orientalism på svenska*, red. Moa Matthis, Stockholm: Ordfront, 2005, s. 126. Se även Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora: Gidlunds, 2010, s. 15f.
67. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 28. Studievägledaren som avråder rasifierade och/eller underprivilegierade protagonisterna från att följa sina yrkesdrömmar är en vanlig typfigur i samtidslitteraturen och återkommer bland annat i Lena Anderssons *Var det bra så?* (2009) och Eija Hetekivi Olssons *Ingenbarnsland* (2011). Tobias Hübinette diskuterar fenomenet typfigurer i *Att skriva om svenskheten*:

- Studier i de svenska rasrelationerna speglade genom den icke-vita svenska litteraturen*, Malmö: Arx förlag, 2019, s. 235.
68. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 43.
69. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 67.
70. Saleh, *Ya Leila*, s. 74.
71. Saleh, *Ya Leila*, s. 185.
72. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 33
73. Se W.E.B. Du Bois, "The Souls of White Folks", *W.E.B. Du Bois: Writings*, red. Nathan Huggins, New York: Library of America, 1986 [1920], s. 923–938; bell hooks, *Black Looks: Race and Representation*, New York: Routledge, 2015; Veronica T. Watson, *The Souls of White Folk: African American Writers Theorize Whiteness*, Jackson: University Press of Mississippi, 2013, s. 16ff.
74. Hübinette, *Att skriva om svenskheten*, s. 25.
75. Hübinette, *Att skriva om svenskheten*, s. 276f.
76. Hübinette, *Att skriva om svenskheten*, s. 286ff.
77. Hübinette, *Att skriva om svenskheten*, s. 267, 277.
78. Saleh, *Ya Leila*, s. 55.
79. Saleh, *Ya Leila*, s. 66.
80. Se exempelvis Petter Lindgren, "En fröjdefull start på ett författarskap", *Aftonbladet* 2021.09.05.
81. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 34.
82. Se Daphne Arbouz, "Vad betyder det att inte känna sig hemma där man är född och uppvuxen?: Om mellanförskap i dagens Sverige", *Om ras och vithet i det samtida Sverige*, red. Tobias Hübinette, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales, Tumba: Mångkulturellt centrum, 2012, s. 37f.
83. Lars Wendelius, *Den dubbla identiteten: Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970–2000*, Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 2002, s. 187.
84. Wendelius, *Den dubbla identiteten*, s. 187.
85. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 41.
86. Ahmad, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, s. 121.
87. Bendjelloul, *Dalenglitter*, s. 42.
88. Anne Ring Petersen & Moritz Schramm, "(Post-)Migration in the Age of Globalisation: New Challenges to Imagination and Representation", *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 9, nr 2, 2017 s. 2, DOI: 10.1080/20004214.2017.1356178.

89. Ring Petersen & Schramm, "(Post-)Migration in the Age of Globalisation", s. 6. Författarna hänvisar till sociologen Erol Yildiz, se not 41.
90. Roger Bromley, "A Bricolage of Identifications: Storying Postmigrant Belonging", *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 9, nr 2, 2017 s. 38, DOI: 10.1080/20004214.2017.1347474.
91. Bromley, "A Bricolage of Identifications", s. 37. I sin avhandling från 2021 lanserar Maïmouna Jagne-Soreau termen *postmigrantlitteratur* i ett nordiskt sammanhang, med syftet att komma bort från det fokus på författarens biografi som varit rådande utifrån begrepp som invandrarlitteratur och migrantlitteratur: "Min definition på [sic] postinvandringslitteratur skulle därmed vara: litteratur som har postinvandringsgenerationen som centralt tema, oberoende av författarens bakgrund." Se Maïmouna Jagne-Soreau, *Postinvandringslitteratur i Norden: Den litterära gestaltningen av icke-vita födda och uppvuxna i Norden* (diss.), Helsingfors: Helsingfors universitet/Paris-Sorbonne, 2021, s. 70.
92. Satu Gröndahl, "Invandrar- och minoritetslitteraturer i Sverige: Från förutsättningar till framtidsutsikter", *Litteraturens gränsland: Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, red. Satu Gröndahl, Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 2002, s. 62.

ATT GÖRA KLASS: AVSLUTANDE REFLEKTIONER

1. Steph Lawler, *Identity: Sociological Perspectives*, Cambridge: Polity Press 2008, s. 126.

Litteratur

Primärlitteratur

- Ahmad, Evin, *En dag ska jag bygga ett slott av pengar*, Stockholm: Natur & Kultur, 2017
- Alakoski, Susanna, *Svinalängorna*, Stockholm: Bonniers, 2006
- Alakoski, Susanna, *Oktober i Fattigsverige: Dagbok*, Stockholm: Bonniers, 2011
- Alakoski, Susanna, *April i Anhörigsverige: Dagbok*, Stockholm: Bonniers, 2015
- Beischer, Sara, *Jag ska egentligen inte jobba här*, Stockholm: Ordfront 2012
- Beischer, Sara, *Jag ska egentligen inte prata om det här*, Stockholm: Lind & Co., 2018
- Bendjelloul, Wanda, *Dalenglitter: En roman om hårt arbete*, Stockholm: Weyler, 2020
- Hildén, Jack, *Vi, vi vaktmästare*, Stockholm: Norstedts, 2018 [2014]
- Flygt, Torbjörn, *Underdog*, Stockholm: Norstedts, 2001
- Kadefors, Sara, *Fågelbovägen 32*, Stockholm: Piratförlaget, 2006
- Linderborg, Åsa, *Mig äger ingen*, Stockholm: Atlas, 2007
- Naseh, Negar, *De fördrivna*, Stockholm: Natur & Kultur, 2016
- Saléh, Donia, *Ya Leila*, Stockholm: Bonniers, 2020
- Sandberg, Kristina, *Att föda ett barn*, Stockholm: Norstedts, 2010
- Sandberg, Kristina, *Sörja för de sina*, Stockholm: Norstedts, 2012
- Sandberg, Kristina, *Liv till varje pris*, Stockholm: Norstedts, 2014
- Ståhl, Isabelle, *Just nu är jag här*, Stockholm: Natur & Kultur, 2017
- Wadensjö, Måns, *Monopolet*, Stockholm: Bonniers, 2019

Sekundärlitteratur

- Adams, Tony E., Stacy Holman Jones & Carolyn Ellis, *Autoethnography*, Oxford: Oxford University Press 2015
- Adolfsson, Eva, Tilda Maria Forselius, Kristina Lundgren, Enel Melberg & Ebba Witt-Brattström (red.), *Vardagsslit och drömmars språk: Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson*, Enskede: Hammarström & Åberg, 1981
- Agamben, Giorgio, *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*, engelsk övers. Daniel Heller-Roazen New York: Zone Books, 1999
- Agrell, Beata, ”Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet: Metoddiskussion med tillämpningar”, *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Nettle & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 33–52
- Ahlund, Claes, *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890* (diss.), Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1990
- Ahmed, Sara, *The Cultural Politics of Emotion*, London & New York: Routledge, 2012 [2004]
- Ahrne, Göran, Christine Roman & Mats Franzén, *Det sociala landskapet: En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*, Göteborg: Korpen, 2003
- Ahrne, Göran, Niels Stöber & Max Thaning, ”Klasstrukturen i Sverige: Struktur, klass och inkomster: Kontinuitet och förändring”, Tabell 1, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 23–51
- Alakoski, Susanna & Karin Nielsen (red.) *Tala om klass*, Stockholm: Ordfront, 2006
- Alfonsson, Johan, *Alienation och arbete: Unga behovsanställdas villkor i den flexibla kapitalismen* (diss.), Lund: Arkiv förlag, 2020
- Ambjörnsson, Fanny, *Tid att städa: Om vardagsstädningens praktik och politik*, Stockholm: Ordfront, 2019, DOI: <https://doi.org/10.31394/kriterium.11>.

- Anderson, Amanda, Rita Felski & Toril Moi, *Character: Three Inquiries in Literary Studies*, Chicago and London: Chicago University Press, 2019
- Andersson, Jenny, "Nordic Nostalgia and Nordic Light: the Swedish model as Utopia 1930–2007", *Scandinavian Journal of History*, vol. 34, nr 3, 2009, s. 229–245
- Anzaldúa, Gloria, *Borderlands: The New Mestiza = La Frontera*, San Francisco: Aunt Lute Books, 2007
- Arbouz, Daphne, "Vad betyder det att inte känna sig hemma där man är född och uppvuxen?: Om mellanförskap i dagens Sverige", *Om ras och vithet i det samtida Sverige*, red. Tobias Hübinette, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales, Tumba: Mångkulturellt centrum, 2012, s. 37–42
- Arendt, Hannah, *Människans villkor: Vita activa*, övers. Joachim Retzlaff, Göteborg: Röda Bokförlaget, 1986 [1958]
- Arnett, J. J., *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, New York: Oxford University Press, 2004
- Arping, Åsa, "Folkhemmet tur och retur: Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner", *Moderniteter: Text, bild, kön*, red. Åsa Arping, Anna Nordenstam & Kajsa Widegren, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2008, s. 21–42
- Arping, Åsa, "Folkhemmet tur och retur: Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner", *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Åsa Arping & Anna Nordenstam, Lund: Studentlitteratur, 2010, s. 211–233
- Arping, Åsa, "Att göra skillnad: Klass, kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar", *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2011, s. 189–198
- Arping, Åsa, "Att sätta medelklassens problem under debatt: Samtidspolitik, etik och klassmedvetande i Sara Kadefors *Fågelbovägen 32*", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 41, nr 2, 2011, s. 72–80
- Arping, Åsa, "'Så här berättar vi om oss själva': Arbetarskildring och life writing i Susanna Alakoskis *Oktober i Fattigsverige. Dagbok* (2012)", *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg, Jimmy

- Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2014, s. 229–239
- Arping, Åsa, ”Arbetarlitteraturens döda vinkel: Hemarbete och klassmedvetande i Kristina Sandbergs *Att föda ett barn* (2010)”, *Hva er arbeiderlitteratur?: Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathisen, Anemari Neple, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 253–270
- Arping, Åsa, ”I tystnadens kloak: Arbetarförfattaren som självbiograf i Susanna Alakoskis *April i Anhörigsverige*”, *Arbetarförfattaren: Litteratur och liv*, red. Margaretha Fahlgren, Per-Olof Mattsson & Anna Williams, Möklinta: Gidlunds, 2020, s. 205–218
- Arping, Åsa, ”Mellan privilegium och sårbarhet: Fluktuerande känslöekonomier i Negar Nasehs *De fördrivna*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 50, nr 2–3, 2020, s. 12–25
- Arping, Åsa, ”Precarious University Life in Post-Welfare Sweden: Time, Place and Identity in Isabelle Ståhl’s *Just nu är jag här* (2017)”, *Scandinavica*, vol. 59, nr 2, 2020, s. 89–106
- Arping, Åsa ”To Be or Not to Be a Laborer: Three Swedish Novels About Young Adults, Temporary Employment, and the Precariat’s Consciousness”, *Literary Representations of Precarious Work, 1840 to the Present*, Palgrave Studies in Literature, Culture and Economics, red. Michiel Rys & Bart Philipsen, Cham: Springer Nature, 2021
- Assmann, Aleida & Linda Shortt, ”Memory and Political Change: Introduction”, *Memory and Political Change*, red. Aleida Assmann & Linda Shortt, London: Palgrave Macmillan, 2012, s. 1–14
- Barthes, Roland, ”Virkelighetseffekten”, övers. Karin Gundersen, *Bassar: Norsk litterært tidsskrift*, nr 4, 1980, s. 28–33
- Batljan, Ilija & Carin Jämtin, ”När ska vi stockholmare få tid att älska och skratta?”, DN Debatt, *Dagens Nyheter* 2010.08.15
- Bauman, Zygmunt, *Konsumtionsliv*, övers. Sven-Erik Torhell, Göteborg: Daidalos, 2008 [2007]
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*, Cambridge/Malden, Mass.: Polity Press, 2012 [2000]
- Bauman, Zygmunt, *Retrotopia*, Cambridge/Malden, Mass.: Polity Press, 2017

- Beauvoir, Simone de, *Det andra könet*, övers. Adam Inczèdy-Gombos & Åsa Moberg i samarbete med Eva Gothlin, Stockholm: Norstedts, 2002
- Berg, Aase, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*", *Kristianstadsbladet* 2015.04.23
- Berglin, Jan & Maria Berglin, *Bronto Berglin: Samlade serier av Jan & Maria Berglin 1999–2008*, Stockholm: Ordfront, 2011
- Bergman, Catharina, "'Jag är bara här tillfälligt': Identitetsskapande i arbetarromaner från 2010-talet av Sara Beischer och Jack Hildén", självständigt arbete på grundnivå, Högskolan Dalarna, Akademien Humaniora och medier, 2016
- Beverley, John, "The Margin at the Center: On *Testimonio* (Testimonial Narrative)", *Modern Fiction Studies*, vol. 35, nr 1, 1989, s. 11–28
- Bhabha, Homi K., *The Location of Culture*, London: Routledge, 1994
- Björk, Annah, "Litteraturens unga kvinnor lever livet som de vill". *Göteborgs-Posten* 2017.06.18
- Björk, Nina, "Söndagskolumnen", *Dagens Nyheter* 2007.03.25
- Björkman, Anders Q., "Välförtjänt succé för Kristina Sandberg", *Svenska Dagbladet* 2014.11.14
- Bohman, Therese, *Den borgerliga romanen och medelklassens självförakt*, Stockholm: Timbro, 2014
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, engelsk övers. Richard Nice, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984
- Bourdieu, Pierre, *Homo Academicus*, engelsk övers. Peter Collier, Stanford: Stanford University Press, 1988
- Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*, i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm/Stehag: Symposion, 1994
- Bosseldal, Ingrid, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*", *Göteborgs-Posten* 2015.04.27
- Boym, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001
- Brandes, G[eorg], *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur: Forelæsninger holdte ved Kjøbenhavns Universitet i Efteraarshalvaaret 1871*, Band 1, 2 uppl., Kjøbenhavn: Gyldendal, 1877
- Breman, Jan, "A Bogus Concept?". *New Left Review*, vol. 84, nov–dec, 2013, s. 130–138

- Broadly, Donald, *Kapital, habitus, fält: Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm: UHÄ, 1989
- Bromander, Lennart, ”Svinalängor på riktigt”, *Aftonbladet* 2012.10.26
- Bromley, Roger, ”A Bricolage of Identifications: Storying Postmigrant Belonging”, *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 9, nr 2, 2017, s. 36–44, DOI: 10.1080/20004214.2017.1347474
- Broström, Lovisa, ”Medelklassens förändrade maktposition: Deklasseringen av lärare, poliser och sjuksköterskor, samt nya klasskonflikter inom medelklassen”, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Thernborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 515–531
- Bruner, Jerome, ”Life as Narrative”, *Social Research*, vol 71, nr 3, 2004 [1987], s. 691–710
- Bränström Öhman, Annelie, ”’Är inte att komma och kräva kärlek en smula mycket begärt?’ Om kärleksvägran och småkakor i Kristina Sandbergs Maj-trilogi”, *Tidskrift för genusvetenskap*, vol. 37, nr 2, 2016, s. 13–32
- Bulaitis, Zoe Hope, *Value and the Humanities: The Neoliberal University and Our Victorian Inheritance*, Cham: Palgrave Macmillan, 2020
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London/New York: Routledge, 2007 [1990]
- Butler, Judith, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London: Verso, 2004
- Carbin, Maria, Johanna Overud & Elin Kvist, *Feminism som lönearbete: Om den svenska arbetslinjen och kvinnors frigörelse*, Stockholm: Leopard förlag, 2017
- Casas-Cortés, Maribel, ”A Genealogy of Precarity: A Toolbox for Rearticulating Fragmented Social Realities in and out of the Workplace”, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society*, vol. 26, nr 2, 2014, s. 206–226
- Centrala studiestödsnämnden, CSN, ”Bidragsdelen i studiemedlen höjs från 1 juli”, publicerad 2018.06.28, <https://www.csn.se/om-csn/aktuellt/nyhetsflode/2018-06-28-bidragsdelen-i-studiemedlen-hojs-fran-1-juli.html>
- Côté, James E., *Youth Development in Identity Societies: Paradoxes and Purposes*, London & New York: Routledge, 2019

- Crenshaw, Kimberlé, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", *University of Chicago Legal Forum*, vol. 1989, nr 1, 1989, s. 139–167
- Crompton, Rosemary, *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates*, Cambridge: Polity 2008 [1998]
- Danielsen, Hilde, *Husmorhistorier: Norske husmødre om menn, barn og arbeid*, Oslo: Spartacus, 2002
- Davidoff, Leonore, "Regarding Some 'Old Husbands' Tales': Public and Private in Feminist History", *Feminism, the Public and the Private*, red. Joan B. Landes, Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 164–194
- De los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklådnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas, 2003
- Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44
- DiAngelo, Robin, *White Fragility: Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*, Boston.: Beacon Press, 2018
- Driscoll, Lawrence, *Evading Class in Contemporary British Literature*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009
- Du Bois, W.E.B., "The Souls of White Folks", *W.E.B. Du Bois: Writings*, red. Nathan Huggins, New York: Library of America, 1986 [1920], s. 923–938
- Dyer, Richard, *White*, London: Routledge, 1997
- Ehrenberg, Johan & Sten Ljunggren, *Ekonomihandboken*, Avdelning 7: "Närande och tärande", Stockholm: ETC förlag, 2011, <http://ekonomihandboken.se/arbete-lon-och-arbetsloshet/narande-och-tarande/>
- Ekelöf, Maja, *Rapport från en skurhink*, Stockholm: Norstedts, e-bok 2010 [1970]
- Ekström, Andreas, "Politisk ilska gav lust att undersöka ytlig värld", *Sydsvenska Dagbladet* 2007.04.29
- Elliott, Larry, "Men earn £12,500 less in 20s than generation before, research shows". *The Guardian* (International Edition) 2017.02.09
- Ellis, Carolyn, *The Ethnographic I: A Methodological Novel About Autoethnography*, Walnut Creek: Alta Mira, 2004

- Engberg, Martin, *En enastående karriär*, Stockholm: Norstedts, 2017
 enskededalen.org, "Om Dalen: Dalens historia", <https://www.enskededalen.org/om-dalen>
- Eriksson, Nancy, *Bara en hemmafru: Ett debattinlägg om kvinnan i familjen*, Stockholm: Forum, 1964
- Fahlgren, Margaretha, Per-Olof Mattsson & Anna Williams, *Arbetarförfattaren: Litteratur och liv*, Möklinta: Gidlunds, 2020
- Felman, Shoshana & Dori Laub, *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, London: Routledge, 1992
- Felski, Rita, *Uses of Literature*, Malden, Mass./Oxford: Blackwell Publishing, 2008
- Finch, Lynette, *The Classing Gaze: Sexuality, Class and Surveillance*, St Leonards: Allen and Unwin, 1993
- Forsell, Håkan, *Den föränderliga staden*, Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Makadam, 2020
- Forsell, Åsa, *Föräldraledighet och livspussel: TCO:s förslag för ökad jämställdhet i föräldraförsäkringen*, Stockholm: Tjänstemännens Centralorganisation, 2018, <https://www.tco.se/rapporter-och-remissvar/publikationer2/2018/foraldraledighet-och-livspussel---tcos-for-slag-for-okad-jamstalldhet-i-foraldraforsakringen/>
- Forser, Tomas, "Susanna Alakoski, Oktober i Fattigsverige. Dagbok", *Göteborgs-Posten* 2012.10.26
- Forsberg, Anna, "Identifikation och alienation: Föreställningar om arbete i Émile Zolas *Germinal* och Johan Falkbergets *A-Magritt*", "inte kan jag berätta allas historia?" *Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*, red. Beata Agrell et al., Göteborg: Göteborgs universitet, Litteratur, idéhistoria och religion, 2016, s. 35–52
- Fraser, Nancy, *Justice Interruptus: Critical Reflections of the "Postsocialist Condition"*, London: Routledge, 1997
- Fricker, Miranda, *Epistemisk orättvisa: Kunskap, makt och etik*, övers. Carl-Filip Brück, Stockholm: Thales, 2018 [2007]
- Friedan, Betty, *The Feminine Mystique*, New York: W. W. Norton, 1963
- Furuland, Lars, "Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen", *Arbetarhistoria*, vol. 1–2, nr 29–30, 1984, s. 14.
- Furuland, Lars & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm: Atlas, 2006

- Genette, Gérard, *Narrative Discourse: An Essay in Method*, engelsk övers. Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983 [1972]
- Gethin, Amory, Clara Martínez-Toledano & Thomas Piketty (red.), *Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2021
- Gianneschi, Marcus, *Vara och märkas: Unga konsumenters relationer till klädindustrins varumärken* (diss.), Göteborg: BAS, 2012
- Goffman, Erving, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, 1959
- Greider, Göran, *Arbetarklassens återkomst: Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm: Bonniers, 1998
- Gröndahl, Satu, ”Invandrar- och minoritetslitteraturer i Sverige: Från förutsättningar till framtidsutsikter”, *Litteraturens gränsland: Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, red. Satu Gröndahl, Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 2002, s. 35–70
- Gröndahl, Satu, ”Politik, litteratur och makt: Hur görs ’invandrar’- och ’minoritetslitteratur?’”, *Framtidens feminismer: Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, red. Paulina De los Reyes, Satu Gröndahl & Pia Laskar, Hägersten: Tankekraft, 2007, s. 25–44
- Gröndahl, Satu, ”Från fångarnas kör till *Svinalängorna*: Kvinnliga erfarenheter i den interkulturella svenska litteraturen”, *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Åsa Arping & Anna Nordenstam, Lund: Studentlitteratur, 2010, s. 235–245
- Hamm, Christine, ”Den ’vinröda yllefilten’ og andre genstander i Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006): Arbeiderlitteraturens svar på tingteori”, *Stempelslag: Lesninger i nordisk politisk litteratur*, red. Even Igländ Diesen, Ole Karlsen & Elin Stengrundet, Oslo: Novus forlag, 2016, s. 189–213
- Hamm, Christine, Ingrid Nestås Mathisen & Anemari Neple (red.), *Hva er arbeiderlitteratur?: Begrepsbruk, kartlegging og forskningsstradisjon*, Bergen: Alvheim & Eide, 2017
- Hammarström, Camilla, ”Att överleva som anhörig”, *Aftonbladet* 2015.04.24

- Han, Byung-Chul, *Palliativsamhället: Smärta i dag*, övers. Anna Bengtsson, Stockholm: Ersatz, 2021 [2020]
- Hartmann, Heidi, "The Unhappy Marriage between Marxism and Feminism", *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, red. Lydia Sargent, London: Pluto Press, 1981, s. 1–41
- Heberlein, Ann, *Den banala godheten: Mångkultur, integration och svenska värderingar*, Furusund: Greycat Publishing House, 2017
- Helgeson, Paulina, "Alakoski ger röst åt alla drabbade", *Svenska Dagbladet* 2015.04.24
- Helmerson, Erik, *Den onödige mannen*, Stockholm: Norstedts, 2011
- Holgerrson, Ulrika, *Klass: Feministiska och kulturanalytiska perspektiv*, Lund: Studentlitteratur, 2011
- Holmberg, Carin, *Det kallas kärlek: En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*, Göteborg: Anamma, 1993
- Holmberg, Per, "Om de ekonomiska och sociala konsekvenserna av nuvarande könsroller", *Kynne eller kön?: Om könsrollerna i det moderna samhället: En debattskrift*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1966, s. 15–53
- Hochschild, Arlie Russell, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press, 2012 [1983]
- Hogg, Emily J., "Introduction", *Precarity in Contemporary Literature and Culture*, red. Emily J. Hogg & Peter Simonsen, London: Bloomsbury Academic, 2021, s. 1–24
- hooks, bell, *Black Looks: Race and Representation*, New York: Routledge, 2015
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno, kapitlet "Kulturindustri" i *Upplysningens dialektik: Filosofiska fragment*, 3 uppl., övers. Lars Bjurman & Carl-Henning Wijkmark, Göteborg: Daidalos, 2012 [1944]
- Hübinette, Tobias, *Att skriva om svenskheten: Studier i de svenska rasrelationerna speglade genom den icke-vita svenska litteraturen*, Malmö: Arx förlag, 2019
- Hübinette, Tobias & Catrin Lundström, "Den svenska vithetens melankoli", *Glänta*, vol. 2, nr 19, 2011, s. 28–35

- Hübinette, Tobias & Catrin Lundström, "Sweden After the Recent Election: The Double-binding Power of Swedish Whiteness through the Mourning of the Loss of 'Old Sweden' and the Passing of 'Good Sweden'", *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 19, nr 1, 2011, s. 42–52
- Haarder, Jon Helt & Troels Obbekær, "Ethvert byggeri er et udsagn om samfundets aktuelle tilstand: *Jorden under Høje Gladsaxe* i den danske ghettos litteraturhistorie", *Aktualitet: Litteratur, Kultur og Medier*, vol. 14, nr 1, 2020, s. 1–18, <https://tidsskrift.dk/aktualitet/article/view/120776>
- Hökerberg, Josefine, "Kissblöjorna vägs – för att spara pengar", *Dagens Nyheter* 2011.11.11
- Jagne-Soreau, Maimouna, *Postinvandringslitteratur i Norden: Den litterära gestaltningen av icke-vita födda och upp vuxna i Norden* (diss.), Helsingfors: Helsingfors universitet/ Paris-Sorbonne, 2021
- Jakobsson, Peter & Fredrik Stiernstedt, "Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 387–409
- Johansson, Evelina Wilén & Johanna Sjöstedt, *Vad är en kvinna?: Språk, materialitet, situation*, red., Göteborg: Daidalos, 2021
- Johansson, Sven Anders, *Det cyniska tillståndet*, Göteborg: Glänta, 2018
- Jonsson, Bibi, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (red.), *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2011
- Jonsson, Bibi, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (red.), *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2014
- Jonsson, Bibi, "Vrede som ideal och ideal vrede i kvinnlig arbetarlitteratur?", *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Neple & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alvheim & Eide, 2017, s. 239–251
- Jordahl, Anneli, *Klass: Är du fin nog?*, Stockholm: Atlas, 2004

- Jordahl, Anneli, *Att besegra fru J: En bok om Elsie Johansson*, Stockholm: Atlas, 2006
- Jordahl, Anneli, *Var kommer du ifrån?: Reportage, intervjuer och essäer*, Stockholm: Mormor, 2006
- Juggas, Bodil, ”Fullbordat hemmafru-epos”, *Arbetsbladet* 2014.09.15
- Jönson, Johan, *Livdikt*, Stockholm: Bonniers, 2010
- Jörngården, Anna, ”Sisyfos i köket: Om hushållsarbete, mening och Kristina Sandbergs hemmafrutrilogi”, *Konstellationer: Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg et al., Stockholm: Gidlunds, 2017, s. 119–131
- Karlsson, Elise, ”Dagbok från ett kyligt land”, *Svenska Dagbladet* 2012.10.26
- Karlsson, Elise, *Klass*, Stockholm: Natur & Kultur, 2017
- Karlsson, Jan Ch., *Begreppet arbete: Definitioner, ideologier och sociala former*, Lund: Arkiv förlag, 1986
- Karlsson, Lena, *Flyktningkrisen: Från Syrien till EU*, Stockholm: Utrikespolitiska institutet, 2015
- Kling, Johan, *Människor helt utan betydelse*, Stockholm: Norstedts, 2009
- Komulainen, Katri et al., ”Changing Discourses of Employability: From the Meritocratic to the Enterprise Discourse of Abilities?: A Review of the Current and Emerging Research on Abilities”, *Cultural Practices and Transitions in Education*, red. Tarja Tolonen et al., London: Tufnell Press, 2012, s. 82–94
- Koppel, Hans (pseud.), *Vi i villa*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2008
- Lamont, Michèle, Sabrina Pendergrass & Mark Pachucki, ”Symbolic Boundaries”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2 uppl., vol. 23, Amsterdam: Elsevier, 2015, s. 850–855
- Landsorganisationen i Sverige (LO), ”Anställningsformer år 2020”. https://www.lo.se/start/lo_fakta/anstallningsformer_ar_2020
- Landström, Rasmus, *Arbetslitteraturens återkomst*, Stockholm: Verbal förlag, 2020
- Larsson, Lisbeth, ”Självbiografi, autofiktio, life writing”, *Tidskrift för genusvetenskap*, nr 4, 2010, s. 7–21
- Lawler, Steph, ”’Getting Out and Getting Away’: Women’s Narratives of Class Mobility”, *Feminist Review*, vol. 63, nr 1, 1999, s. 3–24

- Lawler, Steph, *Identity: Sociological Perspectives*, Cambridge: Polity Press 2008
- Leiva Wenger, Alejandro, *Till vår ära*, Stockholm: Bonnier, 2001
- Lempiäinen, Kirsti, "Precariousness in Academia: Prospects for University Employment", *The New Social Division: Making and Unmaking Precariousness*, red. Donatella della Porta, Sakari Hänninen, Martti Siisiäinen & Tiina Silvasti, London: Palgrave Macmillan, 2015, s. 123–138
- Lennon, John & Magnus Nilsson, *Working-Class Literature(s): Historical and International Perspectives*, Stockholm: Stockholm University Press, 2017, DOI: <https://doi.org/10.16993/bam>
- Lindblom, Sissela, *De skamlösa*, Stockholm: Norstedts, 2007
- Linder, Lars, "Susanna Alakoski: 'Oktober i Fattig-Sverige. Dagbok'", *Dagens Nyheter* 2012.10.26
- Lindgren Petter, "En fröjdefull start på ett författarskap", *Aftonbladet* 2021.09.05
- Lindh, Jenny, "M Läsning: Medelhavs-drama", *M-magasin*, nr 7, 2016
- Lindquist Sassene, Louise, "Välkommen till Dalen", Sveriges Arkitekter, publicerad 2017.08.30 <https://www.arkitekt.se/blogg/blogg-louise-lindquist-sassene/valkommen-till-dalen/>
- Lovell, Terry, "Bourdieu, Class and Gender: 'The Return of the Living Dead?'", *Feminism after Bourdieu*, red. Lisa Adkins & Beverley Skeggs, Oxford: Blackwell, 2004, s. 37–57
- Lukács, Georg, *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik*, övers. Tomas Gerholm, Staffanstorp: Bo Cavefors förlag, 1968 [1923]
- Lundberg, Kristian, *Yarden: En berättelse*, Eslöv: Symposion, 2009
- Lundstedt, Gert, "När folkhemmet erövrade köket", *Publikt*, 2010.11.23, <https://www.publikt.se/kultur/nar-folkhemmet-erovrade-koket-12952>
- Lundström, Catrin & Tobias Hübinette, *Vit melankoli: En analys av en nation i kris*, Göteborg/Stockholm: Makadam, 2020
- Lykke, Nina, "Intersektionalitet: Ett användbart begrepp för genusforskningen", övers. Hanna Hallgren, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, vol. 24 nr 1, 2003, s. 48–56
- Lysgaard, Sverre, *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014 [1961]

- Marander-Eklund, Lena, *Att vara hemma och fru: En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2014
- Marander-Eklund, Lena, ”Den osynliggjorda hemmafrun i statistik, forskning och arkiv”, *RIG – kulturhistorisk tidskrift*, vol. 98, nr 1, 2015, s. 18–30
- Marx, Karl, *Kapitalet: Första boken, Kapitalets produktionsprocess* [1867], övers. Ivan Bohman, Marxist Internet Archive, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1867/23-d101.htm#h28>
- Mathiesen, Ingrid Nestås, ”Kan själva skrivandet vara ett övergrepp?»: Ein diskusjon om arbeidarforfattarars bakgrunn og høve til å representera”, *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, Lund: Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, 2014, s. 217–228
- Maynard, Kent & Melisa Cahnmann-Taylor, ”Anthropology at the Edge of Words: Where Poetry and Ethnography Meet”, *Anthropology and Humanism*, vol. 35, nr 1, 2010, s. 2–19
- McMillan, Neil, ”Heroes and Zeroes: Monologism and Masculinism in Scottish Men’s Writing of the 1970s and Beyond”, *Posting the Male: Masculinities in Post-war and Contemporary British Literature*, red. Daniel Lea & Berthold Schoene, Amsterdam: Rodopi, 2003
- Milles, Ulrika, ”Högt pris för en moders liv”, *Dagens Nyheter* 2014.10.20
- ”Mimosa”, *TreeSymbolism.com*
- Moberg, Eva, ”Kvinnans villkorliga frigivning”, *Unga liberaler: Nio inlägg i idédebatten*, red. Hans Hederberg, Stockholm: Bonniers, 1961, s. 68–86
- Moberg, Ylva, *Är lesbiska par mer jämställda?*, Rapport 2016:9, Uppsala: Institutet för arbetsmarknads- och utvecklingspolitisk utvärdering, 2016
- Myrdal, Alva & Viola Klein, *Kvinnans två roller*, Stockholm: Tidens förlag, 1957
- Nachtwey, Oliver, *Germany’s Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*, engelsk övers. David Fernbach & Loren Balhorn, London/New York: Verso, 2018 [2016]

- Neergaard, Anders, "Klassamhällets rasifiering i arbetslivet", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 481–512
- Neple, Anemari, "'Skulde hun gifte sig, vilde hun bli forsørgt!': Husmoren som utopi i norsk arbeiderlitteratur", *Hva er arbeiderlitteratur?: Kartlegging, begrepsbruk, forskningstradisjon*, red. Christine Hamm, Anemari Neple & Ingrid Nestås Mathisen, Bergen: Alveheim & Eide, 2017, s. 271–286
- Ngai, Sianne, *Ugly Feelings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005
- Nilsson, Magnus, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur, 2006
- Nilsson, Magnus, "Rethinking Redistribution and Recognition: Class, Identity, and the Conditions for Radical Politics in the 'Postsocialist' Age", *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, vol. 2, nr 1, 2008, s. 31–44
- Nilsson, Magnus, *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora: Gidlunds 2010
- Nilsson, Magnus, *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature*, Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014
- Nilsson, Magnus & Sandra Mischliwietz, "Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: Om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2011:2, s. 5–16
- Oakley, Ann, *Woman's Work: The Housewife, Past and Present*, New York: Vintage Books, 1976
- Odeberg, Elinor, "Arbetarrörelsens blinda fläck: Om kvinnors prekära arbeten", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 249–260
- Ohlsson, Bengt, "När ska det röda rinna av kulturens fana?", *Dagens Nyheter* 2012.01.04
- Olsson, Annika, *Att ge den andra sidan röst*, Stockholm: Atlas, 2004, ny omarbetad upplaga 2007
- Olsson, Karin, "Susanna Alakoski: Oktober i Fattig-Sverige", *Expressen* 2012.10.26

- Oxfeldt, Elisabeth (red.), *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*, Oslo: Universitetsforlaget, 2016, DOI: 10.18261/9788215028095-2016
- Oyler, Lauren, "The History of Glitter", *Vice* 2015.09.15 <https://www.vice.com/en/article/3dxmp3/the-history-of-glitter>
- Pakulski, Jan & Malcolm Waters, *The Death of Class*, London: Sage Publications, 1996
- Paulsen, Roland, *Arbetsamhället: Hur arbetet överlevde teknologin*, Malmö: Gleerups, 2010
- Perera, Sonali, *No Country: Working-Class Writing in the Age of Globalization*, New York: Columbia University Press, 2014
- Peurell, Erik, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet*, Hedemora: Gidlunds, 1998
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, engelsk övers. Arthur Goldhammer, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014
- Piketty, Thomas, *Kapitalet och ideologin*, övers. Öyvind Vågen, Stockholm: Mondial, 2020 [2019]
- Polismyndigheten, *Utsatta områden: Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*, Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, Underrättelseenheten, 2017
- Ricoeur, Paul, *Time and Narrative*, vol. 1–3, engelsk övers. Kathleen McLaughlin & David Pellauer, Chicago: Chicago University Press, 1984–88
- Ricoeur, Paul, "Narrative Identity", engelsk övers. David Wood, *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*, red. David Wood, London: Routledge, 1992 [1991], s. 188–199
- Ricoeur, Paul, *Minne, historia, glömska*, övers. Eva Backelin, Göteborg: Daidalos, 2005
- Ring Pedersen, Anne & Moritz Schramm, "(Post-)Migration in the Age of Globalisation: New Challenges to Imagination and Representation", *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 9, nr 2, 2017, s. 1–12, DOI: 10.1080/20004214.2017.1356178
- Rivkin, Julie & Michael Ryan, *Literary Theory: An Anthology*, 3 uppl., Hoboken: Wiley Blackwell, 2017

- Roberts, Mary Louise, "Gender, Consumption, and Commodity Culture", *The American Historical Review*, vol. 103, nr 3, 1998, s. 817–844
- Ronne, Marta, *Två världar – ett universitet: Svenska skönlitterära universitetsskildringar 1904–1943: En genusstudie* (diss.), Uppsala: Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 2000
- Sakslind, Rune, Ove Skarpenes & Roger Hestholm, *Middelklassekulturen i Norge: En komparativ sosiologisk studie*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2018
- Samuelsson, Tony, *Arbetarklassens bästa partytricks: Liv, läsning, litteratur*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2006
- Sandberg, Kristina & Lotta Kühlhorn, *I köket hos Maj: En hemmafrus bästa recept*, Stockholm: Norstedts, 2016
- Schechner, Richard, *Performance Studies: An Introduction*, London / New York: Routledge, 2002
- Schottenius, Maria, "Susanna Alakoski, *April i Anhörigsverige. Dagbok*", *Dagens Nyheter* 2015.04.24
- Schwartz, Camilla, *Take me to Neverland: Voksenfobi og ungdomsdyrkelse i skandinavisk samtidslitteratur*, Hellerup: Spring, 2021
- Sharma, Devika, "Privileged, Hypocritical, and Complicit: Contemporary Scandinavian Literature and the Egalitarian Imagination", *Comparative Literature Studies*, vol. 56, nr 4, 2019, s. 711–730, DOI: 10.5325/complitstudies.56.4.0711
- Simonsen, Peter, "Forestillingen om at tingene var indrettet anderledes", *SPRING – tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr 43, 2018, s. 49–69
- Sjöblad, Christina, *Min vandring dag för dag: Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm: Carlssons, 1997
- Skeggs, Beverley, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Ruth Persson, Göteborg: Daidalos, 1999
- Skeggs, Beverley, *Class, Self, Culture*, London & New York: Routledge, 2004
- Smith, Sidonie & Julia Watson (red.), *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis: Minneapolis University Press, 2001
- Sohl, Lena, *Att veta sin klass: Kvinnors uppåtstående klassresor i Sverige* (diss.), Stockholm: Atlas Akademi, 2014

- Southwood, Ivor, *Non-Stop Inertia*, Winchester/Washington: Zero Books, 2011
- Standing, Guy, *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury, 2011
- Standing, Guy, *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*, London: Bloomsbury, 2014
- Standing, Guy, "Why the precariat is not a 'bogus concept'", *OpenDemocracy: Free Thinking for the World*, 2014.03.04, <https://www.opendemocracy.net/en/why-precariat-is-not-bogus-concept/>
- Standing, Guy, "The Precariat: Today's Transformative Class?", *Great Transition Initiative* (oktober 2018), <https://www.greattransition.org/publication/precariat-transformative-class>.
- Statistiska Centralbyrån (SCB), "Partisysmpatier november 2019", 2019.12.10
- Štech, Stanislav, "The Bologna Process as a New Public Management Tool in Higher Education", *Journal of Pedagogy*, vol. 2, nr 2, 2011, s. 263–282
- Stewart, Victoria, *Women's Autobiography: War and Trauma*, Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Stigendal, Mikael, "En fråga om klass i framtidsstaden Malmö", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Jesper, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 313–347
- Stockholms läns landsting, "Läget i Stockholmsregionen 2017: Uppföljningen av RUF5 2010", skrivelse LS 2017–0973, 2018
- Suhonen, Daniel, Göran Therborn & Jesper Weithz, "Förord", *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 11–17
- Sundhall, Jeanette, "Åldersmaktordningen och barns rätt till delaktighet", *Barn-och ungdomsvetenskap: Grundläggande perspektiv*, red. Thomas Johansson & Emma Sorbring, Stockholm: Liber, 2018, s. 122–133
- Svallfors, Stefan, *Klassamhällets kollektiva medvetande: Klass och attityder i jämförande perspektiv*, Umeå: Boréa, 2004
- Svanberg, Victor, *Medelklassrealism*, Stockholm: Gidlunds, 1980 [1943, 1944, 1946]

- Svedjedal, Johan, ”Det litteratursociologiska perspektivet: Om en forskningstradition och dess grundantaganden”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 26, nr 3–4, 1996, s. 3–20
- Svedjedal, Johan, ”Finns det en borgerlig litteratur?”, *Smedjan*, nr 2, 1998
- Svensson, Eva-Maria, *Åldersdiskriminering och ålderism i arbetslivet*, Rapport 18, Delegationen för senior arbetskraft, S 2018:10
- Sveriges regering, Regeringens proposition 1999/2000:100, ”Budgetpropositionen för år 2000”, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/1999/09/prop.-199920001/>
- Sveriges regering, Regeringens proposition 2002/3:34 ”Adelns offentligrättsliga status”, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/adelns-offentligrattsliga-status_GQ0334/html
- Sveriges universitetslärares förbund (SULF), ”Systemfel i kunskapsfabriken: Om urholkning av ersättningsbeloppen till högre utbildning”, 2018, <https://sulf.se/rapport/rapport-systemfel-i-kunskapsfabriken/>
- Teglund, Anders, *Cykelbudet*, Luleå: Teg Publishing, 2021
- Tengart, Paul, ”Local Labour, Cosmopolitan Toil: Geo-Cultural Dynamics in Swedish Working-Class Fiction”, *Journal of World Literature*, vol. 1, nr 4, 2016, s. 484–502
- Therborn, Göran, *Klasstrukturen i Sverige 1930–80: Arbete, kapital, stat och patriarkat*, Lund: Arkiv förlag, 1981
- Therborn, Göran, *Kapitalet, överheten och alla vi andra: Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*, Lund: Arkiv förlag, 2018
- Therborn, Göran, ”Klasserna i dag”, *Klass i Sverige: Ojämligheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*, red. Daniel Suhonen, Göran Therborn & Jesper Weithz, Lund: Arkiv förlag, 2021, s. 85–103
- Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon, 1963
- Tobé, Tomas, ”Identitetspolitiken har nått vägs ände”, *Expressen Debatt* 2016.11.16
- Trotzig, Astrid, ”Makten över prefixen”, *Orientalism på svenska*, red. Moa Matthis, Stockholm: Ordfront, 2005, s. 104–127

- Vassenden, Eirik, ”Hva er ’samtidslitteratur’, og hvorfor leser vi den?: Noen begrepshistoriske og fagkritiske bemerkninger”, *Edda: Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, vol. 94, nr 7, 2007, s. 357–371
- Västerbro, Magnus, ”Om kvinnans roll i folkhemmet”, *Dagens Nyheter* 2006.08.08
- Wacquant, Loïc, *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity Press, 2008
- Wacquant, Loïc, Tom Slater & Virgílio Borges Pereira, ”Territorial Stigmatization in Action”, *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 46, nr 6, 2014, s. 1270–1280
- Watson, Veronica T., *The Souls of White Folk: African American Writers Theorize Whiteness*, Jackson: University Press of Mississippi, 2013
- Watt, Ian, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, Harmondsworth: Penguin, 1972 [1957]
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, engelsk övers. Talcott Parsons, New York: W. W. Norton, 2009 [1904–1905]
- Wendelius, Lars, *Den dubbla identiteten: Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970–2000*, Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 2002
- Wennerström, Ulla-Britt, *Den kvinnliga klassresan* (diss.), Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen, 2003
- Werne, Kent & Olav Fumarola Unsgaard (red.), *Den stora omvandlingen: En granskning av välfärdsmarknaden*, Stockholm: Leopard förlag, 2018
- White, Hayden, *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957–2007*, red. Robert Doran, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2010
- Wihlborg, Monne, ”Critical Viewpoints on the Bologna Process in Europe: Can We do Otherwise?”, *European Educational Research Journal*, vol. 18, nr 2, 2019, s. 135–157
- Williams, Anna, ”Solidariskt memento över hemmafrun”, *Svenska Dagbladet*, Under strecket, 2014.09.15
- Williams, Raymond, ”The Writer: Commitment and Alignment”, *Marxism Today*, 1980, s. 22–25
- Witt-Brattström, Ebba, *Moa Martinson: Skrift och drift i trettioalet*, Stockholm: Norstedts, 1988

- Witt-Brattström, Ebba, "Bitterhetens kursiv: Kristina Sandberg", i *Kulturmannen och andra texter*, Stockholm: Norstedts, 2016, s. 217–220
- Woititz, Janet G., *Adult Children of Alcoholics*, Pompano Beach: Health Communications, 1987 [1983]
- Wright, Erik Olin, *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997
- Wright, Erik Olin, *Understanding Class*, London/New York: Verso, 2015
- Žižek, Slavoj, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London/New York: Verso, 1999
- Zukin, Sharon & Jennifer Smith Maguire, "Consumers and Consumption", *Annual Review of Sociology*, vol. 30, 2004, s. 173–197, DOI:10.1146/annurev.soc.30.012703.110553
- Zweigbergk, Helena von, *Ur vulkanens mun*, Stockholm: Norstedts, 2008
- Åhlund, Rebecka, "Negar Naseh: De fördrivna", *Borås Tidning* 2016.04.15
- Aarhus, Mathies Græsberg, *The Idle Feel: Unemployment and the Affects of Class in Contemporary Literature* (diss.), Odense: Syddansk Universitet, Det Humanistiske Fakultet, 2020

Otryckta källor

- Avicii (Tim Bergling), "Lonely Together", featuring Rita Ora, singel, Geffen, 2017.08.11
- Herngren, Felix, Ulf Kvensler, Jacob Seth Fransson & Pontus Edgren, *Solsidan*, TV4, 2010–, producent: Kerstin Andersson, Jarowskij
- Nilsén, Mattias (pseud.), "Livet på Söder", <https://soderfamiljen.wordpress.com/>
- Lindström, Fredrik & Henrik Schyffert, *Ljust och fräsch*, premiär på Berns Salonger 2011.01.28

Personregister

- Adams, Tony E. 228
- Adkins, Lisa 232
- Adolfsson, Eva 221
- Adorno, Theodor W. 194, 245
- Agamben, Giorgio 67, 75, 226, 227
- Agrell, Beata 215, 231
- Ahlund, Claes 238
- Ahmad, Evin 12, 26, 33, 184, 185, 186, 187, 190, 194, 201, 202, 205, 206, 214, 243, 244, 245, 246, 247
- Ahmed, Sara 23, 24, 173, 174, 219, 242
- Ahrne, Göran 217, 223
- Alakoski, Susanna 26, 30, 31, 35, 37, 41, 43, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 131, 213, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228
- Alfonsson, Johan 112, 233, 234
- Almquist, Ernst 74
- Ambjörnsson, Fanny 85, 102, 224, 229, 233
- Anderson, Amanda 30, 220
- Andersson, Claes 63
- Andersson, Jenny 220
- Andersson, Kerstin 236
- Andersson, Lena 243, 246
- Anzaldúa, Gloria 66, 226
- Arb, Siv 74
- Arbouz, Daphne 247
- Arendt, Hannah 98, 232
- Arnett, Jeffrey 109, 160, 233, 238, 240
- Arping, Åsa 213, 218
- Assmann, Aleida 76, 227
- Avicii (Tim Bergling) 150, 238
- Axelsson, Majgull 41, 63, 131
- Backelin, Eva 226
- Balhorn, Loren 235
- Barthes, Roland 37, 75, 221
- Batljan, Ilija 236
- Bauman, Zygmunt 17, 147, 149, 150, 153, 160, 195, 238, 239, 240, 245
- Beauvoir, Simone de 101, 232
- Beischer, Sara 32, 103, 105, 121, 233, 234, 235
- Bendjelloul, Wanda 26, 33, 184, 186, 244, 245, 246, 247
- Bengtsson, Anna 242
- Berg, Aase 81, 228
- Berglin, Jan 133, 236
- Berglin, Maria 133, 236
- Bergman, Catharina 233
- Beverley, John 68, 226

- Bhabha, Homi K. 14, 214
 Bjurman, Lars 245
 Björk, Annah 238
 Björkman, Anders Q. 229
 Björk, Nina 131, 235
 Blair, Tony 129
 Bohman, Ivan 221, 245
 Bohman, Therese 131, 235
 Bosseldal, Ingrid 81, 228
 Boss, Emil 28
 Bourdieu, Pierre 13, 15, 17, 18, 43,
 91, 153, 214, 223, 232, 237, 239
 Boym, Svetlana 153, 239
 Brandes, Georg 132, 236
 Breman, Jan 216
 Bremer, Fredrika 132
 Broady, Donald 214, 223, 237
 Bromander, Lennart 225
 Bromley, Roger 206, 248
 Broström, Lovisa 217
 Bruner, Jerome 65, 225
 Brück, Carl-Filip 227
 Bränström Öhman, Annelie 84,
 89, 100, 229, 230, 232
 Bulaitis, Zoe Hope 151, 238
 Butler, Judith 13, 21, 88, 118, 180,
 181, 214, 218, 219, 230, 234, 243

 Cahnmann-Taylor, Melisa 80, 228
 Carbin, Maria 98, 232
 Casas-Cortés, Maribel 215, 234
 Collier, Peter 239
 Crafoord, Birgitta 74

 Crenshaw, Kimberlé 215
 Crompton, Rosemary 216
 Côté, James E. 162, 240

 Danielsen, Hilde 231
 Davidoff, Leonore 100, 232
 De los Reyes, Paulina 215, 222
 DiAngelo, Robin 179, 243
 Doran, Robert 225
 Driscoll, Lawrence 28, 129, 144,
 219, 220, 235, 237
 Du Bois, W.E.B. 247
 Duras, Marguerite 63, 74

 Edgren, Pontus 236
 Ehrenberg, Johan 232
 Ekelöf, Maja 79, 228
 Ekström, Andreas 236
 Elliott, Larry 238
 Ellis, Carolyn 71, 227, 228
 Engberg, Martin 147, 238
 Engels, Friedrich 221
 Eriksson, Nancy 87, 229

 Fahlgren, Margaretha 213, 222
 Farahani, Fataneh 247
 Felman, Shoshana 68, 226
 Felski, Rita 30, 163, 220, 240
 Fernbach, David 235
 Finch, Lynette 17, 139, 216, 237
 Flygt, Torbjörn 30, 36, 37, 39, 42,
 52, 220, 221, 222, 223, 224
 Forselius, Tilda Maria 221

Forsell, Håkan 239
 Forser, Tomas 62, 225
 Forsberg, Anna 231
 Forssell, Lars 63
 Franzén, Mats 223
 Fraser, Nancy 15, 16, 185, 194,
 210, 215, 243
 Fricker, Miranda 77, 227
 Fridegård, Jan 63, 220
 Friedan, Betty 86, 228, 229
 Fumarola Unsgaard, Olav 220
 Furuland, Lars 40, 41, 222

 Genette, Gérard 237
 Gerholm, Tomas 232
 Gessle, Per 41
 Gethin, Amory 217
 Gianneschi, Marcus 195, 196, 197,
 198, 200, 245, 246
 Giddens, Anthony 17
 Ginsberg, Allen 63
 Goffman, Erving 150, 159, 219,
 238, 240
 Goldhammer, Arthur 240
 Gothlin, Eva 232
 Greider, Göran 41, 122, 222
 Gröndahl, Satu 207, 208, 218,
 221, 222, 248
 Guevara, Che 68
 Gulin, Åke 74
 Gundersen, Karin 221

 Hallgren, Hanna 215

 Hammarström, Camilla 81, 221,
 228
 Hamm, Christine 213, 215, 221,
 222, 230, 232
 Han, Byung-Chul 172, 242
 Hansen, Frid 74
 Hartmann, Heidi 97, 231
 Hassan, Yahya 74
 Heberlein, Ann 241
 Hederberg, Hans 229
 Helgeson, Paulina 81, 228
 Heller-Roazen, Daniel 226
 Helmerson, Erik 132, 236
 Helt Haarder, Jon 188, 243
 Hergren, Felix 236
 Hestholm, Roger 20, 134, 217,
 235, 236
 Hetekivi Olsson, Eija 246
 Hildén, Jack 32, 103, 233, 234, 235
 Hirdman, Yvonne 83, 95, 228, 231
 Hjortzberg, Olle 84
 Hochschild, Arlie Russel 23, 108,
 219, 233
 Hogg, Emily 17, 216
 Holgersson, Ulrika 214
 Holman Jones, Stacy 228
 Holmberg, Carin 242
 Holmberg, Per 87, 98, 228, 229,
 232
 hooks, bell 247
 Horkheimer, Max 194, 245
 Hornby, Nick 237
 Huggins, Nathan 247

- Hübinette, Tobias 21, 178, 203,
218, 241, 242, 246, 247
- Hökerberg, Josefine 233
- Hörnfeldt, Helena 247
- Igland Diesen, Even 221
- Inczèdy-Gombos, Adam 232
- Jagne-Soreau, Maïmouna 248
- Jakobsson, Peter 236
- Jansson, Tove 74
- Johansson, Elsie 41, 100
- Johansson, Kjell 41
- Johansson, Sven Anders 33, 165,
175, 176, 177, 182, 183, 240, 242
- Johansson Wilén, Evelina 218
- Jonsson, Bibi 99, 213, 222, 226,
232
- Jordahl, Anneli 41, 100, 222
- Juggas, Bodil 229
- Jämtin, Carin 236
- Jönson, Johan 28, 61, 63, 225
- Jörngården, Anna 85, 101, 229,
232
- Kadefors, Sara 32, 128, 130, 132,
164, 175, 213, 235, 236, 237
- Kamprad, Ivar 41
- Karlsen, Ole 221
- Karlsson, Elise 147, 148, 225, 238
- Karlsson, Jan Ch. 97, 231
- Karlsson, Lena 241
- Kincaid, Jamaica 170
- Kjellqvist, Else-Britt 74
- Klein, Viola 229
- Kling, Johan 132, 236
- Komulainen, Katri 239
- Koppel, Hans 132, 236
- Kureishi, Hanif 129
- Kvensler, Ulf 236
- Kvist, Elin 99, 232
- Lamont, Michèle 237
- Landström, Rasmus 24, 39, 42,
219, 221
- Larsson, Lisbeth 62, 225, 226
- Laskar, Pia 222
- Laub, Dori 68, 226
- Lawler, Steph 51, 209, 218, 219,
223, 230, 245, 248
- Le Pen, Marine 16
- Lea, Daniel 224
- Leiva Wenger, Alejandro 246
- Lempiäinen, Kirsti 238
- Lennéer-Axelsson, Barbro 74
- Lennon, John 219
- Lewin, Jane E. 237
- Liljemärker, Håkan 170
- Lindblom, Sissela 131, 235
- Linderborg, Tanja 223
- Linderborg, Åsa 30, 35, 37, 40, 43,
92, 220, 221, 223, 224
- Lindgren, Petter 247
- Lindh, Jenny 241
- Lindström, Fredrik 133, 236
- Lispector, Clarice 63

- Ljunggren, Sten 232
 Lo-Johansson, Ivar 74, 89
 Locke, John 98
 Lovell, Terry 232
 Lukács, Georg 232
 Lundberg, Kristian 60, 63, 67,
 225, 226
 Lundberg, Patrik 40
 Lundell, Ulf 41
 Lundgren, Kristina 221
 Lundstedt, Gert 231
 Lundström, Catrin 21, 178, 218,
 241, 242
 Lysgaard, Sverre 104, 119, 120,
 121, 124, 126, 127, 234

 Marander-Eklund, Lena 87, 230,
 231
 Martinson, Moa 63, 89, 230
 Marx, Karl 13, 15, 16, 20, 43, 194,
 216, 221, 245
 Mattsson, Per-Olof 213, 222
 Maynard, Kent 80
 McEwan, Ian 129
 McLaughlin, Kathleen 226
 McMillan, Neil 224
 Melberg, Enel 221
 Mellin, Lena 233
 Menchú, Rigoberta 68
 Milles, Ulrika 229
 Mischliwietz, Sandra 221
 Moberg, Eva 86, 229
 Moberg, Vilhelm 63

 Moberg, Ylva 242
 Moberg, Åsa 232
 Moi, Toril 30, 220
 Molina, Irene 215
 Mulinari, Diana 215
 Müller, Hertha 63
 Myrdal, Alva 96, 229
 Myrdal, Gunnar 96

 Nachtwey, Oliver 124, 235
 Naseh, Negar 5, 26, 33, 164, 183,
 213, 241, 242, 243
 Neergaard, Anders 217, 218
 Neple, Anemari 88, 213, 215, 222,
 230, 232
 Nestås Mathisen, Ingrid 213, 215,
 222, 230, 232
 Ngai, Sianne 24, 33, 101, 158, 162,
 165, 174, 182, 219, 233, 240, 242,
 243
 Nielsen, Karin 41, 222
 Niemi, Mikael 131, 221
 Nilsén, Mattias 133
 Nilsson, Magnus 38, 40, 41, 42,
 213, 214, 215, 219, 220, 221, 222,
 224, 225, 226, 243, 244, 246
 Nordenstam, Anna 213, 218

 Oakley, Ann 87, 229
 Obbekær, Troels 188, 243
 Odeberg, Elinor 218
 Ohlsson, Bengt 241
 Olsson, Annika 228
 Olsson, Karin 225

- Orbán, Victor 16
- Otsuka, Julie 74
- Overud, Johanna 99, 232
- Oxfeldt, Elisabeth 236, 240
- Oyler, Lauren 246
- Pakulski, Jan 215
- Palme, Mikael 214, 237
- Palme, Olof 154, 156
- Paulsen, Roland 97, 232
- Pellauer, David 226
- Perera, Sonali 219
- Persson, Annika Ruth 216, 223, 230, 234, 240, 246
- Peurell, Erik 220
- Philipsen, Bart 214
- Piketty, Thomas 217, 240
- Putin, Vladimir 16
- Ricœur, Paul 65, 68, 70, 220, 225, 226
- Ring Petersen, Anne 206, 247, 248
- Rivkin, Julie 241
- Roberts, Mary Louise 245
- Roman, Christine 223
- Ronne, Marta 238
- Roos, Fredrik 56
- Ryan, Michael 241
- Rys, Michiel 214
- Rådberg, Helene 28, 40
- Saarikoski, Pentti 74
- Sachs, Nelly 63
- Sakslind, Rune 20, 134, 217, 235, 236
- Saleh, Donia 26, 33, 185, 186, 204, 243, 244, 245, 246, 247
- Samuelsson, Tony 41, 222
- Sandberg, Kristina 31, 83, 84, 85, 99, 100, 101, 102, 213, 229, 230, 231, 232
- Sargent, Lydia 231
- Sassenes, Louise Lindquist 244
- Sattarvandi, Hassan Loo 243
- Schechner, Richard 214
- Schoene, Berthold 224
- Schottenius, Maria 81, 228
- Schramm, Moritz 206, 247, 248
- Schwartz, Camilla 158, 240
- Schwarz, Nils 223
- Schyffert, Henrik 133, 236
- Self, Will 129
- Seth Fransson, Jacob 236
- Sharma, Devika 166, 180, 237, 240, 241, 243
- Shortt, Linda 76, 227
- Simonsen, Peter 163, 216, 240
- Sjöberg, Birthe 213, 222, 226
- Sjöblad, Christina 227
- Sjöstedt, Johanna 218
- Skarpenes, Ove 20, 134, 217, 235, 236
- Skeggs, Beverley 15, 17, 18, 23, 44, 52, 56, 57, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 104, 115, 121, 139, 161, 162, 199, 216, 219, 223, 224, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 240, 246

- Skoglund, Karl Lennart "Nacka" 47
- Smith Maguire, Jennifer 194, 245
- Smith, Sidonie 62, 225
- Smith, Zadie 129
- Sohl, Lena 224, 230
- Sorbring, Emma 218
- Southwood, Ivor 216
- Standing, Guy 16, 17, 23, 32, 104, 110, 111, 112, 113, 125, 160, 215, 216, 219, 233, 234, 239, 240
- Štech, Stanislav 238
- Stengrundet, Elin 221
- Stewart, Victoria 225
- Stiernstedt, Fredrik 236
- Stigendal, Mikael 22, 218
- Ståhl, Isabelle 26, 32, 147, 148, 213, 238, 239, 240
- Stöber, Niels 217
- Suhonen, Daniel 214, 216, 217, 218, 219, 236
- Sundhall, Jeanette 218
- Svallfors, Stefan 220
- Svanberg, Victor 132, 236
- Svedjedal, Johan 41, 130, 131, 214, 222, 235
- Svensson, Eva-Maria 218
- Szymborska, Wisława 63
- Söderberg, Hjalmar 63
- Södergran, Edith 74
- Södersten, Bo 98
- Teglund, Anders 218
- Tenngart, Paul 222
- Ter-Nedden, Corinna 65
- Thaning, Max 217
- Thatcher, Margaret 129
- Thente, Jonas 223
- Therborn, Göran 25, 97, 214, 216, 217, 218, 219, 232, 236
- Thompson, E.P. 27, 220
- Tikkanen, Henrik 74
- Tikkanen, Märta 74
- Tobé, Tomas 241
- Tolonen, Tarja 239
- Trotzig, Astrid 246
- Trump, Donald 16
- Vassenden, Eirik 27, 220
- Vulovic, Jimmy 213, 222, 226
- Vågen, Öyvind 217
- Västerbro, Magnus 232
- Väyrynen, David 28
- Wacquant, Loïc 191, 244
- Wadensjö, Måns 32, 103, 233, 234, 235
- Waters, Malcolm 215
- Watson, Julia 62, 225
- Watson, Veronica T. 247
- Watt, Ian 28, 220
- Weber, Max 15, 194, 245
- Weithz, Jesper 214, 216, 217, 218, 219, 236
- Wendelius, Lars 205, 247
- Wennerström, Ulla-Britt 52, 224, 230, 231
- Werne, Kent 220

White, Hayden 65, 225, 243, 247
Widegren, Kajsa 213
Wijkmark, Carl-Henning 245
Williams, Anna 213, 222, 229
Williams, Raymond 23, 65, 78,
219, 226, 227
Winterson, Jeanette 129
Witt-Brattström, Ebba 89, 221,
230
Woititz, Janet G. 227
Wood, David 220
Wrangborg, Jenny 28
Wright, Erik Olin 13, 15, 20, 214,
216, 217
Žižek, Slavoj 140, 237
Zukin, Sharon 194, 245
Zweigbergk, Helena von 131, 236
Åhlund, Rebecka 241
Aarhus, Mathies Græsborg 219